

DƏRSLİK

ÇAĞIRIŞA QƏDƏRKİ
HAZIRLIQ

11

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu,
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

QILMAN EYVAZOV
İNTİQAM ƏSGƏROV

Ümumi təhsil müəssisələrinin 11-ci sinifləri üçün

ÇAĞIRIŞA QƏDƏRKİ HAZIRLIQ

fənni üzrə

DƏRSLİK

© Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

**Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0
International (CC BY-NC-SA 4.0)**

Bu nəşr Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International lisenziyası (CC BY-NC-SA 4.0) ilə www.trimis.edu.az saytında yerləşdirilmişdir. Bu nəşrdən istifadə edərkən lisenziyanın şərtləri qəbul edilmiş sayılır:

İstinad zamanı nəşrin müəllif(lər)inin adı göstərilməlidir.

Nəşrdən kommersiya məqsədilə istifadə qadağandır.

Tөрəmə nəşrlər orijinal nəşrin lisenziya şərtləri ilə yayılmalıdır.

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	6
------------	---

HƏRBİ XİDMƏTİN ƏSASLARI

1. Ordu quruculuğu	10
2. Qoşun növləri.....	19
3. Ümumqoşun Nizamnamələrinin ümumi müddəaları.....	27
4. Daxili Xidmət Nizamnaməsi.....	32
5. Sıra Nizamnaməsi.....	37

TAKTİKİ HAZIRLIQ

6. Ümumqoşun döyüşü	48
7. Döyüş təminatı.....	53
8. Taqımın quruluşu.....	58
9. Taqım hücumda.....	64
10. Taqım müdafiədə.....	68
11. Taqımın döyüş düzülüşü.....	74

DÖYÜŞ VASİTƏLƏRİ

12. Atıcı silahlarla atış qaydaları.....	79
13. Silahlara texniki xidmətin göstərilməsi.....	84
14. Piyada əleyhinə fuqas minaları.....	87
15. Piyada əleyhinə qəlpəli minalar.....	91
16. Tank əleyhinə minalar	96
17. Tanklar və zirehli texnikalarla mübarizə.....	101

HƏRBİ TOPOQRAFIYA

18. Topoqrafik xəritələr.....	107
19. Xəritə üzərində koordinatların təyin edilməsi.....	112
20. Hərəkət zamanı xəritədən istifadə	119

MÜLKİ MÜDAFİƏ

21. Mülki müdafiənin təşkili.....	123
22. Əhalinin mühafizəsinin təşkili	129
23. Xəbərdarlıq siqnalları və əhalinin köçürülməsi.....	133
24. Mühafizə qurğuları.....	138
25. Mülki müdafiə kəşfiyyatı.....	143
26. Təbii fəlakət zonaları	148
27. Xilasetmə tədbirləri zamanı əhalinin hərəkətləri.....	156
28. Kütləvi qırğın silahlarının fəsadları	159
29. Fərdi mühafizə vasitələri.....	163
30. Kimyəvi kəşfiyyat və radiasiyaya nəzarət cihazları	168

HƏRBİ TİBBİ HAZIRLIQ

31. Sağlamlığın mühafizəsi	174
32. Fövqəladə hadisələr zamanı ilk tibbi yardım	179
33. Zədələnmələrin profilaktikası	185
34. Radioaktiv və kimyəvi maddələrdən zədələnmələr.....	191
35. Yoluxucu xəstəliklər	195
Əlavələr	200
İzahlı lüğət.....	206
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	207

Şərti işarələr

Mövzuya giriş

Qaydalar

Maraqlıdır

Qadağalar

Sual / tapşırıq

GİRİŞ

Vətəni müdafiə hər bir vətəndaşın borcudur!

(Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, maddə 76)

Vətəni müdafiə etmək üçün sizin borcunuz nədən ibarətdir?

Vətəni qorumaq xalqın ən müqəddəs borcu və vəzifəsidir. Amma Vətənin müdafiəsinə görə əsas məsuliyyət Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin üzərinə düşür. Vətənimizin suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, toxunulmazlığının qorunması, mənafeyinin silahlı müdafiəsi, dövlətə silahlı hücumun qarşısının alınması Silahlı Qüvvələrimizin əsas vəzifəsidir.

Dövlətimizin apardığı uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində ordumuz daha müasir silah və texnika ilə təchiz olunmuş, hərbi qulluqçuların rifahı daha da yüksəlmişdir.

Elə bu uğurlu islahatların məntiqi nəticəsi olaraq 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı müzəffər Silahlı Qüvvələrimiz bütün cəbhə boyu düşmənin "keçilməz" sandığı müdafiə xəttini yarmış, düşməni məğlub edərək işğal altındakı torpaqlarımızı azad etmişdir.

Ordumuzun müasir döyüş texnikası və silahlarla təchiz edilməsi gənc əsgərlərin təliminə fərqli yanaşma tələb edir. Qısa müddət ərzində müasir silah və texnikanı mükəmməl öyrənmək o qədər də asan deyildir. Ona görə də hər bir şagird əvvəlcədən özünü hərbi xidmətə hazırlamalı, xalqı və vətəni qarşısında vətəndaşlıq məsuliyyətini dərinəndən dərk etməlidir.

Çağırışaqədərk hazırlıq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına, "Təhsil haqqında", "Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, Nazirlər Kabinetinin qərarlarına, "Gənclərin ibtidai hərbi hazırlıq Əsasnaməsi"nə və digər normativ hüquqi aktlara uyğun həyata keçirilir. Burada gənc əsgərin hazırlıq proqramı həcmində hərbi işini öyrənməsi nəzərdə tutulur.

Çağırışaqədərk hazırlıq kursunu mükəmməl mənimsəyən şagird hərbi xidməti uğurla başa vurmaqda çətinlik çəkməyəcəkdir.

10-cu sinifdə olduğu kimi, 11-ci sinifdə də bu fənni dövlət təhlükəsizliyinin tarixi və hüquqi əsasları, həyat və fəaliyyətin təhlükəsizliyinin təminatı, tibbi biliklər və ilk tibbi yardım qaydaları olmaqla üç istiqamət üzrə öyrənəcəksiniz.

Dövlət təhlükəsizliyinin tarixi və hüquqi əsasları istiqamətində aşağıdakı bilik və bacarıqları əldə edəcəksiniz:

- ▶ Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaranması, tarixi, inkişafı, strukturu;
- ▶ qoşun növlərinin döyüş imkanları;
- ▶ hərbi nizamnamələrin ümumi müddəalarının (*daxili xidmət, intizam, qarnizon və qarovul xidmətləri, sıra nizamnamələri*) tələblərinin tətbiqi və icrası.

Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təminatı istiqamətində aşağıdakı bilik və bacarıqları əldə edəcəksiniz:

- ▶ müasir ümumqoşun döyüşü, döyüş təminatı, motoatıcı taqımın təşkili, hücumda və müdafiədə tapşırıqlar, döyüşqabağı və döyüş düzülüşləri, yürüş;
- ▶ atıcı silahlardan istifadə qaydaları və onlara texniki xidmət;
- ▶ mühəndis maneələri, mina-partlayış qurğularının ümumi quruluşu və tətbiqi üsulları, müasir mühəndis texnikaları;
- ▶ zirehli döyüş texnikaları ilə mübarizə üsulları;
- ▶ topoqrafik xəritələr və onlardan istifadə;
- ▶ fəvqəladə hadisələr zamanı mülki müdafiənin təşkili;
- ▶ müxtəlif fərdi mühafizə vasitələrindən, radiasiyaya nəzarət və kimyəvi kəşfiyyat cihazlarından istifadə.

Tibbi biliklər və ilk tibbi yardım qaydaları istiqamətində isə bunları öyrənəcəksiniz:

- ▶ sağlamlığın mühafizəsi və ilk tibbi yardım;
- ▶ radiasiya şüalanmaları və kimyəvi zədələnmələr zamanı ilk tibbi yardım;
- ▶ yoluxucu xəstəliklərin profilaktikası və onlarla mübarizə.

HƏRBİ XİDMƏTİN ƏSASLARI

- ✓ 1. Ordu quruculuğu
- ✓ 2. Qoşun növləri
- ✓ 3. Ümumqoşun Nizamnamələrinin ümumi müddəaları
- ✓ 4. Daxili Xidmət Nizamnaməsi
- ✓ 5. Sıra Nizamnaməsi

Dünyada ən şərəfli peşə Vətəni,
torpağı, dövləti qorumaq peşəsidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev

1. ORDU QURUCULUĞU

Millətin, xalqın böyüklüyü onun sayının çoxluğunda deyil. Dünya əhalisinin sayı 8 milyardı keçib. Bu qədər insan müxtəlif dillərdə danışır, müxtəlif ölkələrdə yaşayır. Tarix boyu xalqlar öz ölkələrinin müdafiəsini təmin etmək üçün qüdrətli ordu yaratmış, hər b sənətinin inkişafına xüsusi diqqət yetirmişdir. Sevindirici haldır ki, biz də qüdrətli ordusu olanlar sırasındayıq.

Dövlətlərin uzun ömürlü və qüdrətli olmasında ordunun rolu nədir?

Azərbaycan dünyanın ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. Xalqımız tarixi torpaqlarımızda zəngin mədəniyyət, dövlətçilik və hər b ənənələri yaratmışdır. Bu ərazilərdə Manna, Midiya, Atropatena, Albaniya və digər qüdrətli dövlətlər mövcud olmuşdur. Onlar Azərbaycanın dövlət idarəçiliyi ənənələrinin formalaşmasında, iqtisadi-mədəni inkişafında və xalqımızın təşəkkülü prosesində mühüm rol oynamışdır.

Herodot "Tarix" əsərində Midiya hökmdarı Kiaksarın (e.ə. 625–585) hərbi islahatlar həyata keçirərək ordunu nizəçi, oxçu dəstələrinə böldüyünü, süvarilər dəstəsini piyadalardan ayırdığını, bununla da ordunu yenidən qurduğunu yazırdı. Görkəmli tarixçi, etnoqraf, professor Qiyasəddin Qeybullayev "Azərbaycanın toponimiyası" əsərində Kiaksarı "ilk böyük türk" adlandırmışdır.

Orta əsrlərdə Şirvanşahlar, Atabəylər, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu dövlətlərində dövlətçilik ənənələri və ordu quruculuğu inkişaf etmişdir.

XV əsrin sonu – XVI əsrin əvvəllərində isə Azərbaycanın bütün tarixi torpaqları birləşdirilərək qüdrətli Səfəvilər dövləti yaradılmış, ana dilimiz dövlət dili səviyyəsinə qaldırılmış, dövlət işlərində və orduda, qismən də diplomatik yazışmalarda işlədilmişdir.

Səfəvilər dövlətinin süqutundan sonra hakimiyyətə gələn görkəmli sərkərdə Nadir şah 1739-cu ildə həmin imperatorluğun sərhədlərini, Dehli də daxil olmaqla, Şimali Hindistana qədər genişləndirmişdir.

M
maraqlı

- ▶ Döyüşlərdə göstərdiyi şücaətlərinə görə bəzi tarixçilər Nadir şahı "Şərqi Napoleonu" və "İkinci Makedoniyalı İsgəndər" adlandırmışlar.
- ▶ Hakimiyyəti dövründə Nadir şah Əfşar ilk dəfə Xəzər dənizində hərbi donanma yaratmaq təşəbbüsünü irəli sürmüş və məqsədinə nail olmuşdur. İngiltərədən mü-təxəssislər dəvət edən Nadir şah iki hərbi kreyser də inşa etdirmişdir.

26 iyun 1918-ci il tarixində Azərbaycanı xarici müdaxilələrdən müdafiə etmək, daxildəki düşmən qüvvələri zərərsizləşdirmək üçün Azərbaycan Milli Ordusunun yaradılması haqqında qərar qəbul edilərək nizami ordu quruculuğuna başlandı. Yaradılan ilk kabinetdə Azərbaycan hökumətinin hərbi naziri vəzifəsinə general Xosrov bəy Sultanov təyin edildi.

Çar Rusiyası dövründə keçmiş Tatar Süvari Alayının əsgərlərindən formalaşdırılmış Müsəlman korpusunun əsasında 5000 nəfər şəxsi heyəti olan "Əlahiddə Azərbaycan korpusu" yaradılmışdı.

1918-ci ilin iyul ayının 11-də Milli orduya çağırış haqqında əmr verildi və 24–29 yaşlı kişi cinsli vətəndaşlar səfərbər edildi. Həmin il dekabr ayının 26-da tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarov hərbi nazir vəzifəsinə təyin edildi. O, xalqa müraciət edərək bildirdi ki, ölkəmizin bütün kişi cinsli vətəndaşları hərbi qulluq keçməlidir.

Milli hərbi kadrların hazırlanması məqsədilə Hərbiyyə, İstehkamçılar, Hərbi dəmiryolçular və Hərbi feldşerlər məktəbləri yaradıldı. Əsgər və zabitlər üçün rütbələr tətbiq edildi. Qısa müddət ərzində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti artıq 30 min nəfər piyada və 10 min nəfər süvaridən ibarət nizami orduya malik idi.

Xosrov bəy Sultanov

Azərbaycan Əlahiddə Korpusu adlandırılan Qafqaz İslam Ordusu 1918-ci ilin iyununda Bakı Sovetinin bolşevik-daşnaklardan ibarət qoşununu Göyçay ətrafında darmadağın edərək Bakı istiqamətində azadlıq yürüşünə başladı. İyulun 20-də Şamaxı, sentyabrın 15-də isə Bakı azad edildi.

1919-cu ildə Lənkəran bölgəsindəki rus hərbi dəstələri general Həbib bəy Səlimovun rəhbərlik etdiyi qüvvələrə təslim oldu.

1920-ci ilin martında erməni yaraqlıları Qarabağı Azərbaycandan qoparmaq üçün Əsgəran keçidini bağlayaraq Qarabağın dağlıq hissəsini blokadaya aldılar. Milli ordumuzun Birinci Piyada Diviziyası düşməni məğlub edərək özünün yüksək döyüş qabiliyyətini göstərdi.

Lakin 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Sovet Rusiyası tərəfindən işğal edildi.

Azərbaycanın qəhrəman oğulları İkinci Dünya müharibəsi illərində də böyük əzmkarlıq göstərdilər. Bu illərdə 123 nəfər Azərbaycan vətəndaşına Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verilmişdi.

Hətta onların arasında həmin fəxri ada iki dəfə layiq görülənlər də olmuşdu. Bu isə həmvətənlərimizin hərbi işindəki peşəkarlığının bariz nümunəsidir.

Həbib bəy Səlimov

- ▶ İkinci Dünya müharibəsində Berlinə ilk daxil olan azərbaycanlılardan ibarət 416-cı Taqanroq diviziyasının hərbi qulluqçuları Məmmədov və Əhmədzadə leytenant Rəşid Məcidovun rəhbərliyi ilə 1945-ci il may ayının 2-də Qələbə bayrağını Berlinin simvolu olan Brandenburg qapılarının üzərinə sancmışdılar. Reyxstaqın alınmasında göstərdiyi rəşadətə görə diviziyanın digər döyüşçüsü Yusif Sadıqov isə **Sovet İttifaqı Qəhrəmanı** adına layiq görülmüşdü.

- ▶ 1900-cü ildə Şuşada anadan olmuş Yaqub Quliyev İkinci Dünya müharibəsi illərində, 1942-ci il fevralın 11-də general-mayor ali hərbi rütbəsi alan ilk azərbaycanlı olmuşdur. Türkmənistanın Mərv şəhərinin parkında onun bürünc heykəli qoyulmuş və adına küçə salınmışdır. Bu qəhrəman azərbaycanlıni qəlbən sevən türkmən xalqı ona "Bizim ulduzumuz", "Türkmən ulduzu" kimi fəxri adlar vermişdir.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası

1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikası öz suverenliyini, ərazi bütövlüyünü qorumaq üçün milli ordu quruculuğuna başladı.

Müstəqilliyimizin ilk illərində, tarix boyu olduğu kimi, ölkəmizə qarşı ərazi iddialarına əl atılmış, nəticədə Qarabağ və ətraf rayonlar işğal edilmişdir. 1992-ci il iyunun 12-də ordumuz genişmiqyaslı uğurlu hücum əməliyyatı həyata keçirərək Əsgəran rayonunun şimal və cənubunda bəzi yaşayış məntəqələrində nəzarəti ələ keçirmişdi.

1994-cü ildə hər b tariximizə **Horadiz əməliyyatı** kimi daxil olmuş döyüşdə qoşunlarımız Horadiz qəsəbəsi daxil olmaqla xeyli yaşayış məntəqəsini işğaldan azad etdi.

1994-cü ilin may ayında imzalanan atəşkəs razılaşmasından sonra ordu quruculuğunda yeni mərhələ başladı. Ordumuzun maddi-texniki bazası möhkəmləndirildi. Milli kadrların hazırlanmasına dair əhəmiyyətli qərarlar qəbul edildi və ordunun müdafiə qüdrətinin artırılması istiqamətində vacib addımlar atıldı. NATO ilə Sülh Naminə Tərəfdaşlıq Proqramı çərçivəsində əməkdaşlıq başlandı. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan Sülhməramlı Qüvvələri Kosovo, Əfqanıstan və İraqda beynəlxalq əməliyyatlarda iştirak etmişdir.

2016-cı ilin aprel döyüşlərində ordumuzun qazandığı uğurlar mühüm hadisə kimi hər b tariximizə yazıldı. Bölmələrimiz qarşılıqlı qoyulan döyüş tapşırıqlarını qısa müddətdə uğurla yerinə yetirməklə cəbhə xəttinin konfiqurasiyasını və psixoloji üstünlüyü xeyrimizə dəyişdi. Füzuli istiqamətində el arasında "Lələtəpə" adlandırılan Lələilahi dağının ələ keçirilməsi ilə həmvətənlərimizin Cocuq Mərcanlı yaşayış məntəqəsinə qayıdışı təmin olundu. Horadiz şəhəri və ətraf kəndlər düşmənin hətta artilleriyası üçün əlçatmaz oldu.

Lələilahi dağı

Cocuq Mərcanlı işğal dövründə

Cocuq Mərcanlıdan başlayan böyük qayıdış

Araz boyu ərazilər və Cəbrayıl rayonu istiqamətində magistral yol ordumuzun nəzarətinə keçdi.

Talış kəndi ətrafındakı yüksəkliklərin azad edilməsi mövqelərimizi relyefə görə düşmənlə eyni səviyyədə, bəzi yerlərdə isə daha yüksəklikdə qurmaqla cəbhə xəttini xeyrimizə dəyişdi. Talış kəndindən cənubda geniş ərazilər ordumuzun nəzarəti altına keçdi. Tapqaraqoyunlu kəndi düşmənin atəşindən mühafizə olundu. Bu istiqamətdə ordumuzun irimiqyaslı hücumu üçün əlverişli şərait yarandı.

Tovuz döyüşləri

Döyüşlər 2020-ci il 12 iyulda Tovuz rayonu istiqamətində mövqelərimizin artilleriya atəşinə tutulması ilə başladı. Ordumuz düşmənin hücum cəhdinin qarşısını aldı. Dəqiq atəş ilə düşmənin dayaq məntəqələri, artilleriya qurğuları, hərbi avtomobil texnikası və xeyli canlı qüvvəsi məhv edildi.

İyulun 14-ü Ermənistan silahlı qüvvələrinin bölmələri sərhəd boyu kəndlərimizi atəşə tutaraq hücum etdi. Hücumun qarşısını dəf edən zaman general-mayor Polad Həşimov, polkovnik İlqar Mirzəyev və bir neçə döyüşçümüz şəhid oldu. General-mayor Polad Həşimovun və silahdaşlarının şəhadəti ordumuzun səbir kasasını daşırdı. Əks-hücumla düşmənin müxtəlif təyinatlı hərbi texnikası, döyüş vasitələri, komanda məntəqəsi, düşmən müdafiəsinin dərinliyindəki ehtiyatları və canlı qüvvəsi məhv edildi.

Polad Həşimov

İlqar Mirzəyev

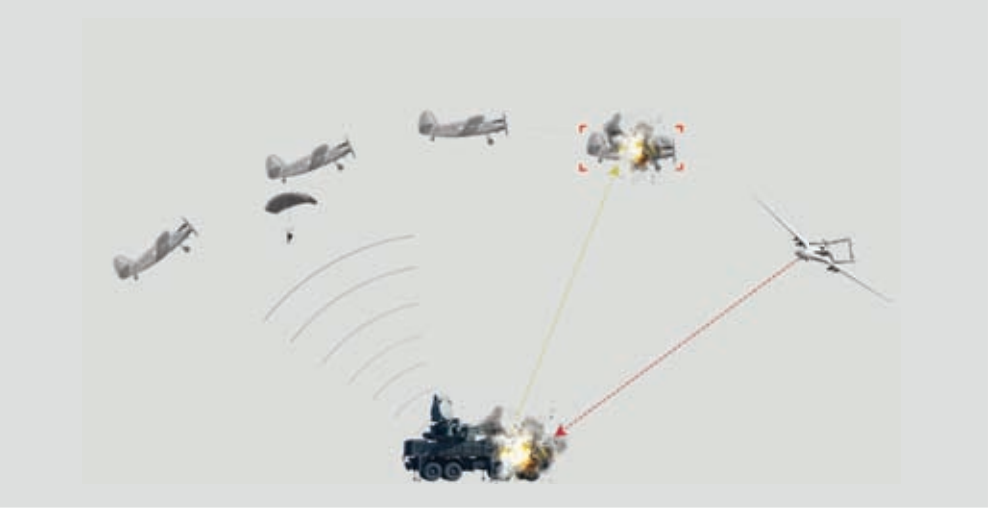
Ermənistan bu döyüşlərdə üstünlük qazansa idi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru kəmərləri, Böyük İpək yolu, Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xətti təhlükə altına düşəcəkdi. Rəşadətli ordumuz düşmənin və onun havadarlarının bu məkrli planını alt-üst etdi.

Hərbi qulluqçular arasında böyük hörmət qazanan səngər generalının şəhadəti ərazilərimizi işğaldan azad etmək istəyən bütün vətənpərvər insanların səfərbərlik idarələrinə üz tutması ilə nəticələndi. Erməni təxribatları isə ara vermirdi. 2020-ci ilin avqust ayında təmas xəttini keçməyə çalışan kəşfiyyat diver-siya qrupu hərbiçilərimiz tərəfindən zərərsizləşdirildi. Qrupun rəhbəri əsir götürüldü. Bütün bunlar Ermənistanın yeni müharibəyə hazırlaşdığıının anonsu idi.

Vətən müharibəsi

Müharibənin ilk günündən əks-hücuma keçən Silahlı Qüvvələrimiz düşməne ağır zərbələr endirdi. Qələbəyə nail olmaq üçün, ilk növbədə, havada üstünlüyü ələ keçirmək vacib şərtidir. Bunun üçün düşmənin Hava Hücumundan Müdafiə (HHM) vasitələrini sıradan çıxarmaq lazım idi.

Bu vasitələrin aşkara çıxarılıb məhv edilməsi üçün pilotlarımız köhnə AN-2 (*Antonov-2*) təyyarələrini havaya qaldıraraq ona müəyyən istiqamət verərək tullanırdılar. Bunu döyüş təyyarəsi hesab edən düşmən onu atəşə tuturdu. Müəyyən edilən atəş nöqtələri isə PUA-larla məhv edilirdi. Müharibənin ilk günlərində Ermənistan Müdafiə Nazirliyi hər gün Azərbaycanın bir neçə döyüş təyyarəsinin vurulduğunu fəxrli bəyan edirdi. Onlar həqiqəti anlayanda isə artıq gec idi. Düşmənin HHM vasitələri darmadağın edilmişdi.

Düşmənin Hava Hücumundan Müdafiə Sisteminin məhv edilməsi taktikası

Cənub-qərb istiqamətində düşməne ağır zərbələr endirən ordumuz oktyabr ayının 4-də Cəbrayıl şəhərini və bir neçə kəndi işğaldan azad etdi. Cəbrayıldan şimala yönələn hərbi birləşmələrimiz tarixi Turan taktikasını tətbiq edərək düşmənin 12 minlik hərbi qruplaşmasını mühasirəyə aldı. Ermənistan silahlı qüvvələrinə sarsıdıcı zərbə endirildi. Canlı qüvvə baxımından böyük itkilər verən düşmən hərbi texnikalarını da döyüş meydanında atıb qaçdı. Təkcə bu əməliyyatda 27 düşmən tankı qənimət kimi ələ keçirildi, onlarla hərbi texnika məhv edildi.

Oktyabrın əvvəllərində Ağdərə istiqamətində düşməne zərbə endirən qoşunlarımız Suqovuşan yaşayış məntəqəsini azad etdi. Oktyabrın 9-da Hadrut qəsə-

bəsi düşməndən təmizləndi. Hadrutun işğaldan azad edilməsi ilə Şuşaya gedən yol açılırdı. Hadrutun azad edilməsi müharibənin taleyini müəyyən etdi. Oktyabrın 17-də müzəffər Azərbaycan ordusunun Cəbrayıl, Hadrut və Xocavənd istiqamətlərindən mühasirəyə aldığı Füzuli şəhəri də düşməndən tam azad edildi.

Xüsusi Təyinatlı Qüvvələr doğma Şuşanı azad etməkdə qərarlı idi. Onlar cəmi 400 nəfərlik dəstə ilə düşmənin ağılına belə gəlməyəcək bir istiqamətdən – sıldırım qayalıqlardan dırmaşaraq şəhərə daxil oldular. Yalnız yüngül silahlarla silahlanmış igidlərimiz 4 tərəfdən düşmənin içərisinə sızaraq əlbəyaxa döyüşdə düşməni məhv etdilər. 2020-ci il noyabrın 8-də Şuşa düşmən tapdığından azad edildi. Şuşanın azad edilməsi müharibənin taleyini həll etdi. Noyabrın 9-da Silahlı Qüvvələrimiz 70-dən çox yaşayış məntəqəsini işğalçılardan azad etdi.

“Qisas” əməliyyatı

2022-ci il avqustun 3-də Rusiya sülhməramlı kontingentinin müvəqqəti yerləşdiyi Azərbaycan ərazisindəki qeyri-qanuni erməni silahlı dəstələrinin törətdiyi təxribat nəticəsində ordumuzun əsgəri Anar Kazımov şəhid oldu. Azərbaycan ordusu “Qisas” antiterror əməliyyatı keçirməli oldu.

Əməliyyat nəticəsində qeyri-qanuni erməni silahlı dəstələrinin Qırxqız yüksəkliyini ələ keçirmək və orada yeni döyüş mövqelərini qurmaq cəhdinin qarşısı alındı. Qırxqız, Sarıbaba və bir sıra digər əhəmiyyətli yüksəkliklər bölmələrimiz tərəfindən nəzarətə götürüldü.

Əməliyyat zamanı qeyri-qanuni erməni silahlı qüvvələrinin döyüş mövqeyi dağıldı. Yuxarı Oratağ yaşayış məntəqəsindəki hərbi hissəyə havadan zərbə endirməklə düşmənin canlı qüvvəsi, bir neçə D-30 haubitsası, hərbi nəqliyyat vasitələri və çoxlu sayda döyüş sursatları məhv edildi.

Yuxarı Oratağ yaşayış məntəqəsindəki hərbi hissəyə havadan zərbə endirilmə anı

Sentyabr döyüşləri

2020-ci il noyabrın 9-dan 10-na keçən gecə imzalanan bəyanata baxmayaq, 2022-ci il sentyabrın 12-də gecə saatlarında Ermənistan silahlı qüvvələrinin diversiya qrupları dövlət sərhədinin Daşkəsən, Kəlbəcər və Laçın istiqamətlərində ərazinin relyefindən və mövcud dərə boşluqlarından istifadə edərək müxtəlif istiqamətlərdə bölmələrimizin mövqeləri arasındakı ərazi və təminat yollarını minalamışdı.

Ermənistan silahlı qüvvələrinin təxribatının qarşısının alınması, hərbi qulluqçularımızın, Kəlbəcər və Laçın rayonları ərazisində tikinti-bərpa işlərinə cəlb olunmuş mülki şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan ordusunun bölmələri tərəfindən qəti cavab tədbirləri görüldü. Düşmənin Laçın, Kəlbəcər və Zəngilan istiqamətində qurduğu bütün hərbi infrastruktur darmadağın edildi.

Azərbaycan Silahlı Qüvvələri həmin bölgədə bütün nəqliyyat-kommunikasiya sistemini, hakim yüksəklikləri nəzarətə götürdü. O, Ermənistanın gələcəkdə Azərbaycana heç bir real təhlükə yarada bilməyəcəyini sübut etdi.

1. Cümhuriyyət generalları barədə təqdimat hazırlayın.
2. Sizcə, Azərbaycan ordusunun qüdrətli nizami orduya çevrilməsində əsas amillər nələrdir?
3. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları və Vətən Müharibəsi Qəhrəmanları haqqında təqdimat hazırlayın.
4. Aprel, Tovuz döyüşləri, "Qisas" əməliyyatı haqqında təqdimat hazırlayın.

2. QOŞUN NÖVLƏRİ

Döyüş qabiliyyətini həmişə yüksək səviyyədə saxlamaq üçün ordumuz ən müasir silah və texnika ilə təchiz olunur. Bunun sayəsində ordumuzun döyüş taktikası əsaslı şəkildə dəyişmişdir.

Sizcə, müasir silah və texnika döyüş taktikasına necə təsir göstərir?

Xüsusi Təyinatlı Qüvvələr

XTQ Azərbaycan Respublikasının ən yüksək döyüş hazırlığı qabiliyyətinə malik olub, dövlətin mənafeyini həm ölkənin daxilində, həm də dünyanın hər yerində qoruya biləcək çoxfunksiyalı bir qüvvədir.

XTQ dünya müdafiə sənayesinin aparıcı şirkətlərinin istehsalı olan müasir silahlar, döyüş vasitələri və texnikaları ilə təchiz edilmişdir. Vətən müharibəsi zamanı XTQ-nin işi haqlı olaraq fərqləndirilir. Onlar düşmənin çoxsaylı hədəflərini məhv etmiş, tapşırıqları qəhrəmanlıq və ustalıqla yerinə yetirmişlər.

Şuşanın azad olunması müharibənin ən parlaq səhifəsidir. Bu gün dünyanın aparıcı hərbi məktəblərində Şuşa əməliyyatı, Hadrut əməliyyatı və digər əməliyyatlar öyrənilir.

*Zəfər yolu ilə Şuşaya gedən xarici vətəndaşlar soruşurlar ki, siz qısa müddətdə bu yolu necə çəkmişiniz? Mən isə deyirəm ki, əsas məsələ bu deyil. Siz fikirləşin, bizim əsgər və zabitlərimiz o məşələrdən necə keçiblər, o yolu onlar açıblar və bu yola mənim tərəfimdən **Zəfər** adı verilməklə biz bu şanlı zəfərimizi bir daha tariximizdə həkk etdik.*

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev

Xüsusi Təyinatlı Qüvvələrimiz mütəmadi olaraq Türkiyə, Pakistan, Qazaxıstan, Özbəkistan və başqa ölkələrin xüsusi təyinatlı qüvvələri ilə birgə beynəlxalq təlimlərdə iştirak edir, ABŞ-da ixtisaslarını artırır.

“Üç qardaş - 2021” beynəlxalq təlimi

Quru Qoşunları

Azərbaycan ordusunun ən çoxsaylı qoşun növüdür. İstənilən silahlı münaqişədə (*müharibədə*) əsas yük onların üzərinə düşür.

Quru Qoşunları Azərbaycan Respublikasının suverenliyi, müstəqilliyi, ərazi bütövlüyü və bölünməzliyinin müdafiəsi üçün təyin olunmuşdur.

Vətən müharibəsindən sonra quru qoşunlarının təbəçiliyində xüsusi şəraitlərdə əməliyyatlar apara bilən, yüksək hazırlıqlı **Komando** briqadaları yaradılmasına böyük diqqət yetirilməyə başlandı. Hazırda **Komando** briqadaları quru qoşunlarının ən etibarlı və seçmə briqadaları sayılır.

Tank qoşunları quru qoşunlarının əsas zərbə gücüdür. Ordumuz yüksək döyüş imkanlarına malik T-90 tankları ilə təchiz olunmuşdur. Mövcud T-72 tankları yeni müşahidə, nişanalma, gecə-görmə cihazları və qorunma sistemləri ilə təkmilləşdirilib. Bu da onların gecə və gündüz, mürəkkəb şəraitdə döyüşaparma qabiliyyətini artırmışdır.

Quru qoşunlarımız ilin hər bir fəslində, sutkanın istənilən vaxtında, mürəkkəb şəraitdə və çətin keçilən ərazilərdə qarşıya qoyulan döyüş tapşırığını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməyə qadirdir.

2016-cı il Aprel döyüşlərində və Vətən müharibəsində düşmənin illərlə hazırladığı müdafiə sisteminin, dərinlikdə olan komanda məntəqələrinin və ehtiyat qüvvələrinin quru qoşunlarımız tərəfindən darmadağın edilməsi bunun bariz nümunəsidir.

Raket və Artilleriya Qoşunları Quru qoşunlarının əsas atəş gücünü təşkil edir. Müasir SOM, LORA, Delilah-GL, Şahin-1 taktiki raketləri, Qasırğa, Polonez, Sakarya, Lynx, Uraqan və Smerç yaylım atəş sistemləri, TOC-1 odsaçanı, AT-MOS 2000, DANA, Fırtına özüyəriyən artilleriya qurğuları ilə təchiz edilmiş hissə və bölmələrimiz düşməne raket zərbələri, eləcə də artilleriya atəşləri ilə zərərvermə imkanına malikdir. LAHAT, Spike və s. tank əleyhinə raket kompleksləri isə düşmənin istənilən zirehli texnikasını məhv etməyə qadirdir.

Lynx

DANA

Qasırğa

SOM

Mühəndis qoşunları. Müxtəlif mühəndis sursatları və onların tətbiqi üçün vasitələrin təkmilləşdirilməsi müasir şəraitdə mina-partlayış maneələrinin qurulması üzrə mühəndis qoşunlarının imkanlarını 4-5 dəfə artırır. Mühəndis maneələri və dağıntılardan keçidlərin açılması, ərazilərin minalardan təmizlənməsi üçün nəzərdə tutulan yeni mühəndis-istehkam maşınları, körpülər, eləcə də digər istehkam texnikaları mühəndis qoşunlarının imkanlarını müqayisədilməz dərəcədə genişləndirir.

“Mematt” minatəmizləmə maşını

Hərbi Hava Qüvvələri

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönəmində Hərbi Hava Qüvvələrinin təşkilinin zəruriliyini nəzərə alan Hərbi Nazirlik hərbi təyyarəçi peşəsinə yiyələnmək üçün 9 nəfər zabiti Gürcüstana ezam etmiş, milli kadrların hazırlanması üçün 1920-ci ildə isə Azərbaycanda Hərbi Təyyarəçilər Məktəbi açmışdı. Aviasiya məktəbində tədrisin yüksək səviyyədə təşkili məqsədilə İngiltərə və İtaliyadan təcrübəli mütəxəssislər dəvət olunmuşdu. Lakin gənc respublikamızın Sovet Rusiyası tərəfindən işğalı bütün sahələr kimi Hərbi Hava Qüvvələrinin möhkəmləndirilməsini də yarımçıq qoydu.

Azərbaycanın ikinci müstəqilliyi dövründə – 1992-ci il aprelin 8-də baş leytenant Vaqif Qurbanov keçmiş sovet ordusunun Sitalçay aerodromundan “Su-25” döyüş təyyarəsini Azərbaycan ordusuna gətirib. Bununla da Azərbaycan Hərbi Hava Qüvvələrinin arsenalına ilk qırıcı təyyarə daxil edildi.

*Azərbaycanın
Milli Qəhrəmanı
Vaqif Qurbanov*

*Azərbaycan Hərbi Hava Qüvvələrinin
ilk qırıcı təyyarəsi – Su 25*

Az sonra H.Z.Tağıyev və Dəllər qəsəbələrində yerləşən sovet aviasiyasına məxsus hərbi bazalardakı təyyarələr Azərbaycan ordusunun tabeliyinə verildi. 1992-ci ildən bu istiqamətdə islahatlara başlandı. Bu qurumun strukturu həmin il milliləşdirildi və bir qədər sonra Hərbi Hava Qüvvələri (HHQ) Hava Hücümündən Müdafiə Qoşunları (HHMQ) ilə birləşdirildi.

Hərbi Hava Qüvvələri ordumuzun ən yüksək manevrli qoşun növüdür.

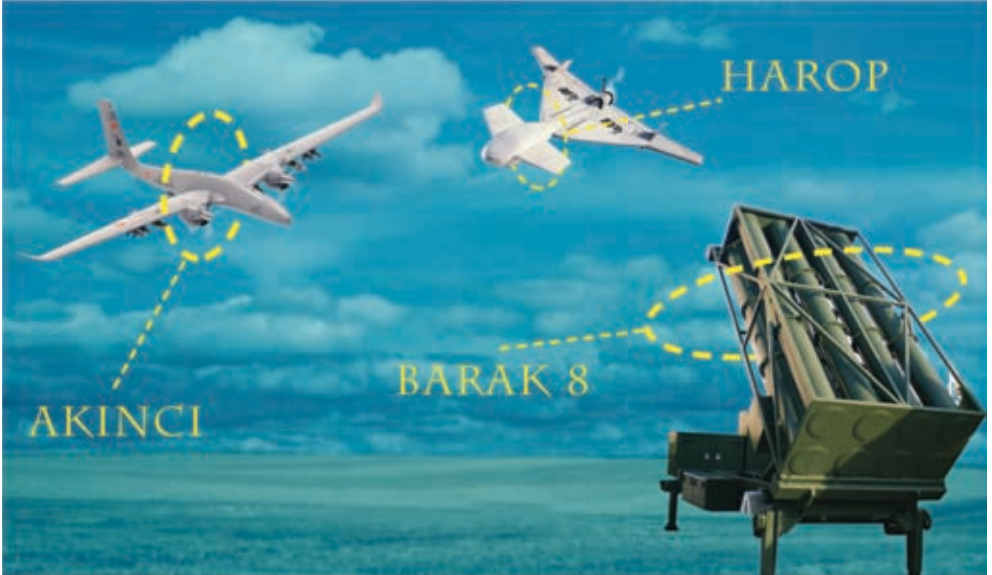
Pilotlarımız, əsasən, Milli Müdafiə Universitetində hazırlanır, Ukrayna, Türkiyə, ABŞ, eləcə də digər ölkələrdə ixtisasartırma kursları və təlimlər keçirlər. Türkiyə Hərbi Hava Qüvvələri ilə hər il birgə “TurAz Qartalı” taktiki-uçuş təlimləri keçirilir. Bu birgə təlimlərin simvolu da hazırlanıb.

“TurAz Qartalı” birgə təliminin simvolu

“TurAz Qartalı” təliminin iştirakçıları

HHQ aviaparkının müasir döyüş təyyarələri hesabına təkmilləşdirilməsi hər il davam etdirilir. Təyyarə və helikopterlərimiz hava hücumu vasitələrinə qarşı müasir avadanlıqlarla təmin edilmişdir.

HHQ-nin müasir silahları

JF 17

Mi-35

44 günlük Vətən müharibəsində Bayraktar TB-2, Hermers-900 PUA-larımız, Harop və Quzğun kamikadze dronlarımız düşmənin vacib hədəflərini yüksək dəqiqliklə məhv etmişdir. HHQ-nin aviaparkının döyüş imkanları Akıncı PUA-ları ilə daha da gücləndirilmişdir.

Silahlanmasında S-300 Favorit, Barak-8, Spyder, Dəmir Qübbə və s. müasir HHM vasitələri olan HHQ-miz hava hücumunun başlamasını xəbərdar edir. O, mühüm hərbi və dövlət obyektlərini düşmən aviasiyası və raket zərbələrindən müdafiə etməyə qadirdir.

Hərbi Dəniz Qüvvələri

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönəmində Hərbi Dəniz Qüvvələrinin (HDQ) yaradılması və texniki təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə 6 ədəd sualtı qayıq, müxtəlif tipli döyüş katerləri, dəniz artilleriya silahları sifariş olunmuş, lakin sonrakı tarixi hadisələr səbəbindən hərbi donanmanın yaradılması mümkün olmamışdı. Müstəqilliyimiz bərpa edildikdən sonra HDQ-nin yaradılmasına başlanıldı.

HDQ-nin şəxsi heyəti Türkiyə və ABŞ dənizçiləri ilə birgə təlimlərdə iştirak edir. Zabit kadrlarının ixtisas hazırlığını yüksəltmək üçün bir sıra xarici ölkələrlə təcrübə mübadilələri aparılır. Şəxsi heyətin döyüş hazırlığının yüksəldilməsi üçün Xəzər hövzəsinin cavabdehlik zonasında hər il genişmiqyaslı təlimlər keçirilir.

HDQ Xəzər dənizində neft-qaz hasilatı rayonlarının və ixrac boru kəmərlərinin dənizdən keçən, eləcə də sualtı hissələrin mühafizəsini təmin edir. Bu qüvvələr dəniz akvatoriyasının dalğic baxışlarını həyata keçirir, Xəzər dənizinin Azərbaycana aid olan sektorunda etibarlı müdafiənin təşkili, dənizdə hərbi təcavüz və terrorun qarşısının alınmasını təmin edir.

HDQ-nin döyüş imkanlarının daha da artırılması üçün yeni gəmilərin inşası, müxtəlif tipli gəmi və katerlərin modernləşdirilməsi uğurla davam etdirilir.

Hərbi Dəniz Qüvvələrinin döyüş gəmisi

1. Vətən müharibəsində qələbənin qazanılmasında HHQ-nin rolunu şərh edin.
2. Dövlətimizin ərazi bütövlüyünün qorunmasında daha çox hansı qoşun növü önəmli rol oynayır?
3. Hansı qoşun növündə xidmət etmək istərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.
4. Vətən müharibəsində ordumuzun istifadə etdiyi müasir silahlar haqqında təqdimat hazırlayın.
5. "Dünyada gedən son müharibələrdə mühəndis və kimya təminatının rolu" mövzusunda təqdimat hazırlayın.

3. ÜMUMQOŞUN NİZAMNAMƏLƏRİNİN ÜMUMİ MÜDDƏALARI

1994-cü il 23 sentyabr tarixində Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə təsdiq olunmuş İntizam, Qarnizon və Qarovul Xidmətləri, Daxili Xidmət və Müdafiə nazirinin 24 dekabr 2014-cü il tarixli qərarı ilə qüvvəyə minmiş Sıra Nizamnamələri Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin ümumi fəaliyyətinin təmin olunması üçün əsas rəhbəredici sənəddir.

Daxili qayda-qanunun saxlanılması, bölmənin silahlarının, döyüş sursatının, binalarının və əmlakının mühafizə edilməsi üçün sutkalıq naryad təyin edilir.

Bölmələrdə səliqə-sahmanın saxlanılması dedikdə nə başa düşürsünüz?

Daxili Xidmət Nizamnaməsi

Hərbi qulluqçular arasında növbəti naryadların sayı mümkün qədər bərabər bölüşdürülür. Sutkalıq naryada təyin olunanlar təyin olunduqları gündən qabaqki gecə bütün məşğələlərdən və işlərdən azad edirlər. Naryada başlamazdan əvvəl hazırlaşmaq və istirahət etmək (yatmaq) üçün üç saatdan az olmayaraq vaxt verilir. Sutkalıq naryaddan çıxanlar həmin gün işdən və məşğələlərdən azaddırlar.

Böliyün sutkalıq naryadına bölük növbətçisi və böliyün gün növbətçiləri təyin olunurlar.

Bölük növbətçisi çavuşlardan və müstəsna hallarda daha hazırlıqlı əsgərlərdən təyin olunur. O, bölükdə daxili qayda-qanuna əməl olunmasına və günün nizam qaydalarının dəqiq yerinə yetirilməsinə, silahların, bölük əmlakının, əsgərlərin və çavuşların şəxsi əşyalarının qorunub saxlanmasına, gün növbətçilərinin düzgün xidmət etmələrinə cavabdehdir. Bölük növbətçisi hərbi hissə növbətçisinə və onun köməkçisinə, bölükdə daxili xidmət qaydasında isə bölük komandirine və bölük baş çavuşuna tabedir. Böliyün gün növbətçiləri isə birbaşa ona tabedirlər.

İntizam Nizamnaməsi

Komandir Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına əməl edilməsi, Hərbi Andın və Hərbi Nizamnamələrin tələblərinin, əmr və sərəncamların dəqiq və sözsüz yerinə yetirilməsi işində daim öz tabeliyindəki hərbi qulluqçulara nümunə olmalıdır.

Komandir Vətənin müdafiəsi naminə tabeliyindəki hərbi qulluqçulardan hərbi intizama və qayda-qanuna riayət olunmasını qətiyyətlə tələb etməlidir.

Hər bir komandir Nizamnamə ilə ona verilən hüquqlar çərçivəsində tabeliyində olan hərbi qulluqçuları ağılabatan təşəbbüslərinə, söylərinə, rəşadətlərinə və yaxşı xidmət göstəricilərinə görə həvəsləndirməlidir.

Hərbi intizamın möhkəm olmasında manqa komandirinin rolu nədən ibarətdir?

Q
qayda

Manqa komandirinin və taqım komandiri müavininin təşəkkür elan etmək və özləri tərəfindən əvvəllər verilmiş intizam cəzalarını götürmək hüquqları vardır.

Komandirlər təbəçiliklərində olan ayrı-ayrı hərbi qulluqçulara və bölmənin bütün şəxsi heyətinə həvəsləndirmələr tətbiq edə bilirlər.

Müddətli xidmət dövründə həvəsləndirmə məqsədilə əsgərlərə, matroslara və çavuşlara bir dəfə qısamüddətli məzuniyyət verilir.

Əlaçı döş nişanı ilə yalnız iki tədris dövrü müddətində fasiləsiz əlaçı olan əsgərlər, matroslar və çavuşlar təltif edirlər.

Hərbi qulluqçuların həvəsləndirilməsi barədə əmrin elan olunması zamanı onlara, adətən, mükafatlar da təqdim edilir. Həmçinin hərbi qulluqçunun öz hərbi borcunu nümunəvi yerinə yetirməsi barədə yaşadığı yerə, yaxud əvvəlki iş yerinə göndərilən məktubun mətni oxunur.

Hərbi qulluqçunun adının hissə **Fəxri kitabına** yazıldığı elan edildikdə ona bu barədə hissə komandirinin qol çəkdiyi tərifnamə təqdim edilir.

Hərbi qulluqçu hərbi intizamı, yaxud ictimai asayışı pozarsa, komandir ona vəzifə borcunu xatırlatmalı, lazım gələrsə, intizam cəzası verməlidir.

Komandir təbəçiliyində olan və nalayiq hərəkət etmiş hərbi qulluqçuya, onun fikrincə, daha çox tərbiyəvi təsir göstərə bilən hər hansı cəzanı verə bilər.

Q
qadağa

Eyni nalayiq hərəkətə görə bir neçə cəza vermək və bilavasitə təqsirkarın əvəzinə bütün şəxsi heyəti cəzalandırmaq qadağandır.

Əsgərlərin və matrosların nalayiq hərəkətləri bölüklərin, batareyaların, taborların və bunlara müvafiq bölmələrin şəxsi heyətlərinin yığıncaqlarında; çavuşların nalayiq hərəkətləri isə taborların, diviziyaların və bunlara müvafiq bölmələrin çavuşlarının yığıncaqlarında müzakirə edilir.

Qarnizon və Qarovul Xidmətləri Nizamnaməsi

Qarnizon yaşayış məntəqəsində və ya ondan kənarında yerləşən hərbi hissələr, hərbi məktəblər və müəssisələrdən təşkil edilir.

Qarnizon və qarovul xidmətləri düzgün təşkil olunmazsa, nə baş verər?

Hər bir qarnizonda qarnizon və qarovul xidmətləri təşkil edilir.

Qarnizon xidməti qarnizonun şəxsi heyəti arasında yüksək hərbi intizamı təmin etmək, qoşunların gündəlik həyat və hazırlığı üçün lazımı şərait yaratmaq, on-

ların iştirakı ilə qarnizon tədbirlərini həyata keçirmək məqsədi ilə təşkil edilir.

Qarnizonun sərhədləri onun bütün şəxsi heyətinə yaxşı məlum olmalıdır.

Hər bir qarnizonda hərbi qulluqçular arasında qayda-qanunu və yüksək hərbi intizamı saxlamaq üçün ictimai yerlərdə, vağzallarda, limanlarda, hava limanlarında patrullar təyin edilir. Patrul heyətinə intizamlı, tələbkar, yaxşı sıra hazırlığı olan, fiziki cəhətdən sağlam və nümunəvi xidmət edən hərbi qulluqçular təyin olunurlar.

Patrul patrul rəisindən və iki-üç patrul nəfərindən ibarətdir.

Patrulun şəxsi heyətinin sol qolunda üzərində ağ boya ilə **“PATRUL”** sözü yazılmış qırmızı materialdan sarğı olur.

Qarovul xidmətini yerinə yetirmək üçün qarovul təyin edilir. Qarovulun qarnizon və daxili olmaqla iki növü var. Qarnizon qarovulu özünün mühafizə bölmələri olmayan əhəmiyyətli obyektləri mühafizə və müdafiə etmək üçün təyin edilir. Daxili qarovul isə bir hərbi hissənin obyektlərini mühafizə və müdafiə etmək üçün təyin edilir.

Qarovulun tərkibinə daxil olan şəxslər nalayiq hərəkət etdikdə onlara inzibati cəza qarovul növbəsindən və ya onlar başqa hərbi qulluqçularla əvəz edildikdən sonra verilir.

Postlara getməzdən əvvəl və qarovul otağına qayıdan kimi qarovul otağının qarşısında xüsusi hazırlanmış və işıqlandırılmış yerdə qarovul rəisinin, yaxud onun köməkçisinin (*dəyişdiricilərin*) komandası ilə və onların bilavasitə nəzarəti altında silahlar doldurulur və boşaldılır.

Hərbi and qəbul etməyən, gənc əsgərin hazırlıq proqramını mənimsəməyən, xəstələnən və bərələrində təhqiqat aparılan hərbi qulluqçuların intizam cəzası çəkmək məqsədilə qarovula təyin olunmaları qadağandır.

Saatdarların dəyişilməsi

Q
qayda

Saatdarlar hər iki saatdan bir, cüt, yaxud tək saatların başlanğıcında dəyişilirlər. Havanın temperaturu -20°C və daha aşağı şaxtada, kölgədə $+30^{\circ}\text{C}$ və ondan yuxarı olduqda saatdarlar bir saatdan bir dəyişilirlər.

Növbə saatdara 10–15 addımlığa qədər yaxınlaşdıqda dəyişdirici **“Növbə – DAYAN”** komandası verir və qarovul nəfərlərinin birinə posta və onun giriş yerlərinə nəzarət etməyi əmr edir. Növbə yaxınlaşarkən saatdar üzü gələnlərə tərəf durur və müstəqil surətdə avtomatı **“Qayısa”** vəziyyətini alır. Dəyişdirici saatdara **“FARAĞAT”**, qarovul nəfərinə **“Əsgər Vəliyev, posta addımla – MARS”** komandası verir. Saatdar bir addım sağa çəkilib, qarovul nəfəri saatdara yaxınlaşır və üzü saatdara tərəf onun yerində dayanır. Dəyişdiricinin **“Saatdar, postu təhvil ver”** komandası ilə saatdar və qarovul nəfəri başlarını bir-birinə tərəf çevirir. Saatdar postunun nömrəsini deyir, postlar tabelinə əsasən bütün mühafizə edilənləri sadalayır və eyni zamanda növbə çəkərkən post yaxınlığında gördüklərini söyləyir. Dəyişdiricinin **“Qarovul nəfəri, postu qəbul et”** komandası ilə qarovul nəfəri dəyişdiricinin iştirakı ilə mühafizə olunan obyektə dolanaraq saxlancların, anbarların pəncərə və divarlarının sazlığını, maşınların, döyüş texnikasının sayını yoxlamağa borcludur.

Postun təhvil-təslimi qurtardıqdan sonra saatdar və postu qəbul etmiş qarovul nəfəri mühafizə olunan obyektin əks tərəfinə üzlerini tutaraq dayanır və növbə ilə məlumat verir. Məsələn: **“Yoldaş çavuş Əsgər Quliyev filan nömrəli postu təhvil verdi”**; **“Yoldaş çavuş Əsgər Vəliyev filan nömrəli postu qəbul etdi”**.

Növbənin təlimatlandırılması

Məlumat verdikdən sonra dəyişdiricinin “**Əsgər Quliyev, postdan addımla – MARŞ**” komandası ilə dəyişilmiş qarovul nəfəri növbənin arxasında dayanır.

Saatdar isə dəyişdiricidən göstəriş aldıqdan sonra postda vəzifəsini yerinə yetirməyə başlayır. Bundan sonra dəyişdirici “**Növbə, ardınca addımla – MARŞ**” komandası verir və növbəni o biri posta aparır.

Saatdarların xidmətini posta gizlin yolla yaxınlaşmaq, saatdardan silahı almağa cəhd etmək və başqa üsullarla yoxlamaq qadağandır.

Sıra Nizamnaməsi

Komandirin düzülüşqabağı və sırada vəzifələri bunlardır:

- ▶ düzülüşün yerini, vaxtını, qaydasını, geyim formasını, silahın növünü və s. elan etmək;
- ▶ sırada bölmənin şəxsi heyətinin, onların silahlarının və s. mövcudluğunu bilmək və yoxlamaq;
- ▶ hərbi geyim formasının səliqəli olmasını, saçın qısa və səliqəli qırılmasını yoxlamaq;
- ▶ sırada nizam-intizamın saxlanmasına nəzarət etmək və şəxsi heyətdən sırada vəzifə borclarını dəqiq yerinə yetirmələrini tələb etmək;
- ▶ komanda verərkən “**Farağat**” vəziyyətini almaq;
- ▶ hərəkət vaxtı təyin olunmuş məsafənin saxlanılmasına nəzarət etmək və s.

1. Bölük növbətçisinin çavuşlardan və müstəsna hallarda daha hazırlıqlı əsgərlərdən təyin olunmasının səbəbini izah edin.
2. Tabeliklərində olanların yanında komandirlərə intizam cəzası elan edilməsi nəyə görə qadağandır?
3. Sizcə, xidmət vaxtı törətdikləri nalayiq hərəkətlərə görə intizam cəzaları sutkalıq naryadın tərkibinə daxil olan şəxslərə naryad qurtarandan, yaxud onlar dəyişdirildikdən sonra verilməsinin səbəbi nədir?
4. Manqa komandiri və taqım komandirinin müavini rolunda təbəçilikdə olanlara həvəsləndirmə və intizam cəzalarının elan edilməsini praktiki yerinə yetirin.
5. Eyni nalayiq hərəkət etmiş iki hərbi qulluqçuya müxtəlif cəza verilə bilərmi? Fikrinizi əsaslandırın.
6. Saatdarların dəyişilməsini praktiki olaraq yerinə yetirin.

4. DAXİLİ XİDMƏT NİZAMNAMƏSİ

“Ordu ölkəmizin, millətimizin, dövlətimizin, müstəqilliyimizin dayağıdır!”

Ümummilli lider Heydər Əliyev

Hərbi hissəyə yeni gələn əsgərin xidmətini necə təsəvvür edirsiniz?

Hərbi hissəyə yeni gələn şəxsi heyət 14 gün ərzində ayrıca binada yerləşdirilir. Bu müddət ərzində tibbi müayinədən keçirilir, peyvənd edilir, onlara əyinlərinə uyğunlaşdırılmaqla geyim, ayaqqabı verilir. Şəxsi heyətlə məşğələlər keçirilir.

Çağırışçıların şəxsi əşyaları, paltar və ayaqqabıları qablaşdırılır, hərbi hissə tərəfindən onlar verdikləri ünvanlara poçtla pulsuz göndərilir.

Hərbi qulluqçuların yerləşdirilməsi

Müddətli xidmətə cəlb edilən hərbi qulluqçuları kazarmalarda yerləşdirirlər. Hər bir bölüyün yerləşdirilməsi üçün aşağıdakı otaqlar nəzərdə tutulur:

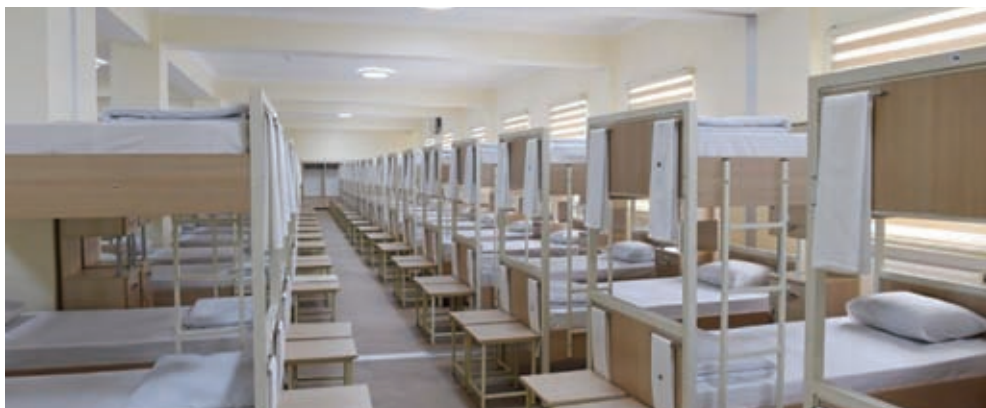
- ▶ ictimai-siyasi və mədəni-maarif işləri otağı;
- ▶ şəxsi heyətin yataq otağı;
- ▶ bölüyün dəftərxana otağı;
- ▶ silahsaxlama otağı;
- ▶ silah təmizləmə otağı (yeri);
- ▶ bölüyün əmlakını və hərbi qulluqçuların şəxsi əşyalarını saxlama otağı;
- ▶ yuyunma otağı;
- ▶ papiros çəkmə və ayaqqabı təmizləmə otağı (yeri);
- ▶ məişət xidməti otağı;
- ▶ paltar və ayaqqabı qurutma otağı (yeri).

Şəxsi heyətin yataq otaqlarında yerləşdirilməsi üçün hər bir hərbi qulluqçuya 2,5–4 m² hesabı ilə sahə ayrılır. Bununla bərabər, hər bir nəfərə düşən havanın həcmi 9–12 m³-dən az olmamalıdır.

Çarpayılar divardan 50 sm aralı, düz xətt boyunca yerləşdirilməlidir. Yataq otaqlarında çarpayıların yerləşdirilməsi bir və ya ikiyaruslu ola bilər.

Çarpayının yanındakı dolabçada tualet ləvazimatları, yaxalıqlar, cib dəsmalları, kitab-dəftər və digər xırda şəxsi istifadə əşyaları saxlanılır.

Kazarmada yerləşdirilən hərbi qulluqçuların yatağı adyal, döşəkağı, balış-üzü, balış və döşəklərdən ibarət olmalıdır. Yataqlar eyni qaydada yığılmalıdır.

Şəxsi heyətin yataq otağı

İctimai-siyasi və mədəni-maarif işləri otağı

Yuyunma otağı

Hərbi qulluqçu yatanda gündəlik geyim və qayığını səliqə ilə büküb kətil üstünə, ayaqqabısını isə çarpayının ayaq tərəfində yerə qoyur.

Bölmələrdə olan atıcı silah və döyüş sursatı pəncərələrinə dəmir barmaqlıq vurulmuş ayrıca otaqda saxlanılır.

Əlüzyuyanlar hər beş-yeddi nəfərə bir kran və hər bölüyə, ən azı, axar suyu olan iki ayaq vannası hesabı ilə qoyulur.

Geyimlər yalnız camaşırxanada, yaxud bu məqsədlə ayrılmış otaqlarda (*yerlərdə*) yuyulur.

Papiros çəkməyə xüsusi ayrılmış və hazırlanmış otaqlarda (*yerlərdə*) icazə verilir.

Məişət xidməti otağı paltar ütüləmək üçün stol və güzgülərlə təchiz edilir.

Q
qadağa

Yatağa geyimli, ayaqqabılı oturmaq və uzanmaq qadağandır!

Q
qadağa

Geyimləri kazarmada yumaq və onun yaxınlığında qurutmaq qadağandır!

Hərbi qulluqçuların sağlamlığının qorunması

Hər bir hərbi qulluqçu **şəxsi** və **ictimai** gigiyena qaydalarına ciddi riayət etməli və öz orqanizmini gündəlik möhkəmləndirməlidir.

Şəxsi gigiyena qaydalarına aşağıdakılar daxildir:

- ▶ səhərlər əl-üzün yuyulması, dişlərin təmizlənməsi, bədənin qurşaqdan yuxarı soyuq su ilə silinməsi;
- ▶ hər qida qəbulundan qabaq əllərin yuyulması;
- ▶ yatmadan qabaq əl-üzün, ayaqların yuyulması və dişlərin təmizlənməsi;
- ▶ üzün və başın vaxtında qırılması, dırnaqların tutulması;
- ▶ hamamda müntəzəm çimmə, alt və yataq dəyişəyinin, corabların dəyişilməsi;
- ▶ hərbi geyimin, ayaqqabının və yatağın təmiz saxlanması.

İctimai gigiyena qaydaları isə bunlardan ibarətdir:

- ▶ yataq otaqlarında, tualetlərdə və digər ümumi istifadə otaqlarında təmizliyin saxlanması;
- ▶ otaqların havasının müntəzəm surətdə dəyişdirilməsi;
- ▶ ictimai yerlərdə, həmçinin hərbi hissənin yerləşdiyi ərazidə təmizliyin saxlanması.

Hərbi qulluqçu öz xəstəliyini gizlətməməlidir.

Vaxtın bölüşdürülməsi və gündəlik nizam qaydaları

Hərbi hissələrdə günün nizam qaydaları müəyyən edilir.

Günün nizam qaydalarında səhər gimnastikası, səhər baxışı, 6 saatlıq tədris məşğələləri, qida qəbulu, silahlara, döyüş texnikasına qulluq etmə, müstəqil hazırlıq, tərbiyə işi, hərbi qulluqçuların şəxsi tələbatı, axşam gəzintisi və yoxlanışı, 8 saatlıq yuxu üçün vaxt nəzərdə tutulur.

Məşğələlərdən azad vaxtlarda və istirahət günlərində şəxsi heyətlə kütləvi tədbirlər, mədəni-maarif işləri, idman oyunları və yarışları keçirilir.

Qida qəbuletmələri arasındakı vaxt 7 saatdan çox olmur. Qida qəbulundan sonra 30 dəqiqə ərzində məşğələ və iş aparılmır.

Yuxudandırma, səhər baxışı və axşam yoxlanışı

Bölük növbətçisi səhər “**Qalx**” signalına 10 dəqiqə qalmış taqım komandiri müavinlərini və bölüyün baş çavuşunu, “**Qalx**” signalı ilə bütün bölüyü yuxudan qaldırır. Daha sonra səhər gimnastikası, otaqların və ərazinin təmizlənməsi, yataqların yığılması, yuyunma və səhər baxışı keçirilir.

Səhər baxışı zamanı hərbi qulluqçuların yerində olması, zahiri görkəmi və şəxsi gigiyena qaydalarına riayət etmələri yoxlanılır. Bölük növbətçisi tibbi yardıma ehtiyacı olanları briqada tibb məntəqəsinə göndərmək üçün “Xəstələrin qeydiyyat kitabı”na yazır.

Ayaqların və alt paltarlarının vəziyyəti, adətən, yatmadan qabaq yoxlanılır.

Günün nizam qaydalarına görə müəyyən edilmiş vaxtda axşam gəzintisi, sonra isə axşam yoxlaması keçirilir. Bölüyün baş çavuşu “**Farağat**” komandası verib yoxlanış keçirir. O, yoxlanışın əvvəlində göstərdikləri qəhrəmanlığa görə adı bölüyün siyahısına əbədi yazılanların adlarını çağırır.

Bu adlar çağırıldıqda birinci taqım komandirinin müavini məlumat verir: “*Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (hərbi rütbəsi və soyadı) Vətənin azadlığı uğrunda döyüşlərdə qəhrəmancasına həlak olmuşdur*”. Bundan sonra bölüyün baş çavuşu şəxsi heyəti siyahı ilə yoxlayır.

Soyadı çağırılan şəxs “**Mən**” cavabını verir. Yerində olmayanların əvəzinə, manqa komandiri cavab verir.

Məsələn, “**Ezamiyyətdədir**”, “**Məzuniyyətdədir**”.

Axşam yoxlanışı qurtardıqdan sonra bölüyün baş çavuşu növbəti gün üçün naryadı elan edir. Müəyyən olunmuş saatda “**Yat**” signalı verilir.

Səhər baxışından və axşam yoxlanışından sonra bölük növbətçisi hərbi hissə növbətçisinə baxışda (yoxlanışda) olmayanlar haqqında məlumat verir.

Tədris məşğələləri

Tədris məşğələlərində və təlimlərdə bütün şəxsi heyət iştirak etməlidir. Məşğələlərdən yalnız xidmət naryadında olanlar azad edilirlər. Xəstə olduqlarına görə çöl məşğələlərindən azad olunmuş əsgər və çavuşlarla sinif məşğələsi təşkil olunur. Məşğələlər günün nizam-intizam qaydaları ilə müəyyən edilmiş saatlarda başlayır və qurtarır.

Məşğələlərə getməzdən əvvəl manqa komandirləri və taqım komandiri müavinləri tabeliklərində olanların formaya uyğun geyindiklərini və silahlarının dolu olmasını yoxlayırlar.

Məşğələlər və atışlar qurtardıqdan sonra istifadə olunmamış döyüş sursatı və gilzlər təhvil verilir, silahlar təmizlənir.

Səhər yeməyi, nahar və şam

Əsgərlər və çavuşlar yeməxanaya geyimləri, ayaqqabıları təmizlənmiş, bölüyün baş çavuşunun, yaxud onun göstərişi ilə taqım komandiri müavinlərindən birinin komandası altında sıra ilə gəlirlər.

Yeməxanada qida qəbulu zamanı qayda-qanuna riayət edilməlidir.

Baş geyimində, şində və xüsusi geyimdə qida qəbulu qadağandır.

Hərbi hissənin yerləşdiyi yerdən buraxılma

Əsgərlər Hərbi And içəndən sonra hərbi hissənin yerləşdiyi yerdən şənbə günləri saat 24-dək, bazar günləri isə yatma vaxtına qədər buraxılır. Eyni vaxtda bölmədən şəxsi heyətin 30%-dən çoxunun buraxılmasına icazə verilmir.

Buraxılma növbə ilə olur. Bu növbəni manqada manqa komandiri, taqımda isə taqım komandirinin müavini aparır.

Hərbi qulluqçular buraxılmadan qayıtdıqdan sonra bölük növbətçisini bu

barədə xəbərdar edir, buraxılma vərəqələrini ona təhvil verir və bilavasitə rəislərini də məlumatlandırır.

Bölük növbətçisi buraxılma kitabında onların geri qayıtma vaxtını qeyd edir.

Buraxılan əsgər və çavuşların hərbi biletləri yanlarında olmalıdır. Buraxılma vərəqəsi yalnız öz qarnizonunun sərhədləri daxilində etibarlıdır.

Görüşə gələnlərin qəbul edilməsi

Hərbi qulluqçularla görüşə məşğələlərdən azad vaxtlarda, axşam yoxlanışına qədər icazə verilir.

Spirtili içkilər gətirən və ya sərxoş halda gələn şəxslər görüşə buraxılmır. Kənar şəxslərin kazarmalarda gecələməsinə icazə verilmir.

1. Sızca, şəxsi heyətin yerləşdirilməsi üçün hər bir hərbi qulluqçuya 2,5–4 m² hesabı ilə sahə ayrılması, bununla bərabər, hər bir nəfərə düşən havanın həcmi 9–12 m³-dən az olmaması nə ilə əlaqədardır?
2. “Bölmədən şəxsi heyətin eyni vaxtda 30%-dən çoxu buraxıla bilməz” qadağasının səbəbini açıqlayın.
3. Hərbi qulluqçu öz xəstəliyini gizlədərsə, nə baş verər?
4. Tədris məşğələlərində və təlimlərdə bütün şəxsi heyətin iştirakı təmin olunmazsa, nə baş verər?

5. SIRA NİZAMNAMƏSİ

Sıra hazırlığı Çağırışaqədərki hazırlıq fənninin vacib tərkib hissəsidir. O, gənclərin intizamlı, mütəşəkkil, səliqəli və təmkinli olmasını təmin edir. Şagirdlərdə böyüklərə qarşı nəzakət, ədəb və hörmət hissləri aşılayır, cəldlik, dözümlülük, tapşırığı tez və dəqiq yerinə yetirmə bacarığı formalaşdırır.

Sıra hazırlığında əldə olunan bilik və bacarıqlar taktiki hazırlıq, atəş hazırlığının mənimsənilməsində də mühüm rol oynayır.

Sıra üsulları və hərəkətlərinin döyüş hazırlığında rolu nədən ibarətdir?

Hərəkətdə dönmələr

Addımla hərəkətdə dönmələr aşağıdakı komandalarla yerinə yetirilir:

- ▶ **“Sağa – DÖN”**,
- ▶ **“Yarımsağa – DÖN”**,
- ▶ **“Sola – DÖN”**,
- ▶ **“Yarımsola – DÖN”**,
- ▶ **“Geriye – MARŞ”**

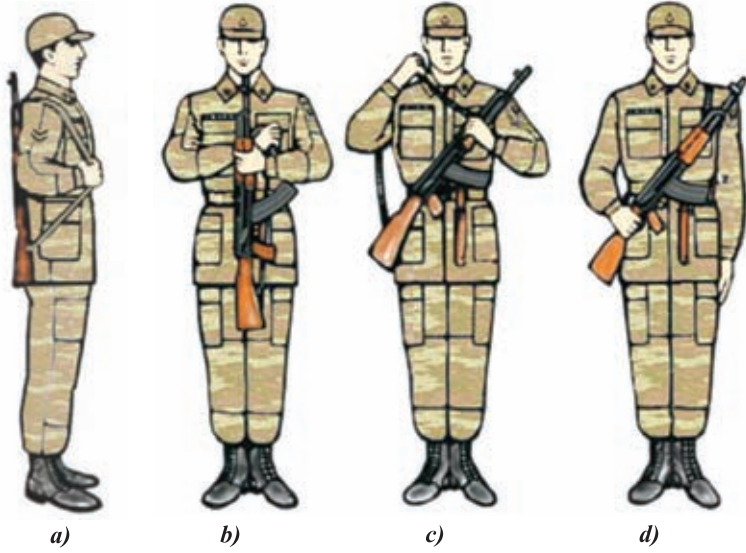
Sağa və yarımsağa dönmək üçün icra komandası sağ ayağın yerə basılması ilə eyni vaxtda verilir. Bu komanda ilə sol ayaqla bir addım ataraq sol ayağın pəncəsi üstündə dönməklə eyni vaxtda sağ ayağı irəli ataraq yeni istiqamətdə hərəkət edilməlidir.

Sola və yarımsola dönmək üçün icra komandası sol ayağın yerə basılması ilə eyni vaxtda verilir. Bu komanda ilə sağ ayaqla bir addım atılır, sağ ayağın pəncəsi üstündə dönməklə eyni vaxtda sol ayaq irəli atılır və yeni istiqamətdə hərəkət edilir.

Geriye dönmək üçün icra komandası sağ ayağın yerə basılması ilə eyni vaxtda verilir. Bu komanda ilə sol ayaqla bir addım da atılır, sağ ayağı yarım addım irəli və bir qədər sola qoymaqla hər iki pəncə üstündə, qolları ayaqların yanına sıxaraq sol çiyin üstündə cəld dönülür, sol ayaqla hərəkət yeni istiqamətdə davam etdirilir. Dönmələr vaxtı qolların hərəkəti addımın taktına uyğun olmalıdır.

Silahla sıra üsulları və hərəkətlər

Silahla sıra duruşu silahsız sıra duruşu ilə eynidir. Silahla duruşda avtomatın **“Qayıqda”** vəziyyətində lüləsinin ağzı yuxarı, qatlanmış qundaqlı avtomatın lüləsi ağzı aşağı vəziyyətdə saxlanılır, sol əlin barmaqları bitişik vəziyyətdə və orta barmaq şalvarın tikişi üzərinə qoyulur, əlin ovucu tam ayağa yapışdırılır.

Şəkil 1. Avtomatın "Qayışa" vəziyyətindən "Sinədə" vəziyyətinə keçirilməsi üsulları

Avtomat **"Qayışda"** vəziyyətindən sinəyə **"Avtomatı sinəyə – AL"** komandası ilə üç sayda keçirilir.

Birinci say. Sağ əli tutduğu vəziyyətdən bir qədər yuxarı çəkməli, avtomatı çiyindən çıxarmalı; sol əl ilə lülə örtüyündən və lülə yatağının altından tutaraq onu sinədə şaquli, darağı sola, lüləsinin ağzını çənə səviyyəsində saxlamalı (şəkil 1, b).

İkinci say. Sağ əl ilə qayışı sağa çəkməli, onun altından tutmalı, əlin barmaqları yarım bükülmüş və özünə tərəf yönəlmiş olmalıdır. Eyni zamanda, sağ dirsəyi qayışın altına keçirməli, bu halda avtomatı diaqonal vəziyyətdə saxlamalıdır (şəkil 1, c).

Üçüncü say. Qayışı qaldıraraq başın üstündən arxaya keçirməli, sağ əl ilə avtomatın qundağı boyuncuğundan tutaraq sol əli tez aşağı salmalıdır (şəkil 1, d).

Avtomat **"Sinədə"** vəziyyətindən **"Qayışda"** vəziyyətinə **"Qayışa – AL"** komandası ilə üç sayda keçirilir.

Birinci say. Sol əl ilə avtomatı lülə örtüyündən və lülə yatağının altından tutmalı, eyni zamanda, avtomatı bir qədər irəli və yuxarıya çəkərək sağ qolu qayışın altından çıxarmalı, sağ əl ilə qundağın boyuncuğundan tutaraq avtomatı diaqonal vəziyyətdə saxlanmalıdır (şəkil 2, a).

Şəkil 2. Avtomatın "Sinədə" vəziyyətindən "Qayışa" vəziyyətinə keçirilməsi üsulları

İkinci say. Avtomatı yuxarı qaldıraraq qayıışı başın üstündən qabağa keçirməli, sol əl ilə lülə örtüyündən və lülə yatağının altından tutaraq avtomatı öz qabağında şaquli, darağı sola, lüləsinin ağzını çənə səviyyəsində saxlanmalıdır. (şəkil 2, b).

Üçüncü say. Sağ əl ilə qayışın yuxarı hissəsindən tutaraq avtomatı sağ çiyində **“Qayışda”** vəziyyətinə keçirməli, sol əli tez aşağı salmalı və silahla sıra duruşu vəziyyətini almalıdır.

Silah **“Qayışda”** vəziyyətindən **“Arxada”** vəziyyətinə **“Silahı arxaya – AL”** komandası ilə iki sayda keçirilir.

Birinci say. Sol əl ilə sağ çiyindən bir az aşağı qayışdan, sağ əl ilə eyni zamanda qundaqdan tutmalıdır.

İkinci say. Sağ əl ilə silahı yuxarı qaldırmalı, sol əl ilə qayıışı başın üstündən sol çiyinə atmalı və silahı buraxaraq əlləri cəld yanlara endirməlidir. (şəkil 3).

Avtomat **“Arxada”** vəziyyətinə ancaq süngü-bıçaqsız götürülür.

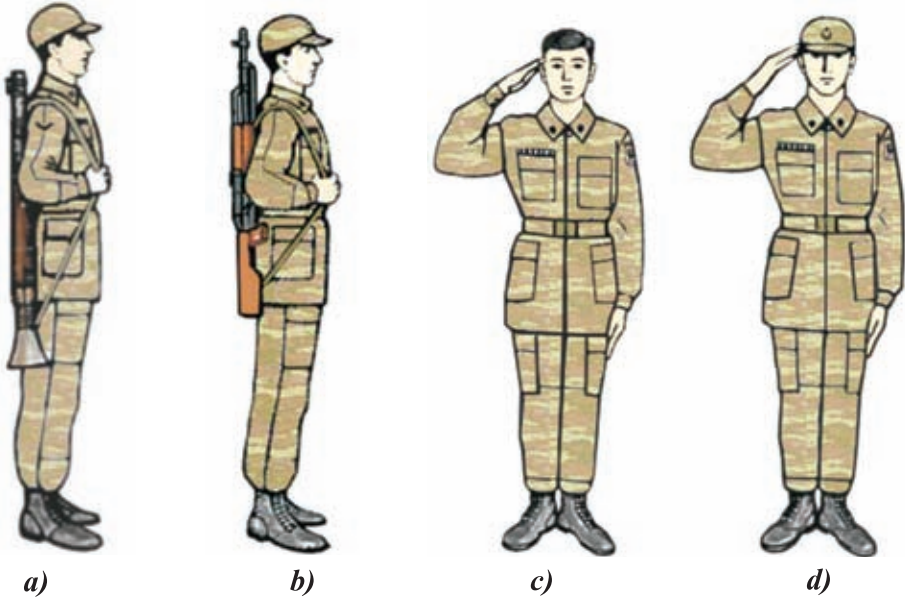

Şəkil 3. Silahın “Arxada” vəziyyəti

Silah **“Arxada”** vəziyyətindən **“Qayışda”** vəziyyətinə **“Silahı qayışa – AL”** komandası ilə iki sayla keçirilir (şəkil 3).

Birinci say. Sol əl ilə sol çiyindən bir az aşağı qayışdan, sağ əl ilə, eyni zamanda, qundaqdan (lülədən, genağızdan) tutulmalıdır.

İkinci say. Sağ əl ilə silahı qaldırmalı, sol əl ilə qayıışı başın üstündən sağ çiyinə atmalı, qayıışı sağ əl ilə şəkil 4. a, b-də göstərilən kimi tutmalı, sol əli cəld hərəkətlə yana endirilməlidir.

Şəkil 4. Yerində əsgəri salamlama

Əsgəri salamlama, sıradan çıxma və rəisə yaxınlaşma

Silahsız yerində və hərəkətdə əsgəri salamlama. Əsgəri salam dəqiq və cəld, sıra duruşu və hərəkəti qaydalarını düzgün yerinə yetirməklə verilir.

Əsgəri salam verilərkən sağ əlin orta barmağının ucunu sağ qaşın sağ ucuna yaxınlaşdırılmalı, barmaqlar bir yerdə, ovuc düz, dirsək çiyin səviyyəsində olmalıdır. Baş rəisə tərəf döndərdikdə əlin vəziyyəti dəyişmir (şəkil 5).

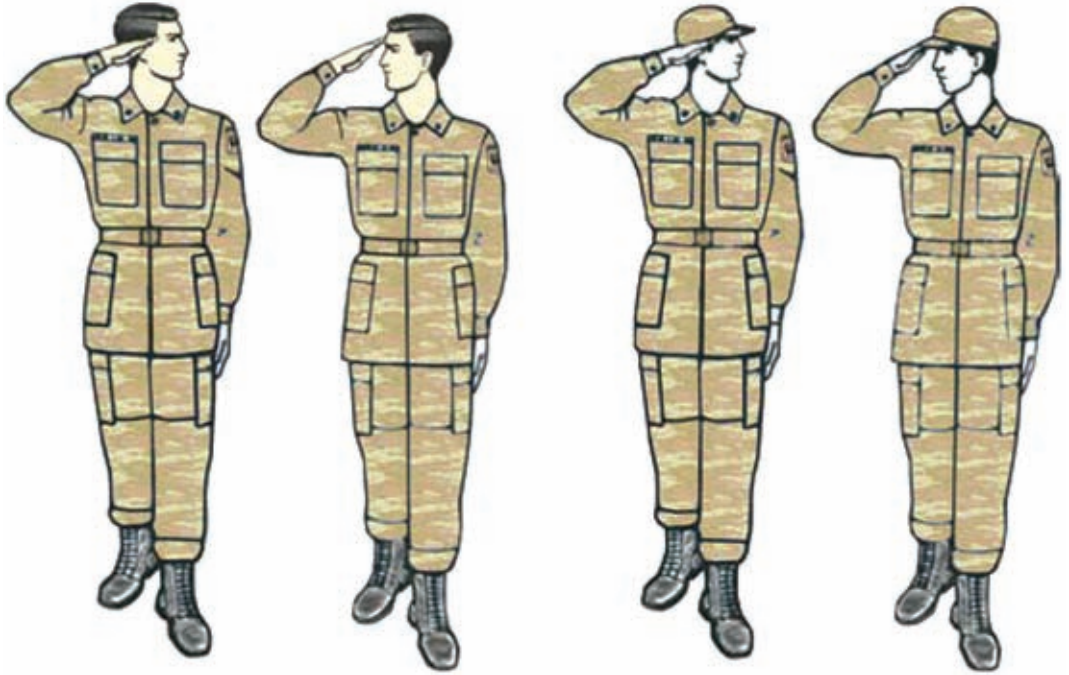
Sıradan kənarında yerində əsgəri salamlama üçün rəisin çatmasına 5-6 addım qalmış ona tərəf dönmək, **“Farağat”** durmaq, rəisə baxaraq sağ əlin orta barmağının ucunu sağ qaşın sağ ucuna yaxınlaşdırmaq, rəis ötüb keçəndən sonra əli aşağı salmaq lazımdır (şəkil 4. c, d).

Hərəkətdə əsgəri salamlama. Sıradan kənarında hərəkətdə rəisə yaxınlaşdıqda səfər addımları ilə hərəkətə davam edərək rəisə 5-6 addım qalmış baş rəisə ona tərəf döndərmək və eyni zamanda, sağ əlin orta barmağının ucunu sağ qaşın sağ ucuna yaxınlaşdırmaq, sol əli budun yanında hərəkətsiz saxlamaq (şəkil 5); rəisi ötəndən sonra baş rəisə önə çevirərək sağ əli aşağı salmaq lazımdır.

Hərbi qulluğunun əllərində yük (əşya) olduqda əsgəri salamlama üçün rəisə yaxınlaşdıqda ona tərəf dönməli, **“Farağat”** vəziyyətini almalı, rəisə baxaraq başını rəisin hərəkət istiqamətinə çevirməlidir.

Silahla yerində əsgəri salamlama. Silahla sıradan kənarında yerində əsgəri salam silahsız yerində vəziyyətindəki kimi verilir (şəkil 4).

Silah **“Arxada”** vəziyyətində olduqda isə əsgəri salam silahsız salamlama qaydası ilə yerinə yetirilir.

Şəkil 5. Hərəkətdə əsgəri salamlama

Sıradan çıxma və rəisə yaxınlaşma. Hərbi qulluqçunun sıradan çıxması üçün komanda verilir. Məsələn: “**Əsgər Məmmədli. Sıradan 1–2–3 addım çıx**”, yaxud “**Əsgər Məmmədli. Yanıma**”. Hərbi qulluqçu öz soyadını eşitdikdə “**Mən**”, sıradan çıxmaq haqqında komandaya (*çağırışa*) isə “**Oldu**” cavabını verir.

Birinci komanda ilə hərbi qulluqçu sıra addımları ilə birinci cərgədən sayaraq deyilən addım qədər sıradan çıxır, dayanır və üzünü sıraya tərəf dönür.

İkinci komandada hərbi qulluqçu birinci cərgədən iki addım düzünə addımlayır və hərəkəti davam etdirərək rəisə tərəf dönür, qısaldılmış yolla səfər addımları ilə (*rəislə hərbi qulluqçu arasında məsafə 15 addımdan çox olduqda – qaçaraq*) rəisə 5-6 addım qalmış sıra addımlarına keçir, rəisin 2-3 addım-lığında dayanır və məruzə edir.

Hərbi qulluqçu ikinci cərgədən çıxdıqda o, sol əlini ön cərgədə duran hərbi qulluqçunun çiyinə qoyur, ön cərgədə duran bir addım irəli ataraq sağ ayağı ilə bir addım sağa çıxır, sıradan çıxan hərbi qulluqçunu buraxır və sonra öz yerini tutur. Hərbi qulluqçu qarşıdakı cərgədən çıxdıqda onun yerini arxasında duran hərbi qulluqçu tutur.

Hərbi qulluqçunun sıraya qayıtması üçün komanda verilir. Məsələn: **“Əsgər Məmmədli. Sıraya dur”**, yaxud ancaq **“Sıraya dur”** komandası ilə üzü sıraya dayanmış hərbi qulluqçu öz soyadını eşitdikdə rəisə tərəf dönərək, **“Mən”** cavabını verir. Hərbi qulluqçu silahsız olduqda, yaxud silahı **“Arxada”** vəziyyətindədirsə, **“Sıraya dur”** komandası ilə o, əsgəri salam və **“Oldu”** cavabı verir, geriye döner. Birinci addımla əlini aşağı salır, səfər addımları ilə (*qaçaraq*) ən qısa yolla sırada öz yerini tutur.

Sıraya qayıtdıqda reisdən uzaqlaşarkən hərbi qulluqçu sıradaki yerinə qədər qısaldılmış yolla səfər addımları ilə hərəkət edir. Əsgərin soyadı deyilmədən **“Sıraya dur”** komandası verilsə, üzü sıraya duran hərbi qulluqçu **“Mən”** demədən və rəisə tərəf dönmədən sıraya qaydır.

Hərbi qulluqçu sıradan kənarında çağırış ilə rəisə yaxınlaşarkən 2-3 addım qalmış dayanır, ayağını saxlamaqla eyni vaxtda sağ əlin orta barmağının ucunu sağ qaşın sağ ucuna yaxınlaşdırır və məruzə edir. Məsələn: **“Yoldaş leytenant, əsgər Əlibəyli əmrinizlə gəldi”**. Məruzə başa çatdıqda əlini aşağı salır. Hərbi qulluqçuya rəis icazə verdikdə o, sağ əlin orta barmağının ucunu sağ qaşın sağ ucuna yaxınlaşdıraraq **“Oldu”** cavabı verir, hərəkət istiqamətinə döner, birinci addımla (*sol ayağını yerə qoymaqla*) əlini aşağı salır və hərəkəti səfər addımları ilə davam etdirir.

“Çök”, “Döyüşə”, “Qalx” üsulları, sıçramalar və sürünmələr

Şəkil 6. Silahla çökme

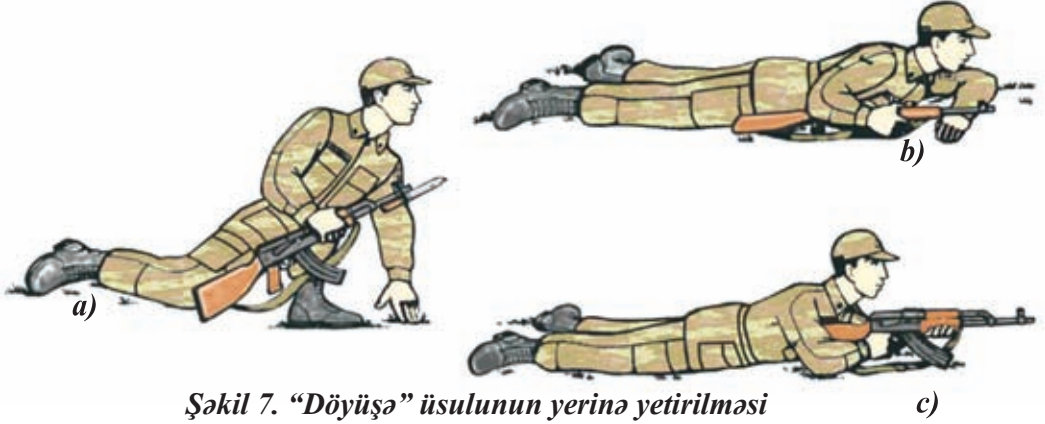
Silahla çökmək üçün **“ÇÖK”** komandası verilir. Bu komanda ilə silahı sağ ələ götürüb **“Azad”** vəziyyəti almalı, sol ayağı bir addım irəli atmalı, silahı sol ayağın topuğu bərabərinə dik vəziyyətə gətirməli, sağ diz üzərində çökməli, sağ əl ilə silahın lüləsini sağ çiyin boşluğuna qoyub qolu bədənə yapışdırmalı, sol əli sol dizin üstünə qoyulmalıdır (şəkil 6).

“Çökme” vəziyyətindən qalxmaq üçün **“QALX”** komandası verilir. Bu komanda ilə sol əlini sol dizinə dayayaraq qundağı yerdən qaldırmalı, sol ayaq üstündə irəli qalxıb sağ ayağı sol ayağın yanına gətir-

məli, silahı qayışa alıb **“Azad”** vəziyyətinə keçməlidir.

“ÇÖK” komandası məşğələlər, təlimlər və istirahət vaxtlarında hərbi qulluqçular silahsız olduqda da verilə bilər. Bu hallarda sağ əl sağ dizin üstünə qoyulur. Hərəkət vaxtı **“ÇÖK”** komandası sağ ayaq yerə qoyularkən verilir.

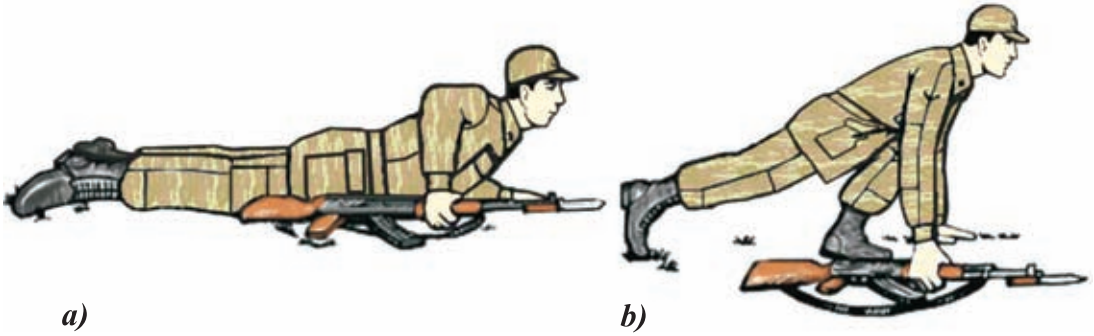
“DÖYÜŞƏ” komandası ilə silahı sağ ələ götürüb sağ ayaqla irəli, bir az sağa tam addım atılmalı, eyni zamanda, bədəni qabağa əyərək sol dizi üstə enib, sol əli özünün qabağında barmaqları sağa – yerə qoyulmalıdır (şəkil 7, a).

Şəkil 7. “Döyüşə” üsulunun yerinə yetirilməsi

Sonra ardıcıl surətdə sol ombasına, sol bazu önünə dayayaraq sol böyrü üstünə uzanmalı və tez qarnı üstünə çevrilməli, ayaq pəncələrini bayıra çevirməklə bir az aralı uzatmalı (şəkil 7, b). “Döyüşə” komandası ilə, bunlardan başqa, atəş aparmağa hazırlaşmalı (şəkil 7, c).

“QALX” komandası ilə sağ əldə silahı saxlamalı, hər iki əli sinəyə qədər çəkib, eyni zamanda, ayaqları birləşdirməli (şəkil 8, a), sonra qolları düzəldərək sinəni yerdən qaldırmalı və sağ (sol) ayağı qabağa verib (şəkil 8, b) cəld qalxmalı, sol (sağ) ayağı o birinə yaxınlaşdırıb silahla sıra duruşu qəbul etməlidir.

Şəkil 8. “Döyüşə” vəziyyətindən “Qalx” üsulunun yerinə yetirilməsi

Döyüş meydanında yerdəyişmə sürətli addımlarla, yaxud qaçaraq sıçramalarla və sürünmələrlə yerinə yetirilir.

Sıçrama “**Əsgər Məmmədli, səngərə, sıçrayaraq – İRƏLİ**” komandası ilə yerinə yetirilir. Xəbərdarlıq komandası ilə irəliləmə yolunu, arada dincəlmək üçün örtülü yerləri nəzərdə tutmalı; icra komandasında tez sıçrayaraq keçməli. Ərazidən və düşmənin atəşindən asılı olaraq nəfəsi dərmək üçün dayanmalar arasında sıçramaların uzunluğu təqribən 20–40 addım olur. Qaçaraq dincəlmə yerinə çatıb uzanmalı və bir qədər yana sürünməli, göstərilən yerə çatdıqda atəş açmağa hazırlaşmalıdır.

Sürünmə “**Əsgər Məmmədli, ayrı ağacın yanına, sürünərək – İRƏLİ**” komandası ilə dirsəklər üstündə, iməkləyərək, yaxud böyrü üstündə üsulları ilə yerinə yetirilir.

Dirsəklər üstündə sürünmək üçün yerə tam uzanıb, sağ əl ilə silahın lülə yatağının yanında qayışdan tutub onu sağ bazu önünün üstünə qoymalı; sağ (*sol*) ayağı yığıb, eyni zamanda, sol (*sağ*) qolu mümkün qədər irəli uzatmalı; yığılmış ayaqla özünü itələyərək bədəni irəli verməli; o biri ayağı yığıb, o biri qolu irəli uzatmalı və hərəkəti həmin qayda ilə davam etdirməlidir. Sürünərkən baş çox hündürə qaldırılmamalıdır.

İməkləyərək sürünmək üçün dizlər üstə durub bazu önlərinə, yaxud əllərə söykənməlidir. Bükülmüş sağ (*sol*) ayağı sinənin altına çəkib, eyni zamanda, sol (*sağ*) qolu irəli uzatmalıdır. Sağ (*sol*) ayağın tamamilə düzəldilməsinə qədər bədəni irəli verməli, eyni zamanda, o biri bükülmüş ayağı öz altına çəkib, digər qolu qabağa uzatmalı və hərəkəti həmin qayda ilə davam etdirməli, bazu önlərinə söykənərək sürünəndə dirsəklər üstündə sürünmə kimi, əllərə söykənərək sürünəndə silahı sağ əldə tutmalıdır.

Sürünərkən baş çox hündürə qaldırılmamalıdır.

Böyrü üstündə sürünmək üçün sol böyrü üstə uzanmalı; dizdən bükülmüş sol ayağı qabağa çəkib sol bazu önünə söykənməli, sağ ayağın dabanını bədənə mümkün qədər yaxınlıqda yerə dayamalı; sağ ayağı açaraq sol ayağın vəziyyətini dəyişmədən bədənə irəli verməli və sonra hərəkəti həmin qayda ilə davam etdirməlidir.

Silah sol ayağın ombası üzərinə qoymaqla sağ əldə tutulmalıdır.

1. Praktiki şəkildə yerinə yetirin:

- ▶ addımla hərəkətdə dönmələri;
- ▶ silahla sıra duruşunu;
- ▶ avtomatın "Qayışda" vəziyyətindən sinəyə alınmasını;
- ▶ silahsız yerində və hərəkətdə əsgəri salamlaşmanı;
- ▶ sıradan çıxma və rəisə yaxınlaşmanı;
- ▶ "Çök" və "Qalx" komandalarını;
- ▶ avtomatın "sinədə" vəziyyətindən "Qayışda" vəziyyətinə alınmasını;
- ▶ avtomatın "Qayışda" vəziyyətindən "Arxaya" vəziyyətinə alınmasını;
- ▶ avtomatın "Arxada" vəziyyətindən "Qayışda" vəziyyətinə alınmasını;
- ▶ "Döyüşə" üsulunu;
- ▶ "Döyüşə" vəziyyətindən "Qalx" üsulunu.

TAKTİKİ HAZIRLIQ

- ✓ 6. Ümumqoşun döyüşü
- ✓ 7. Döyüş təminatı
- ✓ 8. Taqımın quruluşu
- ✓ 9. Taqım hücumda
- ✓ 10. Taqım müdafiədə
- ✓ 11. Taqımın döyüş düzülüşü

6. ÜMUMQOŞUN DÖYÜŞÜ

Ümumqoşun bölmələrinin müharibələrdə və silahlı münaqişələrdə yerinə yetirdikləri tapşırıqlar onların taktiki fəaliyyəti ilə həyata keçirilir.

Ümumqoşun bölmələrinin taktiki fəaliyyətləri dedikdə nə başa düşürsünüz?

Taktiki fəaliyyətin əsas forması **döyüşdür**.

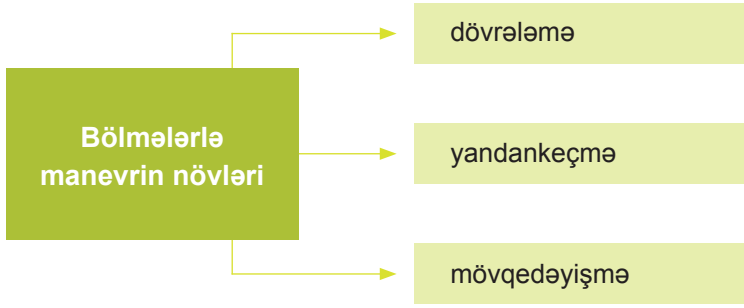
Döyüş qısa vaxt ərzində düşməni məhv etmək, onun zərbələrini dəf etmək və digər tapşırıqları yerinə yetirmək üçün bölmələrin tapşırıq, yer və zamana görə razılaşdırılmış **zərbə**, **atəş** və **manevridir**.

Zərbə düşməne əldə olan bütün vasitələrlə eyni zamanda zərər vurmaqdır. Zərbə qoşunlarla və atəşlə endirilir. Atəş zərbələri, öz növbəsində, raket, aviasiya və artilleriya zərbələri ola bilər.

Atəş müxtəlif növ silahlardan düşməne zərər vurulmasıdır. O, düşməni məhv etmə, susdurma, taqətdənsalma və ya obyektlərini dağıtma məqsədilə aparılır. Atəş ümumqoşun döyüşündə düşmənin məhv edilməsinin əsas üsuludur.

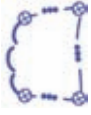

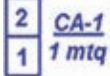

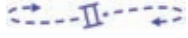
Manevr döyüşə hazırlıq vaxtı və onun gedişində qoşunların müəşəkkil şəkildə yerdəyişməsi, zərbə və atəşin köçürülməsi və ya yenidən istiqamətləndirilməsidir (*cəmləşdirilməsi*, *bölüşdürülməsi*). Manevrlər qoşunlarla (*bölmələrlə*), zərbə və atəşlə ola bilər.

Bölmələrlə manevr düşməne nəzərən daha əlverişli vəziyyətin tutulması və bölmələrin zərbə altından çıxarılması məqsədilə həyata keçirilir.

Hərbi şərti işarələr

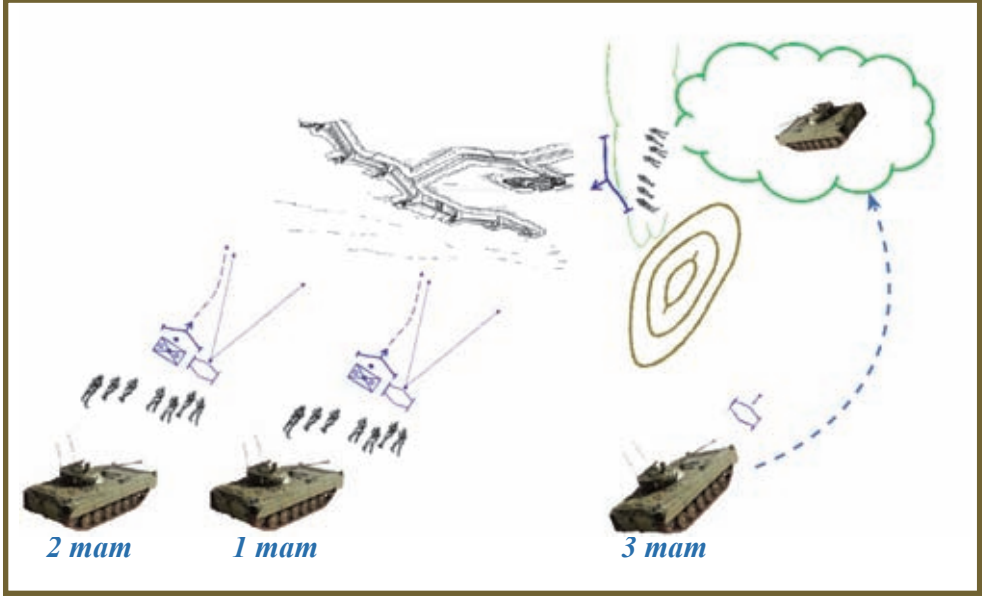
(Hərbi qulluqçular öz aralarında buna "Taktika əlifbası" deyirlər.)

	motoatıcı taqımın dayağ məntəqəsi		tank											
	tank əleyhinə xəndək		piyadanın döyüş maşını											
	eskarp, əks-eskarp		zirehli transportyor											
	kirpi maneə		avtomobil											
	az nəzərəçarpan maneələr		mexanikləşdirilmiş taqım marşda											
	1-ci taqımın cəmləşdirilmiş atəşi	<table border="0"> <tr> <td>kiçik çaplı</td> <td>orta çaplı</td> <td>iri çaplı</td> <td></td> </tr> <tr> <td>↑</td> <td>↑</td> <td>↑</td> <td>atıcı silahlar</td> </tr> <tr> <td>↓</td> <td>↓</td> <td>↓</td> <td>snayper silahları</td> </tr> </table>	kiçik çaplı	orta çaplı	iri çaplı		↑	↑	↑	atıcı silahlar	↓	↓	↓	snayper silahları
kiçik çaplı	orta çaplı	iri çaplı												
↑	↑	↑	atıcı silahlar											
↓	↓	↓	snayper silahları											
	tank əleyhinə mina sahəsi	<table border="0"> <tr> <td>↑</td> <td>↑</td> <td>↑</td> <td>tank əleyhinə qumbaraatanlar</td> </tr> </table>	↑	↑	↑	tank əleyhinə qumbaraatanlar								
↑	↑	↑	tank əleyhinə qumbaraatanlar											
	piyada əleyhinə mina sahəsi		motoatıcı bölmə avtomobil üzərində											
	qarışıq mina sahəsi		motoatıcı bölmə ZTR üzərində											
	atəş zolağının (sektorunun) sərhədləri:		mexanikləşdirilmiş bölmə											
	1 – əsas zolağın		tank bölməsi											
	2 – ehtiyat sektorunun													
	köçəri tank													

Qeyd: Taktiki işarələr qırmızı rəngdə olduqda düşməni göstərir.

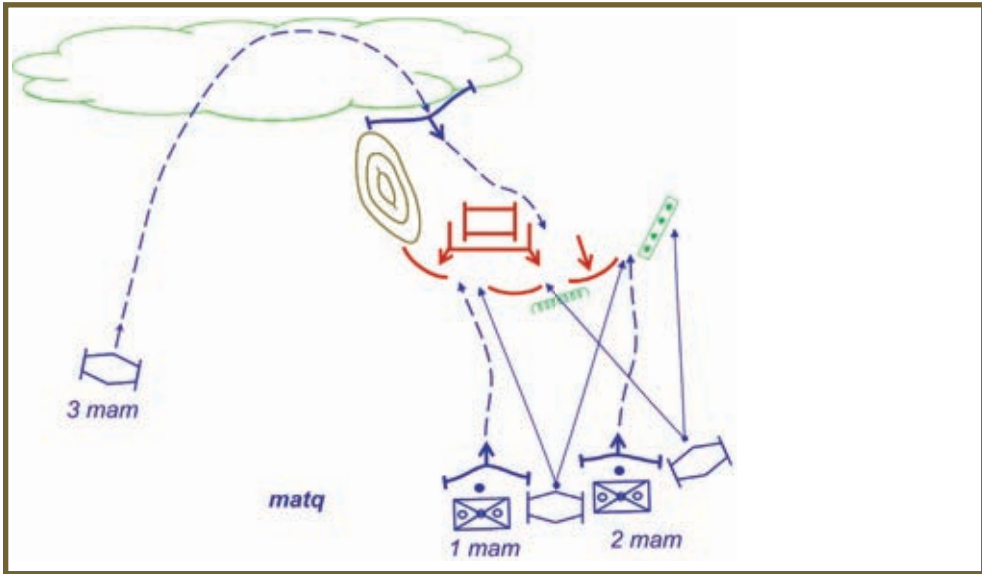
Taktiki işarələri (*taktiki əlifbanı*) öyrəndiyimizə görə bundan sonrakı sxemləri onlardan istifadə etməklə çəkəcəyik.

Dövrələmə düşməne zərbə endirmək məqsədilə onun cinahına (*cinahlarına*) çıxmaq üçün edilən manevidir.

Dövrələmə

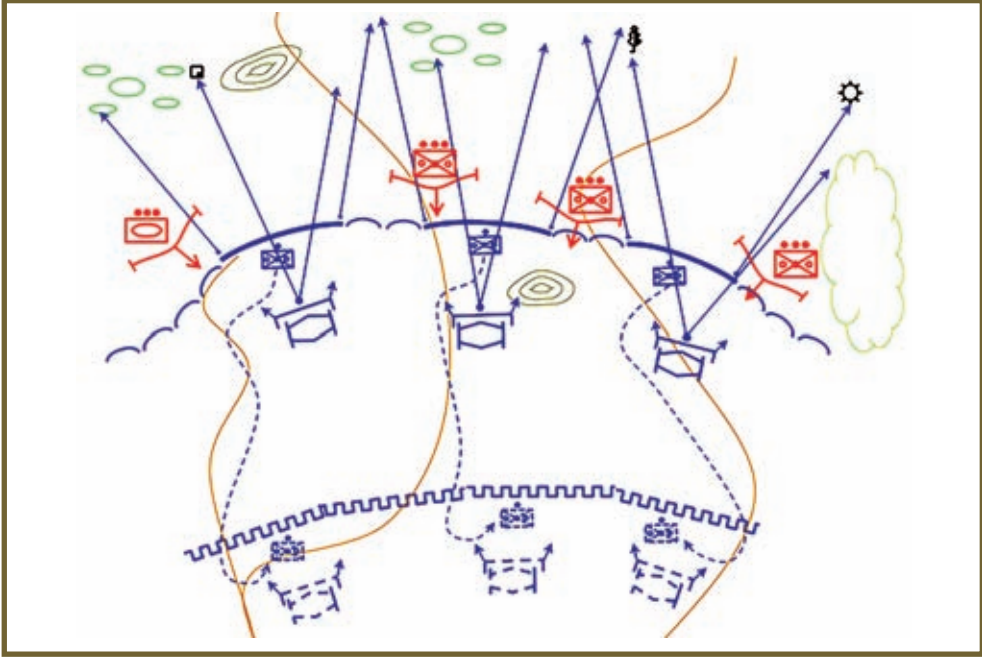
Yandankeçmə düşmənin həmlələrinə arxa tərəfdən zərbə endirmək üçün yerinə yetirilən daha dərin manevidir.

Yandankeçmə

Dövrələmə və yandankeçmə cəbhədən hücum edən əsas qüvvələrlə, bəzən isə taktiki hava desantı ilə taktiki və atəş qarşılıqlı əlaqəsində icra edilir. Dövrələmə həm yerdən, həm də havadan həyata keçirilə bilər.

Mövqedəyişmə daha əlverişli mövqe tutmaq və qoşunları (*bölmələri*) zərbə altından çıxarmaq üçün edilən manevrdir.

Mövqedəyişmə

Ateşlə manevr düşməne eyni vaxtda və ya ardıcıl zərər vurulması məqsədilə atəşin vacib hədəflərə cəmləşdirilməsi, bir neçə hədəfə zərər vurmaq üçün vasitələrin bölüşdürülməsi, həmçinin yeni hədəflərə istiqamətləndirilməsi üçün tətbiq edilir.

Zərbə və atəşlə manevr düşmənin mühüm qruplaşma və obyektlərinə daha effektiv zərər vurulması məqsədilə həyata keçirilir.

44 günlük Vətən müharibəsində Silahlı Qüvvələrimizin şiddətli hücumları qarşısında davam gətirməyən düşmən ordusunun bölmələri ancaq mövqedəyişmə manevr növündən istifadə edirdi.

qayda

Taktiki fəaliyyət üsulu seçilərkən qarşıdakı döyüş tapşırığı, düşmən və öz bölmələrimizin tərkibi, tətbiq edilən silahlar, ərazinin xüsusiyyətləri, ilin fəslü, sutkanın vaxtı və hava şəraiti nəzərə alınır.

Verilmiş tapşırıqları yerinə yetirərkən güc və vasitələrin tətbiqinin seçilən variantı, qaydası və ardıcılığı **taktiki fəaliyyət üsulu** adlanır. Taktiki fəaliyyətlər nüvə silahı və adi silahların tətbiqi ilə aparıla bilər.

1. Müasir müharibələrdə tətbiq olunan raket və aviasiya zərbələri haqqında məruzə edin.
2. Atış üsullarından olan "mazğaldan atış" dedikdə nə başa düşürsünüz?
3. Bölmələrlə manevrin dövrləmə növünü praktiki yerinə yetirin.
4. Bölmələrlə manevrin yandankeçmə növünü praktiki yerinə yetirin.
5. Bölmələrlə manevrin mövqedəyişmə növünü praktiki yerinə yetirin.

7. DÖYÜŞ TƏMİNATI

Kəşfiyyat və mühəndis hazırlığı döyüş təminatının ən vacib növləridir.

Kəşfiyyat düşmən və ərazi barədə məlumatlar əldə etmək məqsədilə hər cür şəraitdə aparılır.

Mühəndis hazırlığı yüksək olarsa, döyüşdə qoşunlarımızın itkiləri daha az, fəaliyyəti daha səmərəli olar.

Döyüşdə kəşfiyyat təminatı və mühəndis hazırlığına nələr aiddir?

Əziz gənclər, bu dərsimizdə quruluşunu öyrəndiyimiz taqımın kəşfiyyat və mühəndis təminatı üzrə fəaliyyəti ilə tanış olacaqsınız.

Kəşfiyyat döyüş təminatının əsas növüdür.

Dozor manqaları vaxtında düşməni aşkarlamaq və ərazinin kəşfi üçün çıxarılır. Dozor manqası kəşfiyyat məlumatlarını yerindən, hərəkətdə, qısa dayanacaqlardan qulaqasma və yerli sakinləri sorğu-sual etməklə əldə edir.

Dozor manqası onu göndərən bölmənin hərəkətini ləngitmədən müşahidə üçün münasib məntəqənin birindən digərinə hərəkət edir. Hərəkət marşrutunda

Motoatıcı taqım dozorda

əraziyə, yerli əşyalara baxış keçirilir, düşmənin gizlənməsi mümkün olan ərazilər diqqətlə yoxlanılır. Hərəkət istiqaməti oriyentirlərə və yerli əşyalara, gecə isə azimuta əsasən saxlanılır.

Əgər düşmən aşkar edilməyibse, dozor manqasının komandiri “**Yol açıqdır**” signalını verir və tapşırığı yerinə yetirməyi davam etdirir. Düşmən aşkar edildikdə bu barədə məlumat verir, gizli fəaliyyət göstərərək müşahidəni davam etdirir. Düşmənlə qəfil qarşılaşanda dozor manqası ona atəş açır, ötüb-keçir və verilmiş tapşırığı yerinə yetirməyə davam edir.

Düşmənin arxasında kəşfiyyət aparmaq üçün təyin olunmuş komandirin iş xəritəsində öz qoşunları haqqında hər hansı məlumatın, şəxsi heyətdə isə şəxsi və xidməti sənədlərin olması qadağandır.

Kəşfiyyət məlumatlarının toplanması üsullarından biri də **pusqudur**. Pusqu əsir, sənəd, silah və texnika nümunələrini ələ keçirmək məqsədilə xüsusi təyin olunmuş bölmə (*qrup*) tərəfindən həyata keçirilir.

Pusqunun təşkili zamanı həmin bölmənin tərkibindən **müşahidəçilər, ələkeçirmə və təminat** qrupları təyin edilir.

Müşahidəçilərin vəzifəsi düşməni vaxtında aşkarlamaq və komandirə məruzə etməkdir.

Ələkeçirmə qrupunun vəzifəsi əsirləri, sənədləri, silah və texnika nümunələrini ələ keçirməkdir. Taqımda ələkeçirmə qrupuna təyin edilmiş motoatıcı manqa döyüş maşını olmadan da fəaliyyət göstərə bilər.

Təminat qrupunun vəzifəsi isə düşməni dayandırmaq, onun yaxınlaşmasının (*geri çəkilməsinin*) qarşısını almaq və döyüş tapşırığını yerinə yetirdikdən sonra geri çəkilən bölmələri atəşlə dəstəkləməkdir.

Götürülmüş sənədlər üzərində hər hansı yazı və qeydlər aparmaq qadağandır.

Düşmənin döyüş texnikası üzərindəki şərti işarələr (*emblemlər*) yadda saxlanılır və ya şəkli çəkilir. Əsirlər, düşməndən götürülmüş sənədlər, yeni silah nümunələri və texnika, harada, nə vaxt və hansı şəraitdə götürülməsi qeyd edilərək böyük rəisə göndərilir.

Kəşfiyyət məlumatlarının əldə olunması üsullarından biri də **basqındır**.

Düşmənin mühüm obyektinin məhv edilməsi (*sıradan çıxarılması*) üçün basqının icra olunması məqsədilə manqanın tərkibindən, adətən, **məhvətmə qrupu** ayrılır.

Basqın zamanı manqa obyektə gizli şəkildə mümkün qədər yaxınlaşır, səsiz və ya qəfil atəşlə basqın edir. Sonra sürətlə həmlə edərək düşməni atəşlə, yaxud əlbəyaxa döyüşlə məhv edir (*əsir alınır*), aşkar edilmiş sənədlər götürülür. Yeni silah və texnika nümunələri ələ keçirilir, qalanları isə məhv edilir (*sıradan çıxarılır*). Basqından sonra manqa əvvəlcədən təyin edilmiş toplanma rayonuna geri çəkilir.

Axtarış kəşfiyyat məlumatları toplanmasının daha bir üsuludur. O, müdafiədə, yaxud hücuma hazırlaşanda təşkil edilir.

Axtarış və əsirtutmanın məqsədi əsir, sənəd, yeni silah və texnika nümunələri ələ keçirməkdir. Əsirtutma əməliyyatının həyata keçirilməsi üçün, bir qayda olaraq, motoatıcı taqım (*manqa*) təyin olunur, adətən, mühəndis-istehkam bölmələri ilə (*mina təmizləmə vasitələri olan istehkamçılarla*) gücləndirilir, dəstək üçün isə atəş vasitələri ayrılır.

Mühəndis təminatı

Bölmələrin vaxtında və gizli hərəkəti, maneəri, döyüş tapşırığını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməsi, onların müdafiə qabiliyyətinin yüksəldilməsinin təmin edilməsi, düşmənin fəaliyyətini çətinləşdirməsi və ona itki verməsi məqsədilə həyata keçirilir.

Mühəndis kəşfiyyatı düşmənin yerləşmə rayonları və mövqələrinin mühəndis təchizatını; düşmənin mühəndis maneələrini; ərazinin keçilmə mümkünlüyünü, yol və körpülərin vəziyyətini; dağıntıların, subasmaların və digər maneələrin yerini, onların dəf edilməsi və yandankeçmə istiqamətlərini; su maneələrinin xarakterini və onlardan döyüşlə keçilmənin şərtlərini; ərazinin maskalanma və qoruyucu (*mühafizə*) xüsusiyyətlərini təyin etmək üçün aparılır.

Fortifikasiya təchizatı döyüşün gedişində ərazinin maskalanma və qoruyucu xüsusiyyətlərindən istifadə etməklə mühəndis texnikalarının, qurğuların, konstruksiyaların və yerli materialların istifadəsi ilə daim həyata keçirilir.

Mühəndis maneələri bütün növ döyüş əməliyyatlarında düşməne itki vermək, onun hərəkətini ləngitmək, manevrini məhdudlaşdırmaq, onları qoşunlarımız üçün əlverişli istiqamətə yönəltmək və atəş vasitələrinin effektivliyini yüksəltmək üçün qurulur.

Maneələrdən və dağıntılardan keçidlərin açılması mühəndis qoşun bölmələri tərəfindən, eləcə də mina tralları ilə təchiz olunmuş döyüş maşınları ilə həyata keçirilir.

Düşmən kəşfiyyatından gizlətmə (*maskalama*) üçün mühəndis silahlanma vasitələrinin tətbiqinə aşağıdakılar daxildir: silah və hərbi texnikanın maskalayıcı rənglənməsi, maskalayıcı örtüklərin qurulması (*açılması*), yerli materiallardan təqlid (*imitasiya*) kimi istifadə edilməsi.

Su hasil edilir, paylanmadan əvvəl çökdürmə və süzmə yolu ilə durulaşdırılır, maye xlor, xlorlu əhəng və ozonla zərərsizləşdirilir.

1. Ərazinin kəşfi dedikdə nə başa düşürsünüz?
2. Sizcə, kəşfiyyat qrupunun komandirinin iş xəritəsində öz qoşunlarımız haqqında məlumatın olması nəyə görə qadağandır?
3. Pusqunun təşkili zamanı bölmənin tərkibindən təyin olunmuş qrupların fəaliyyətlərini praktiki olaraq yerinə yetirin.
4. Basqın zamanı maşınlardan və obyektlərdən hansı sənədlər götürmək olar?
5. Mühəndis təminatının əsas tapşırıqları hansılardır?
6. Mühəndis maneələri dedikdə nə başa düşürsünüz?
7. Fortifikasiya təchizatı və düşmən kəşfiyyatından gizlətməni fərqləndirin.
8. Axtarış və əsirtutma niyə məhz döyüşə hazırlaşanda təşkil edilir?

8. TAQIMIN QURULUŞU

Hərbi hissənin yerləşdiyi ərazidən və yerinə yetirəcəyi döyüş tapşırığından asılı olaraq mexanikləşdirilmiş təqım piyadaların döyüş maşını üzərində, motoatıcı təqımlar zirehli transportyor və yaxud avtomobil üzərində ola bilər.

Motoatıcı təqımın quruluşunun onun döyüş tapşırığını yerinə yetirməsinə təsirini necə başa düşürsünüz?

Əziz gənclər! Bilirsiniz ki, Çağırışaqədərkı hazırlıq fənninin tədrisi prosesində şağırdlərdən manqa və təqım komandirləri təyin olunub. Keçən tədris ili ərzində, xüsusən də hərbi idman bayramı zamanı onların fəaliyyəti ilə tanış oldunuz. Dərslərin gedişində ən kiçik bölmə olan manqanın quruluşunu və döyüş imkanını öyrəndiniz. Bu il işə manqadan bir pillə yuxarı bölmə olan təqımın quruluşunu öyrənəcəksiniz.

Motoatıcı təqım idarəetmə və atəş dəstəyi qrupundan və üç motoatıcı manqadan ibarətdir. Motoatıcı manqanın quruluşunu 10-cu sinifdə öyrəndiyiniz üçün bu dərslərdə idarəetmə və atəşlə dəstək qrupunun quruluşunu öyrənəniz, artıq təqım haqqında da məlumat əldə edəcəksiniz.

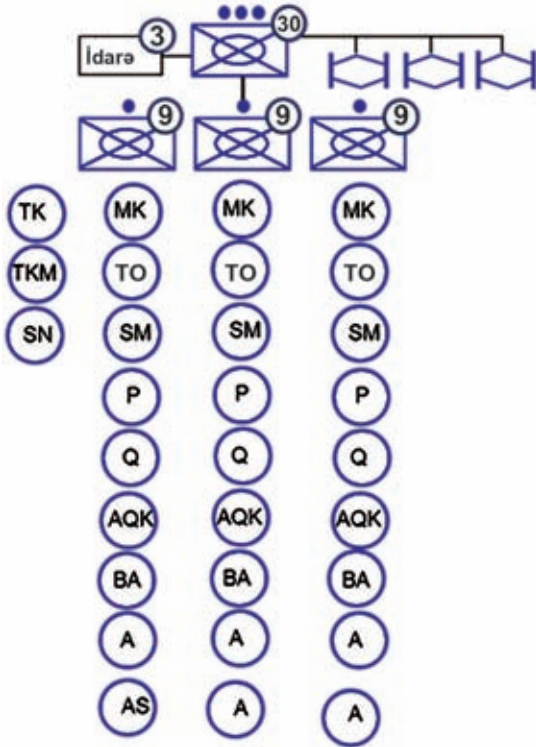
İdarəetmə və atəşlə dəstək qrupunun tərkibinə təqım komandiri, təqım komandirinin müavini, snayper, bilavasitə təqım komandirinə tabe olan atəş vasitələri və əmrə verilmiş bölmələr daxildir. *Bu qrup düşmənin canlı qüvvəsini, yüngül zirehli və zirehsiz texnikalarını məhv edir, həmçinin başqa döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirir.*

İdarəetmə və atəş dəstəyi qrupunun döyüş maşını

Gəlin təqimlərin quruluşu ilə ayrı-ayrılıqda tanış olaq.

Piyadanın döyüş maşınının üzərindəki təqimin quruluşu

- TK – təqim komandiri
- MK – mənqə komandiri
- TKM – təqim komandirinin
- TO – tuşlayıcı-operator
- SN – snayper
- SM – sürücü-mexanik
- P – pulemyotçu
- Q – qumbaraatan
- AQK – atıcı-qumbaraatan
- BA – baş atıcı
- A – atıcı
- AS – atıcı-sanitar

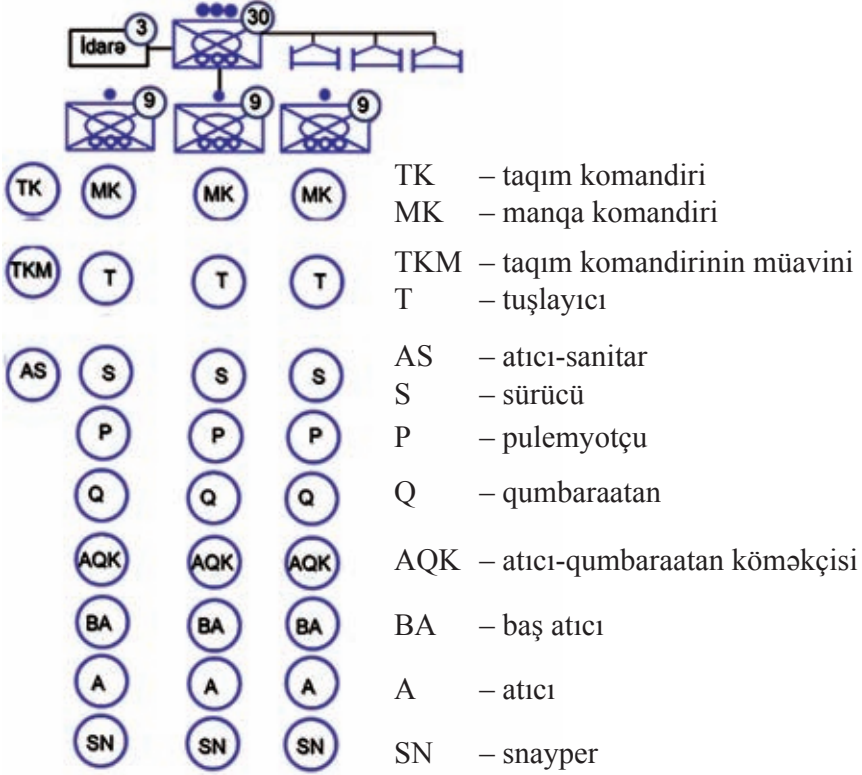
Şəxsi heyətin sayı

Zabit	1
Gizir	1
Çavuş	3
Əsgər	25
Cəmi	30

Silahların sayı

Kalaşnikov avtomatı	23
PIIK-74 (RPK-74) tipli əl pulemyotu	3
Snayper tüfəngi	1
TƏQ-7V tipli qumbaraatan	3
Piyadanın döyüş maşını	3

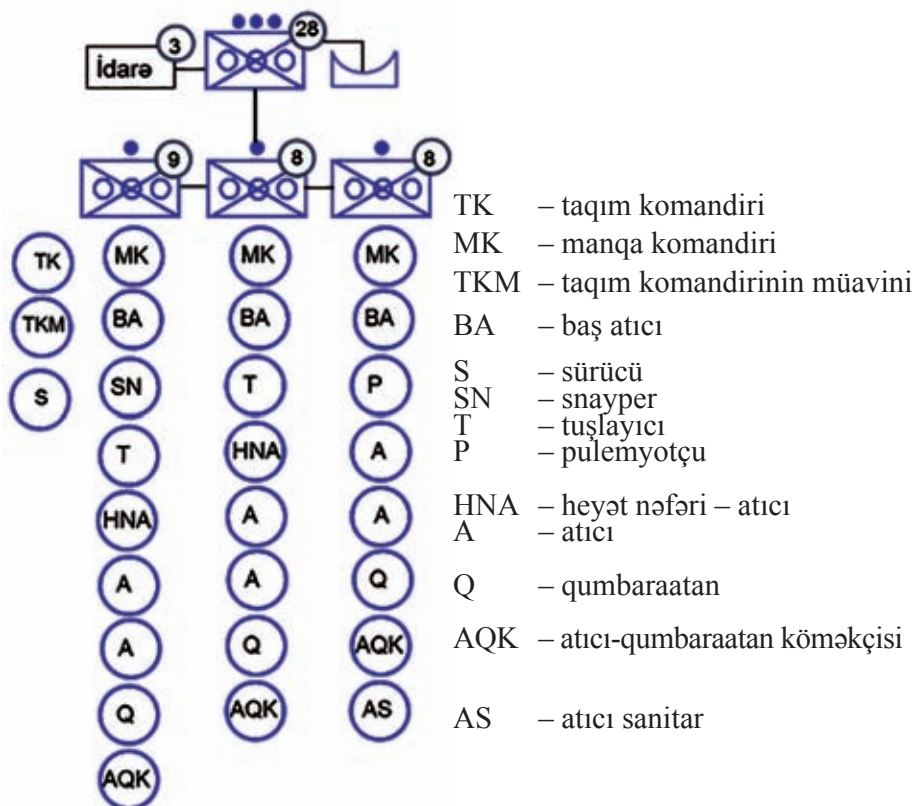
Zirehli transportyor üzərindəki taqımın quruluşu

Şəxsi heyətin sayı	
Zabit	1
Gizir	1
Çavuş	3
Əsgər	25
Cəmi	30

Silahların sayı	
Kalaşnikov avtomatı	21
PIK-74 (RPK-74) tipli əl pulemyotu	3
Snayper tüfəngi	3
TƏQ-7V tipli qumbaraatan	3
Zirehli transportyor	3

Avtomobil üzərindəki taqımın quruluşu

Şəxsi heyətin sayı	
Zabit	1
Gizir	1
Çavuş	3
Əsgər	23
Cəmi	28

Silahların sayı	
Kalaşnikov avtomatı	21
PIIK-74 (RPK-74) tipli əl pulemyotu	1
Snayper tüfəngi	1
TƏQ-7V tipli qumbaraatan	3
İriçaplı pulemyot	2
Avtomobil	1

Piyadanın döyüş maşını

Heyəti, desantı və avadanlıqları zərbə dalğasından, radiasiyanın nüfuz etməsindən, kimyəvi və bioloji silahın təsirindən qorumaq üçün döyüş maşınında **kütləvi qırğın silahlarından müdafiə sistemi** tətbiq olunmuşdur. Maşının maskalanması məqsədilə tüstü pərdəsi qoymaq üçün tüstü mermisi atma sistemi quraşdırılmışdır. Döyüş maşınında yanğın söndürmək üçün avadanlıq da nəzərdə tutulmuşdur. Maşına tral qurğusu birləşdirmək mümkündür. Döyüş maşını su maneələrini üzərək keçmə imkanına malikdir.

Döyüş maşınının 30 mm-lik avtomatik topu düşmənin 1500 m-ə qədər məsafədə yüngül zirehli, 4000 m-ə qədər məsafədə zirehsiz texnikası və canlı qüvvəsi ilə mübarizə aparmaq, eləcə də 2000 m-ə qədər hündürlükdə və 2500 m-ə qədər məsafədə səs sürətindən aşağı sürətlə uçan hava hədəflərinə atəş açmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

M

marafli

Döyüş maşınlarının gövdələrindəki mazğallardan desant bölməsində yerləşən şəxsi heyət fərdi silahlarından atəş açabilir.

Zirehli transportyor

Zirehli transportyor 5-9 mm-lik zirehi ilə heyəti güllə və qəlpələrdən qoruyur. Sürücü-mexanik və transportyorun komandirindən ibarət idarəetmə bölməsi gövdənin ön tərəfində yerləşir. Desant bölməsinin mərkəzi boyu hər tərəfdə üç desant üzü çıxışa tərəf yerləşdirilir. Sürücü-mexanikin və komandirin iş yerləri üzərində iki fərdi yarım dairəvi qapı var.

Transportyora minib-düşmək iki böyük ikilaylı qapıdan həyata keçirilir. Qapıların yarisı hərəkət istiqamətində irəli, yarisı isə aşağı açılır. Yuxarı hissə minib-düşərkən desantı düşmənin gülləsindən qoruyur, aşağı hissəsi isə pilləkən rolunu oynayır.

Transportyor şosədə 90 km/saat, suda üzdükdə isə 10 km/saat sürət yığa bilir. Quruda gediş ehtiyatı 600 km-dir. Suda 12 saat üzə bilir.

1. Motoatıcı taqımların quruluşunu müqayisə edin.
2. Motoatıcı taqımların müxtəlif döyüş və avtomobil texnikası üzərində olmasının onların döyüş imkanına təsirini izah edin.
3. Sizcə, motoatıcı taqımın döyüş tapşırığını yerinə yetirməsinə ərazi necə təsir göstərir?
4. Sizcə, motoatıcı taqımın döyüş tapşırığını yerinə yetirməsində döyüş maşınlarının rolu nədən ibarətdir?
5. Motoatıcı taqımların hansında və hansı vəzifədə xidmət etmək istərdiniz? Nə üçün? Fikrinizi necə əsaslandırardınız?
6. Piyadanın döyüş maşınının, zirehli transportyorun və avtomobilin taktiki işarələrini çəkin.
7. Piyadanın döyüş maşını üzərindəki motoatıcı taqımın taktiki işarəsini çəkin.
8. Zirehli transportyor üzərindəki motoatıcı taqımın taktiki işarəsini çəkin.
9. Avtomobil üzərindəki motoatıcı taqımın taktiki işarəsini çəkin.

9. TAQIM HÜCUMDA

Motoatıcı taqım bölüyün tərkibində hücumda keçir. Həmçinin taborun və ya bölüyün ehtiyatını təşkil edə, döyüş kəşfiyyatı dozorida fəaliyyət göstərə bilər.

Motoatıcı taqımın hücumda fəaliyyətini necə təsvir edirsiniz?

Hücumun atəş hazırlığının gedişində taqımın döyüş maşınları düşmənin görünən atəş nöqtələrini məhv etmək üçün ayrılabilir.

Şəraitdən və döyüş tapşırığından asılı olaraq taqıma qumbaraatan, tank əleyhinə bölmə və digər atəş vasitələri verilir. Müstəqil tapşırıq yerinə yetirdikdə isə mühəndis bölməsi də ayrılır. Bu bölmə mühəndis kəşfiyyatının aparılması, maneələrdə keçidlərin açılması və s. üçün istifadə olunur.

Taqımın hücumuna aşağıdakı taktiki tapşırıqların ardıcıl yerinə yetirilməsi daxildir:

- ▶ hücum üçün çıxış mövqeyinin tutulması;
- ▶ hücumda keçmə həddinə irəliləmə;
- ▶ mühəndis və təbii maneələrin dəf edilməsi;
- ▶ müəyyən olunmuş həmlə obyektinə hücum və onun ələ keçirilməsi;
- ▶ müdafiənin dərinliyində düşmənin təqib edilməsi.

Dərinlikdən irəliləməklə hərəkətdən hücumda keçmə düşmənin hazırlıqsız müdafiəsinə bölmələrin hərəkətdən həmlə üçün döyüş düzülüşünə açılması ilə başlayır.

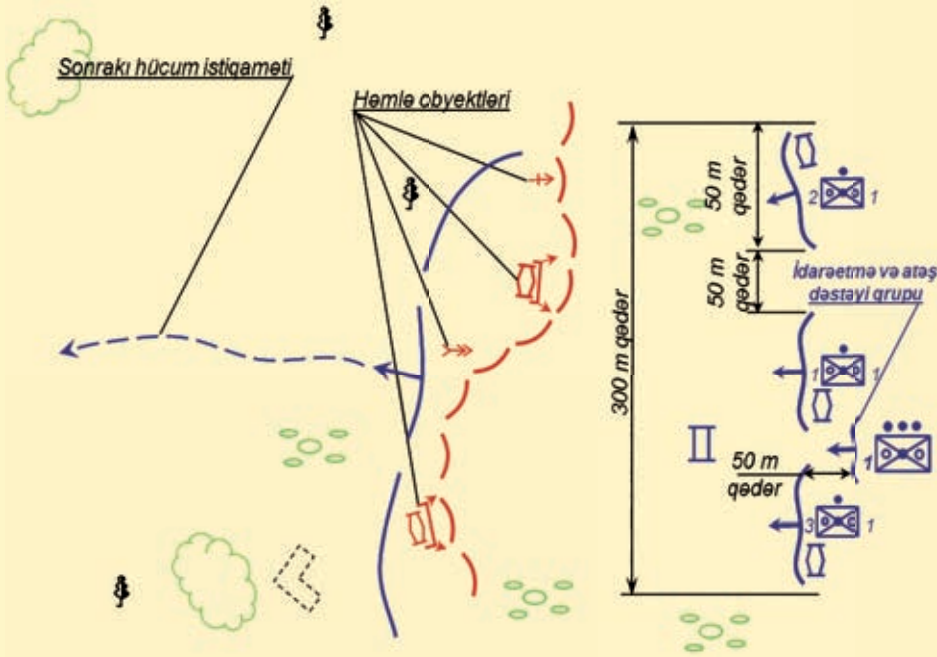
Bölmələrin mütəşəkkil irəliləməsi və düşmən üzərinə eyni vaxtda həmlə etməsinə nail olmaq üçün aşağıdakılar təyin edilir:

- ▶ irəliləmə marşrutu;
- ▶ çıxış məntəqəsi, açılma hədləri;
- ▶ hücumda keçmə həddi.

Taqım **300 m-ə** qədər cəbhədə hücumda keçir. Taborun və ya bölüyün ehtiyatı olan taqıma hücumun gedişində hərəkətin istiqaməti və hərəkət qaydası göstərilir.

Taqıma hücumda həmlə obyektinə və hücumun sonrakı istiqaməti təyin edilir.

Taqımın hücumda döyüş düzülüşü

Taqımın həmlə obyektı, adətən, düşmənin səngərlərdə və ya digər mühəndis qurğularında müşahidə olunan canlı qüvvəsi, tanklar, toplar, tank əleyhinə raket kompleksləri, pulemyotlar, digər atəş vasitələridir.

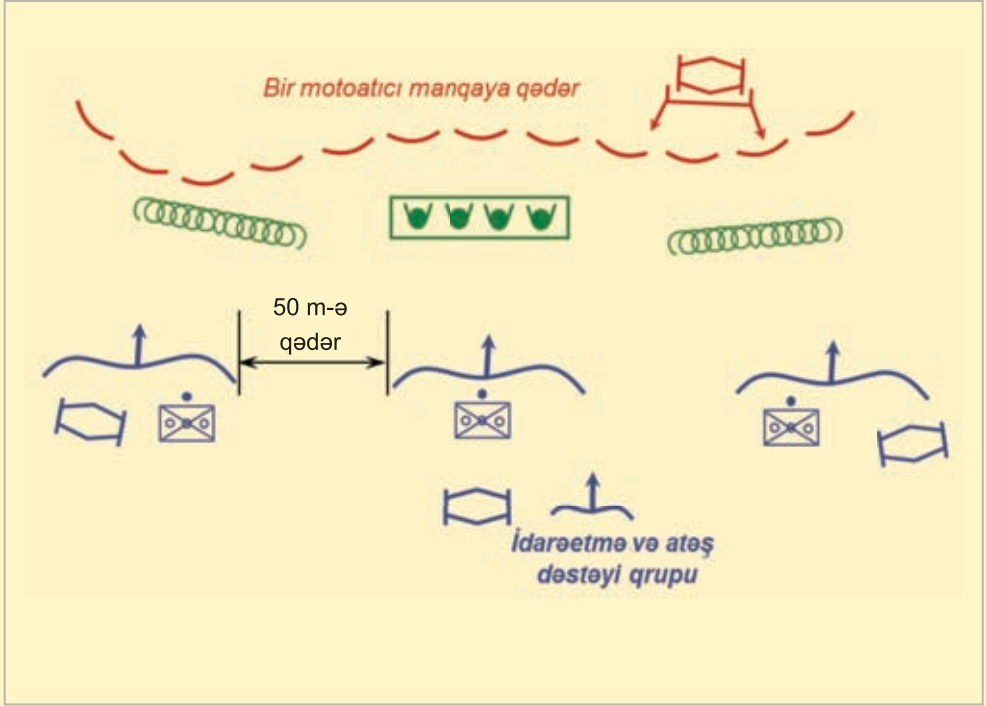
Taqımın hücumunun sonrakı istiqaməti elə hesabla təyin olunur ki, bölüyün yaxın tapşırığının yerinə yetirilməsi təmin edilsin.

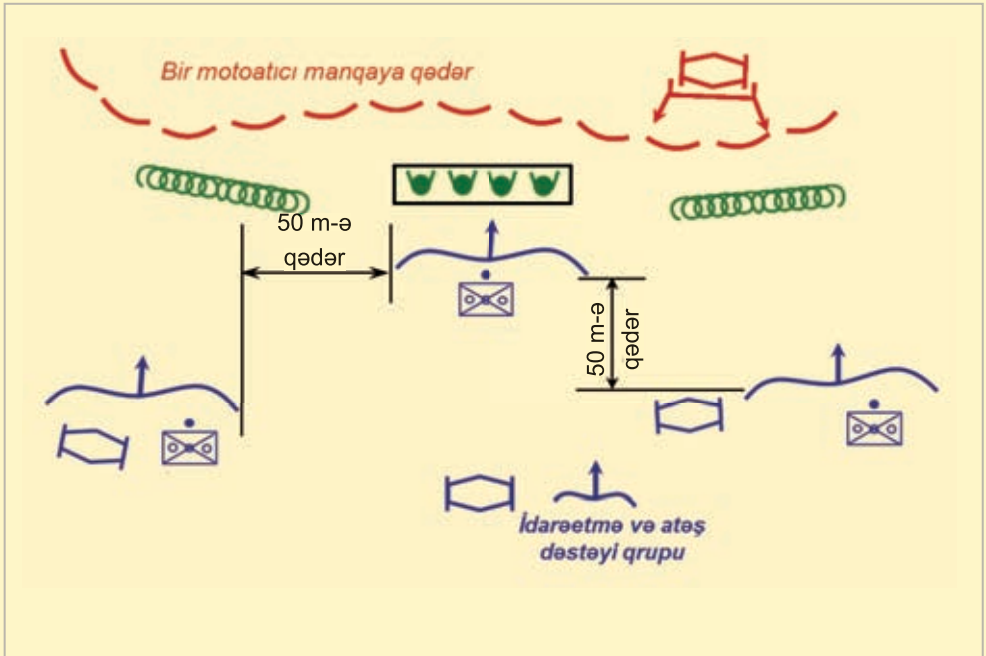
Taqımın döyüş düzülüşü, adətən, motoatıcı manqalardan, idarəetmə və atəşlə himayə qrupundan ibarət olur.

Tapşırıqdan və şəraitdən asılı olaraq motoatıcı taqım düz xətlə, geri (*irəli*) bucaqla və ya tinli (*sağa və ya sola*) düzülüşdə hücumə keçir.

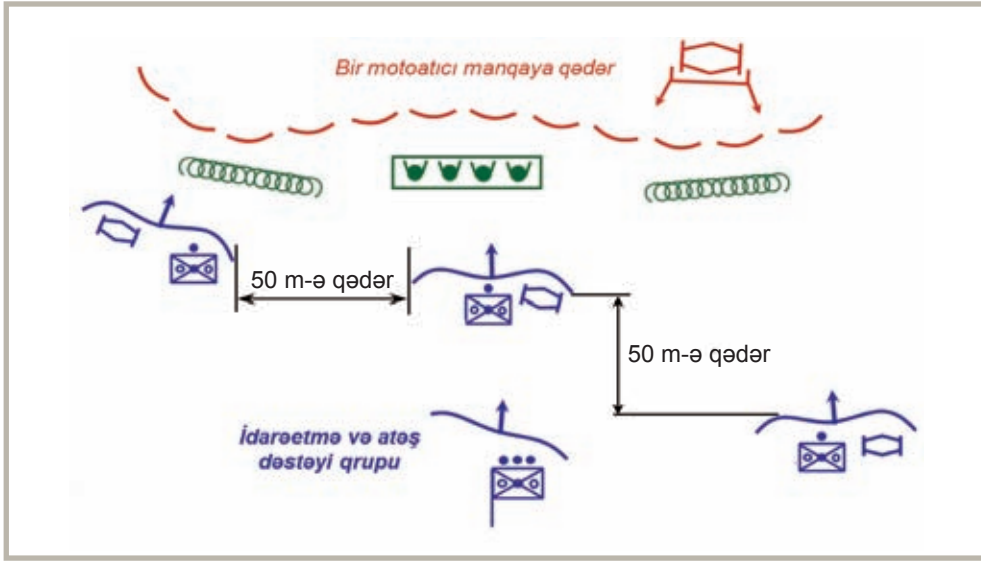
Manqalar arasında cəbhə üzrə və dərinliyə interval 50 m-ə qədər ola bilər.

Taqımın düz xətt boyu döyüş düzülüşü

Taqımın irəli bucaq döyüş düzülüşü

Tağımın sağ tinli döyüş düzülüşü

İdarəetmə və atəş dəstəyi qrupu hücumun gedində bölmələrin (*atəş vasitələrinin*) idarə edilməsi və atəşlə dəstəklənməsi üçün təyin edilir. O, manqaların döyüş düzülüşündən 50 m-ə qədər arxada və ya bilavasitə onların döyüş düzülüşündə fəaliyyət göstərir. Döyüş maşınları (*tanklar*) arasında məsafə 100 m-ə qədər ola bilər.

1. Düşmən üzərinə eyni vaxtda həmlə etməyin vacibliyini necə başa düşürsünüz?
2. Sizcə, düşmənin hazırlıqsız müdafiəsinə nə üçün dərinlikdə irəliləyərək hərəkətdən hücum keçilir?
3. Taborun (bölüyün) ehtiyatı olan taqımın döyüş tapşırığını necə başa düşürsünüz?
4. Həmlə obyektindəki müşahidə olunan canlı qüvvəni, tankları, topları və s. necə məhv edərdiniz?
5. Sizcə, taqıma mühəndis bölməsi niyə məhz müstəqil fəaliyyət zamanı verilir?
6. Taqımın sol tinli döyüş düzülüşünün sxemini çəkin.
7. Taqımın geriye bucaq döyüş düzülüşünün sxemini çəkin.

10. TAQIM MÜDAFİƏDƏ

Motoatıcı taqım bölüyün birinci, yaxud ikinci eşelonunda müdafiə tuta, taborun ehtiyatında olmaqla yanaşı, döyüş mühafizəsinə, döyüş kəşfiyyat dozoruna və atəş pusqusuna daxil ola bilər.

Müdafiədə motoatıcı taqımın döyüş tapşırıqlarını necə təsəvvür edirsiniz?

Birinci eşelon taqımı düşmən həmləyə keçəndə ona zərər vurmaq, həmləsini dəf etmək və dayaq məntəqəsini əldə saxlamaq üçün təyin olunur.

İkinci eşelon taqımı birinci eşelon taqımlarını atəşlə himayə edir, düşməne itkilər verir, onun müdafiənin dərinliyinə və cinahlara yayılmasının qarşısını alır, müdafiənin dərinliyinə soxulmuş düşməni məhv edir.

Taborun (*bölüyün*) ehtiyatını təşkil edən motoatıcı taqım müdafiənin dərinliyinə soxulmuş düşmənin həmləsini dəf edir, birinci eşelon bölmələrini gücləndirir (*dəyişdirir*) və qəflətən ortaya çıxan tapşırıqları həll edir.

Motoatıcı taqıma dayaq məntəqəsi, atəş zolağı, əlavə atəş sektoru, bir-iki cəmləşmiş atəş sahəsi təyin olunur. Ehtiyat taqımına bundan başqa, bir-iki atəş həddi və hərəkət marşrutu göstərilə bilər.

Motoatıcı taqımın dayaq məntəqəsi cəbhə boyu 300 m-ə qədər (*avtomobil üzərində taqım 200 m-ə qədər*), dərinliyi isə 200 m-ə qədər ola bilər. Onun ölçülərinin ərazinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq artıb-azalması mümkündür.

Q
qayda

Müdafiənin düzülüşü düşmənin həmləsinin dəf olunmasını, canlı qüvvəsinin və tanklarının məhv edilməsini təmin etməlidir.

Döyüş tapşırıqından və ərazidən asılı olaraq taqımın məntəqələrinin birinin döyüş mövqeyi dayaq məntəqəsinin dərinliyində 1-ci səngərin 100–200 m arxa-

sında hazırlana bilər. Cinahlardan həmlə təhlükəsi yarandıqda motoatıcı taqımın döyüş düzülüşünün sağ və sol tinli qurulması mümkündür.

Motoatıcı taqımda **köçəri piyadanın döyüş maşını** təyin oluna bilər.

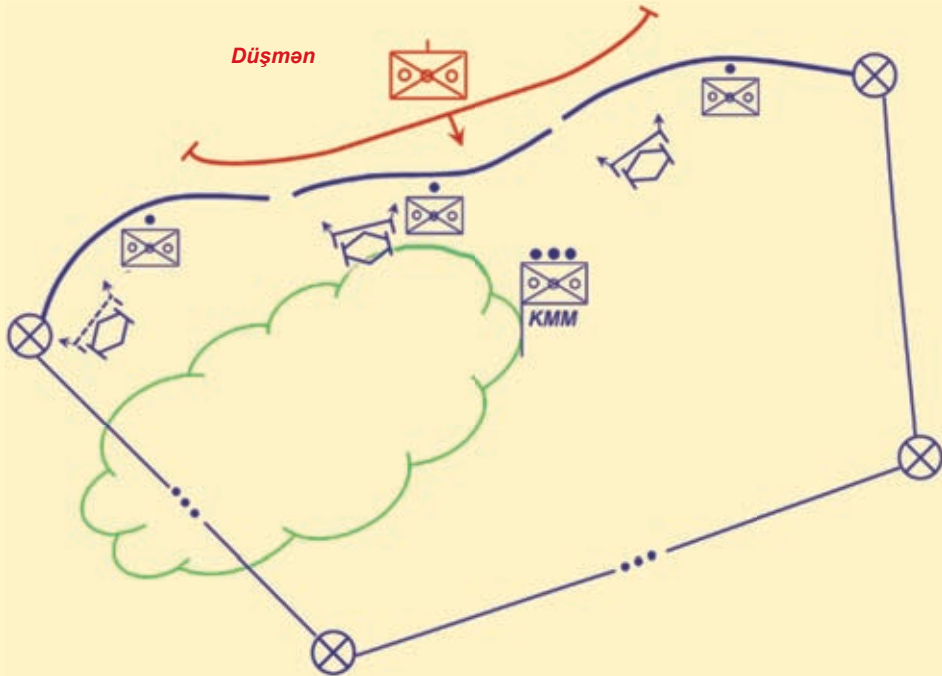
qayda

Köçəri piyadanın döyüş maşını taqımın atəş vasitələrinin sayı və onların yerləşməsi barədə düşməndə yanlış fikir yaratmaq məqsədi daşıyır. Köçəri piyadanın döyüş maşınının atəş mövqeyi döyüş tapşırığı və ərazini nəzərə almaqla seçilir.

Köçəri piyadanın döyüş maşını atəş mövqelərini dəyişərək düşməne atəş açır. Döyüş tapşırığını yerinə yetirəndən sonra o, əsas atəş mövqeyini tutur və ya taqım komandirinin göstərişinə əsasən fəaliyyət göstərir.

qayda

Taqımın dayaq məntəqəsi manqaların döyüş mövqeyi, taqımın komanda-müşahidə məntəqəsi, bölmələrin atəş mövqeyindən və döyüş maşınları qrupunun yerləşmə rayonundan ibarətdir.

Taqımın döyüş düzülüşü

Taqımların dayaq məntəqələrinin arası 300 m-ə, manqaların döyüş mövqələrinin arası isə 50 m-ə qədər ola bilər. Bu aralar daima müşahidə olunur, atəş və mühəndis maneələri ilə qorunur. Ərazinin xüsusiyyətlərinə və şəraitə görə bu məsafələr dəyişə bilər.

Motoatıcı taqımın dayaq məntəqəsinin cəbhəsi boyu bütöv səngər qazılır. Bu, manqaların döyüş mövqələrinin birləşdirilməsi üçündür. Səngərlərdən döyüş maşınlarına və müdafiənin dərinliyinə əlaqə yolları qazılır, şəxsi heyət üçün sığınacaqlar quraşdırılır.

Düşmən artilleriyasının atəşlərindən və aviasiyasının zərbələrindən itkilərin azaldılması üçün səngərlər və əlaqə yollarında örtülü sahələr, blindajlar və sığınacaqlar qurulur.

qayda

Bir hədəfə və ya düşmənin döyüş düzülüşünün bir hissəsinə bölmənin bütün atəş vasitələri ilə eyni vaxtda aparılan atəşə cəmləşdirilmiş atəş deyilir. Taqıma 1-2 cəmləşdirilmiş atəş sahəsi təyin edilir.

Atəş sistemi taqımın bütün atəş vasitələrinin maneələrlə sıx əlaqədə olması ilə təşkil edilir. Bu zaman mühəndis və təbii maneələr hər tərəfdən müşahidə olunmalı, atəş altında saxlanılmalıdır.

Atəş sistemi düşmənin ön xəttin qarşısında, manqaların ara boşluqlarında, dayaq məntəqəsinin cinahlarında məhv edilməsini təmin etməlidir.

Bütün atəş vasitələri gecə-gündüz və digər məhdud görmə şəraitində atəş açmağa, atəşlə manevr etməyə hazır olmalıdır.

qayda

Müdafiədə atəşin təsirli olması üçün o, sərrast və kütləvi olmalı, qəfil tətbiq edilməli və bacarıqla idarə olunmalıdır.

Atəş sisteminin effektivliyi atəş mövqələrinin düzgün seçilməsi ilə bağlıdır. Hər bir atəş vasitəsi üçün əsas və ehtiyat atəş mövqələri hazırlanır.

Atəş mövqələri ərazi şərtlərinə uyğun seçilir. Onlar düşməni müşahidə etməyi və daha uzağa atəş aparmanı təmin etməlidir.

Piyadanın döyüş maşınları və zirehli transportyorlar taqımın dayaq məntəqəsində elə yerdə atəş mövqələri tutur ki, cinahlara və ara boşluqlarına atəş apara bilsinlər.

Taqımın və manqaların atəş zolaqları sağ və sol sərhədlərlə müəyyən edilir. Hər bir sərhəd iki nöqtə (*oriyentir*) ilə göstərilir. Piyadanın döyüş maşınlarına (*zirehli transportyora*) və pulemyotlara əsas və ehtiyat atəş sektorları təyin olunur. Atəş zolaqları (*atəş sektorları*) bir-birini örtməlidir.

Taım komandiri piyadaların döyüş maşınlarının (*zirehli transportyorların*) atş mövqelərini şəxsən müəyyən edir. O, dyş komanda-müşahidə mən-tqsindn idarə edir.

Mdafid taım düşmənin hücumlarını dəf etməyə daim hazır olur. Kəşfiyyat aparmağı, maneələrdən keçid amağ çalışın düşmən, adətən, nvbtçi atş vasitələri və snayperlr tərəfindən məhv edilir.

Düşmən hücumun atş hazırlığın keçirən zaman taımın şəxsi heyəti örtülü oyuqlarda, piyadaların döyüş maşınlarında (*tanklarda*), qazmalarda, sngrln dibində gızlnir. Onlar tez bir vaxtda z mövqelərini tutmağ v düşmən həmləsini dəf etməyə hazır olurlar.

Taım komandiri v müşahidəçilər düşmənin hücuma keçməsini vaxtında aşkar etmək üçün müşahidə aparırlar.

İrlid fəaliyyət göstərən bölmələr geri çəkiləndə taım z atşil ilə onları dəstəkləyir. Mdafinn qarşısınd qurulan manelrd hazırlanmış keçidlərdən onların buraxılmasını təmin edir. Bundan sonra isə keçidlər dərhal bağlanırlar.

Taımın silahlarından effektiv atş msafsin yaxınlaşn düşmənə atş açılır.

Düşmənin komandir maşınları v mina tralı ilə təchiz olunmuş zirehli texnikası, ilk növbədə, məhv edilir.

Düşmən mdafinn n xəttinə çıxmamış taım onun hücumunu pozmağ nail olmalıdır.

Düşmənin mdafinn n xəttinin qarşısınd olan maneələrdən keçidlər açdığı aşkar olunduğda atş vasitələri ilə bu istiqamətə manvr həyata keçirilir.

Taımın dayaq məntəqəsinə soxulmuş düşmən qumbaralar, yaxından atş v əlbəyaxa döyüşlə, sngri keçmiş tanklar isə arxadan v cinahlardan tank əleyhinə qumbaralarla məhv edilir.

Düşmən dayaq məntəqəsini yandan ötüb-keçdikdə taım dairəvi mdafiyy keçir, tutduğ mövqeləri möhkəm saxlayaraq əsas və ehtiyat mövqelərdən atş amaql onları məhv edir.

İkinci eşelon motoatıcı taımını, birinci eşelon taımını kimi, dayaq məntəqəsini hazırlayır və mdafiy edir.

Düşmənin döyüş maşınlarının, tank əleyhinə atş vasitələrinin effektiv atş msafsin çatması ilə atş açılır, onun n xəttin qarşısındn çıxmasına imkan verilmir.

Taborun ehtiyatını təşkil edən təqım müdafiəyə soxulmuş düşmənin hücumunu dəf etməyə, döyüş qabiliyyətini itirmiş birinci eşelon bölmələrini gücləndirməyə (*dəyişməyə*) və həmlə edən düşməni məhv etməyə hazır olur.

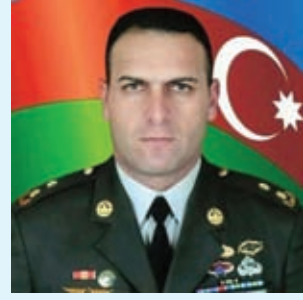
Həmlə dəf ediləndən sonra:

- ▶ təqımın döyüş və say tərkibi, döyüş sursatı, digər maddi vəsaitlər ehtiyatı və vəziyyəti yoxlanılır;
- ▶ yaralılara kömək göstərilir, ağır yaralıların çıxarılması üçün tədbirlər görülür;
- ▶ mühəndis maneələri və istehkam qurğuları, atəş sistemi, raket, silah-sursat ehtiyatı bərpa edilir;
- ▶ silahlar qaydaya salınır, ehtiyac olduqda atəş vasitələrinin mövqeləri dəyişdirilir;
- ▶ döyüşün nəticələri haqqında məruzə edilir.

Amerika Birləşmiş Ştatlarında reincer kursunu bitirmiş Xüsusi Təyinatlı Qüvvələrin polkovnik-leytenantı Murad Mirzəyev 2016-cı il Aprel döyüşlərində komandiri olduğu qrupla birlikdə Talış kəndi ətrafındakı yüksəklikləri düşməndən azad etmiş və baş verən qeyri-bərabər döyüşdə qəhrəmancasına şəhid olmuşdur. Murad Mirzəyev ölümündən sonra Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür.

Xüsusi Təyinatlı Qüvvələrin mayoru Saleh Həsənov Murov zirvəsinin, Cəbrayıl və Füzuli şəhərlərinin, Hadrut qəsəbəsinin və Şuşa şəhərinin azad edilməsi uğrunda gedən döyüşlər zamanı düşmənin məhv edilməsi üzrə qarşıya qoyulmuş döyüş tapşırığını yerinə yetirərək göstərdiyi qəhrəmanlıqlara görə Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür.

1. Səngərlərdə və əlaqə yollarında 20–30 m-dən bir döngələrin olmasında məqsəd nədir? Fikrinizi əsaslandırın.
2. “Birinci eşelon bölmələrinin gücləndirilməsi” (dəyişdirilməsi) dedikdə nə başa düşürsünüz?
3. Birinci və ikinci eşelon, həmçinin ehtiyat taqımlarının tapşırıqlarını müqayisə edin.
4. Ərazinin xüsusiyyətlərinin taqımın dayaq məntəqəsinin ölçülərinə təsirini izah edin.
5. Taqımın dayaq məntəqəsinin sağ (*sol*) tinli döyüş düzülüşünün sxemini çəkin.
6. Hər atəş vasitəsi üçün 2-3 ehtiyat atəş mövqeyinin seçilməsində məqsəd nədir?
7. MATQ-nin dayaq məntəqəsinin sxemini çəkin.
8. “Atəş zolaqları (*sektorları*) bir-birini örtməlidir” dedikdə nə başa düşürsünüz?
9. Nə üçün əvvəlcə düşmənin komandir maşınları və mina trallı texnikaları məhv edilməlidir?

11. TAQIMIN DÖYÜŞ DÜZÜLÜŞÜ

Taqım (manqa) müəyyən olunmuş obyektə hücum etmək və onu ələ keçirmək üçün əvvəl bir neçə taktiki tapşırığı ardıcıl yerinə yetirməlidir. Bunlar çıxış mövqeyindən hücumə keçmə həddinə irəliləmə, döyüş düzülüşü elementlərinə açılma və düşməyə yaxınlaşmadır.

Motoatıcı taqımın döyüşqabağı və döyüş düzülüşü anlayışını necə başa düşürsünüz?

Tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı şəraitdən asılı olaraq taqımın döyüş düzülüş növləri:

Səfər düzülüşü bölmələrin ardıcıl kolonlarla hərəkət etməsi üçün düzülüşdür. O, marşda, təqibdə, manevr icra edəndə tətbiq olunur. Səfər düzülüşü yüksək hərəkət sürətini, döyüşqabağı və döyüş düzülüşünə tez açılmanı, düşmənin atəşlərindən daha az zərər görməni, dayanıqlı idarəetməni təmin edir.

Döyüşqabağı düzülüş bölmələrin cəbhə boyu və dərinliyə yayılaraq kolonlarla hərəkət etməsi üçün düzülüşdür. O, döyüş düzülüşünə tez açılmanı, düşmənin atəşlərindən daha az zərər görməni, maneələrin dəf edilməsini və dayanıqlı idarəetməni təmin edir.

Döyüş düzülüşü bölmələrin döyüş aparması üçün düzülüşdür. O, aşağıdakıları təmin edir:

- ▶ döyüş tapşırığının uğurla yerinə yetirilməsini;
- ▶ bölmələrin döyüş imkanlarından tam istifadə olunmasını;
- ▶ səylərin seçilən istiqamətdə vaxtında cəmləşdirilməsini;
- ▶ düşməyə atəşlə zərərvurmanın nəticələrindən və əlverişli ərazi şərtlərindən cəld yararlanmanı;
- ▶ döyüşün gedişində manevrin həyata keçirilməsini;
- ▶ düşmənin zərbə və atəşlərindən daha az zərər görməni;
- ▶ idarə edilmənin fasiləsiz saxlanmasını.

Q
qayda

Motoatıcı təqımın döyüş düzülüşünə motoatıcı mənqələr daxildir. Döyüş tapşırığından, ərazidən və digər şərtlərdən asılı olaraq motoatıcı təqımın döyüş düzülüşünə döyüş maşınları, keçidaçma və ələkeçirmə qrupları da daxil ola bilər.

Marş

Marş motoatıcı təqımın əsas hərəkət qaydasıdır. Bundan başqa, təqım dəmir yolu, su və hava nəqliyyatı vasitəsilə daşına bilər.

Piyadanın döyüş maşını üzərindəki təqım marşda

Təqım marşda

Q
qayda

Marş göstərilən rayona təyin olunmuş vaxtda, tam tərkibdə və verilən tapşırığın icrasına hazır vəziyyətdə çıxmaq üçün qoşunların mütəşəkkil yerdəyişməsidir.

Marş, adətən, gecə və digər məhdud görmə şəraitində, döyüş əməliyyatlarının gedişində, qoşunların uzaq dərinliyində isə gündüz yerinə yetirilir. O, cəbhəyə doğru, cəbhə boyu və ya cəbhədən arxaya doğru keçirilə bilər.

Motoatıcı təqım bir kolonla, maşınlar arasında 25–50 m-lik məsafə olmaqla marşı yerinə yetirir. Açıq yerlərdə, düşmənin yüksək dəqiqlikli silah tətbiqetmə təhlükəsi olan şəraitdə, tozlu yollarda, məhdud görmə şəraitində, çox dik eniş və ya yoxuşu, sərt döngələri olan yollarda, eləcə də yüksək sürətlə hərəkət zamanı döyüş maşınları arasındakı distansiya 100–150 m-ə qədər ola bilər.

Q
qayda

Marş zamanı təqımın orta hərəkət sürəti piyadanın döyüş maşınlarında 20–25 km/saat, avtomobillərdə 25–30 km/saat (dağlıq ərazidə 15–20 km/saat), piyada 4–5 km/saat təyin olunur.

Marş zamanı orta hərəkət sürəti böyük rəis tərəfindən yol şəraiti, silah və texnikanın imkanları nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Bütün hallarda marş şəraitə uyğun maksimal sürətlə yerinə yetirilməlidir.

Şəxsi heyətin qida qəbulu, istirahəti, texnikaya texniki xidmət, təmir, texnikanın yanacaq ilə doldurulması üçün dincəlmə rayonları təyin edilir.

Marşa hazırlıq zamanı maşınların, silahların, gecəgörmə cihazlarının, rabitə vasitələrinin sazlığı yoxlanılır.

Q
qadağa

- ▶ Marş vaxtı müəyyən edilmiş qaydalara ciddi riayət edilməlidir. Keçidlərdə, aşırımlarda, dar dərələrdə, tunellərdə və yaşayış məntəqələrində ləngimələrə yol verilməməlidir.
- ▶ Marşrutun açıq hissələrində maşınların dayanması və toplanmasına yol verilmir, hərəkət sürəti və maşınlar arasındakı məsafə artırılır.

Taım komandiri marşda, adətən, taımın kolonunun başında gedir. Marşda taımın idarə olunması təyin edilmiş siqnallar və komandalar vasitəsilə həyata keçirilir. Radiostansiyalar yalnız qəbul rejimində işləyir.

Gecə vaxtı maşınlar gecəgörmə cihazları, yaxud işıq maskalanma qurğularından istifadə etməklə hərəkət edir.

Düşmənin hava basqını zamanı taım hərəkət sürətini və maşınlar arasındakı məsafəni artıraraq irəliləməni davam etdirir.

Hava hədəflərinə atəş aparmaq üçün ayrılmış atəş vasitələri atəş açmağa hazırlaşır. Düşmənin hava hücumunu taım komandirinin komandası ilə və ya müstəqil qaydada açılan atəşlə dəf edirlər.

Atıcı silahdan hava hədəfinə atəş açma

Taqım piyada hərəkət edərkən motoatıcı taqım komandirinin komandası ilə yaxınlıqdakı sığınacaqda yer tutur və atıcı silahlardan hava hədəflərinə atəş açır. Düşmənin pusqudan basqını zamanı döyüş maşınlarının heyəti atəş açır, aerosol (*tüstü*) pərdəsi yaradaraq digər maşınların məhvetmə zonasından çıxmasını, şəxsi heyətin maşınlardan enməsinə və basqının dəf edilməsinə təmin edir. Maşınların məhvetmə zonasından çıxmaları mümkün olmadıqda şəxsi heyət maşınlardan enərək atəş mövqeləri tutur, aşkar olunmuş hədəflərə atəş açaraq basqını dəf edir.

Hərəkət marşrutunda olan zəhərlənmə zonaları yandan ötüb-keçilir. Bu, mümkün olmadıqda belə sahələr şüalanma səviyyəsi az olan istiqamətlərdə fərdi mühafizə vasitəsindən və maşınlarda olan kütləvi qırğın silahından mühafizə sistemindən istifadə olunaraq yüksək sürətlə dəf edilir.

Dincəlmələrdə maşınlar yolun sağ kənarında biri o birindən 10 metrədən az olmayan məsafələrdə dayandırılır.

Döyüş maşınları mümkün olduğu qədər ağacların çətiri altında saxlanılır, açıq ərazilərdə isə maskalama vasitələri, yaxud yerli materiallarla maskalanır.

1. Sizcə, marş vaxtı keçidlərdə, aşırımlarda, dar dərələrdə, tunellərdə və yaşayış məntəqələrində ləngimələrə niyə yol verilmir?
2. Nəyə görə marşda radiostansiyalar yalnız qəbul rejimində işləyir, taqım isə siqnallarla idarə olunur?
3. Marşrutun açıq hissələrində maşınların dayanmasına və toplanmasına yol verilməməsinin, hərəkət sürəti və maşınlar arasındakı məsafənin isə artırılmasının səbəbini izah edin.
4. Dincəlmələrdə döyüş maşınlarının mümkün olduğu qədər ağacların çətiri altında saxlanılmasının səbəbini izah edin.
5. Piyada hərəkət edərkən taqım komandirinin komandası ilə atıcı silahlardan hava hədəflərinə atəş açmanı praktik yerinə yetirin.

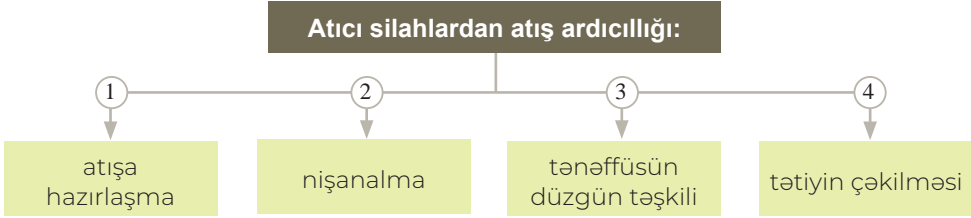
DÖYÜŞ VASİTƏLƏRİ

- ✓ 12. Atıcı silahlarla atış qaydaları
- ✓ 13. Silahlara texniki xidmətin göstərilməsi
- ✓ 14. Piyada əleyhinə fuqas minaları
- ✓ 15. Piyada əleyhinə qəlpəli minalar
- ✓ 16. Tank əleyhinə minalar
- ✓ 17. Tanklar və zirehli texnikalarla mübarizə

12. ATICI SİLAHLARLA ATIŞ QAYDALARI

Yəqin ki, hər biriniz internet resurslarında və filmlərdə müxtəlif silahlar görmüş və onların atışını izləmişiniz. İlk atışda hədəfi vurmaq heç də asan deyildir. Buna nail olmaq üçün düzgün nişanalmanı öyrənmək lazımdır.

Düzgün nişanalmanı necə təsəvvür edirsiniz?

Atışa düzgün hazırlaşdıqda silahın sabitliyi təmin edilir. Bu da, öz növbəsində, atışın dəqiqliyinə təsir göstərir.

Atışa hazırlaşmaq atış üçün vəziyyətin alınmasından, silahın doldurulmasından və silahın qundağını çiyinə dayamaqdan ibarətdir.

Avtomatı hədəfə düzgün tuşlamaq üçün onu sol əl ilə lülə yatağından, yaxud maqazindən, sağ əl ilə isə tapança dəstəyindən tutmaq, hədəfi gözdən qoymadan qundağı çiyinə dayamaq, sağ əlin işarət barmağını tətियin üzərinə qoymaq lazımdır.

Müxtəlif vəziyyətlərdən atəşin açılması

Başı azacıq irəli əymək və sağ yanağı qundağa yüngülcə söykəmək gərəkdir. Bu vaxt sağ göz nişangah səviyyəsində ondan 25–30 sm, yaxud elə məsafədə olmalıdır ki, atıcı nişangahın gəzini və arpacığını həmişə aydın görə bilsin. Qundağın arxa tərəfinin mərkəzi hissəsi çiyinə bərk sıxılmış vəziyyətdə olmalıdır.

Atıcı münasib vəziyyət almaq üçün gövdəsini azca irəli, yaxud geri əyir. Düzgün tuşlama atıcının gövdəsinin, ayaqlarının, əllərinin və başının vəziyyə-

tindən asılıdır. Silahın sabitliyi isə, öz növbəsində, düzgün tuşlamadan asılıdır. Bunu yoxlamaq üçün tuşlamadan sonra sağ əli çiyin bərabərində kənara qaldırmaq lazımdır. Əgər qundaq çiyinə düzgün və bərk sıxılmayıbsa, əl qalxdıqda o, yuxarı və ya aşağı sürüşəcək.

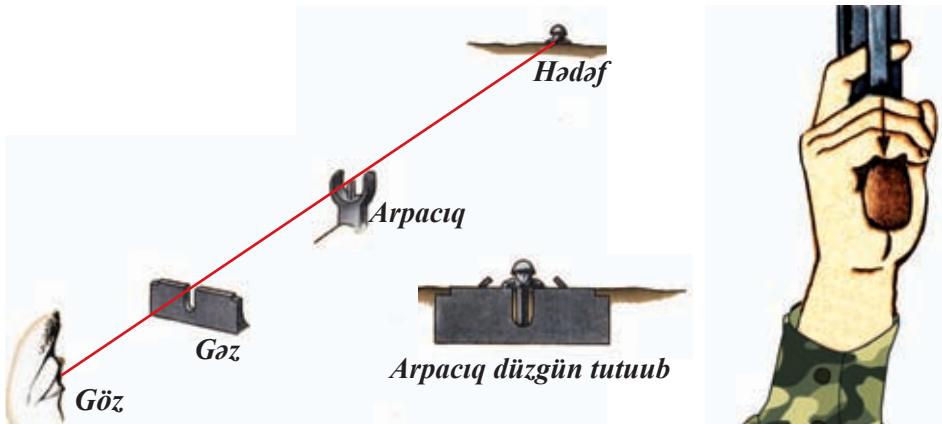
Silahın sabitliyinin yoxlanılması

qayda

Güllənin lazımi istiqamətə və müəyyən məsafəyə uçması üçün silahın lülə kənarına lazımi vəziyyətin verilməsi üzrə atıcının hərəkətləri nişanalma adlanır. Bu hərəkət nişangah və arpacıq vasitəsilə aparılır.

Bütün atış boyu silahın tuşlanmasını və atışa hazırlığını eyni cür saxlamaq üçün silahın hədəfə tuşlanmasının əvvəlki vəziyyətini əllərin deyil, gövdənin tərpədilməsi hesabına təmin etmək lazımdır. Əgər silah aşağı tuşlanıbsa, gövdəni arxaya; yuxarı tuşlanıbsa, irəli əymək lazımdır.

Dəqiq nişan almaq üçün sol gözü yummaq, sağla nişangahın gəzindən arpacığa elə baxmaq lazımdır ki, o, gəzin tən ortasında, hündürlüyü isə nişangahın hündürlüyündə olsun. Belə nişanalma **düzgün arpacıq** adlanır.

Düzgün nişanalma və tətikçəkme

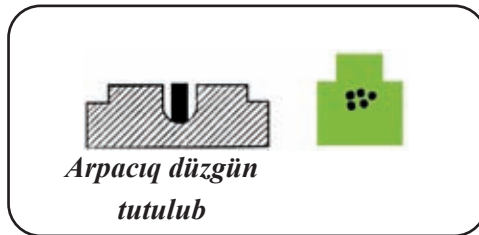
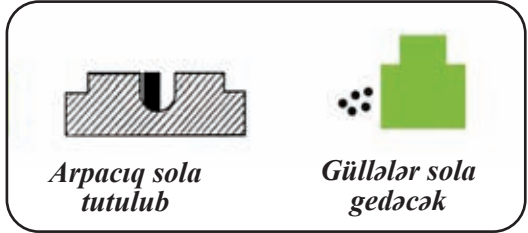
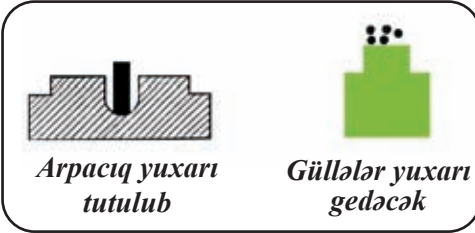
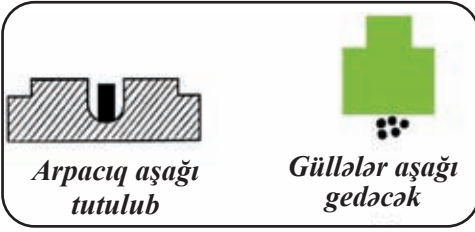
Nişanalma üçün nəfəsin verilməsini ləngidib düzgün arpacığı hədəfin üzərinə gətirmək, eyni anda sağ əlin işarət barmağının birinci oynağı ilə tətiiyi sıxaraq onun neytral hərəkət məsafəsini müəyyənləşdirmək lazımdır. Nəfəs çəkilib saxlanılmalı, tətik atəş açılana qədər mülayim tərzdə çəkilməlidir. **Atəş atıcı üçün gözlənilməz olmalıdır.**

Nişanalma zamanı səhvlər

Arpacığı nişangahın gəzinin tən ortasından sağa-sola, yaxud onun kənarlarından aşağı-yuxarı sürüşdürəndə atış dəqiq alınmır. Bu zaman arpacıq gəzə nisbətən nə qədər sürüşdürülsə, bir o qədər də güllələr nişanalma nöqtəsindən yayınır.

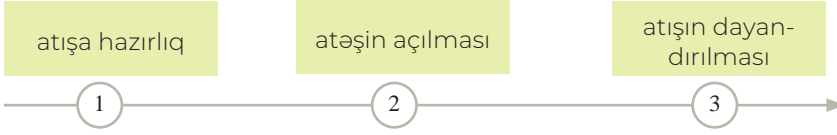
Bütün hallarda güllələr arpacığın sürüşdüüyü tərəfə yayınır.

Arpacığın düzgün tutulmasını hərbi qulluqçular öz aralarında “**Düzgün arpacıq**” adlandırırlar.

Avtomatdan atışın üsul və qaydaları

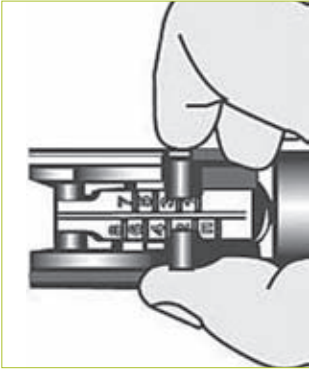
Avtomatdan atışın ardıcılığı aşağıdakı kimidir:

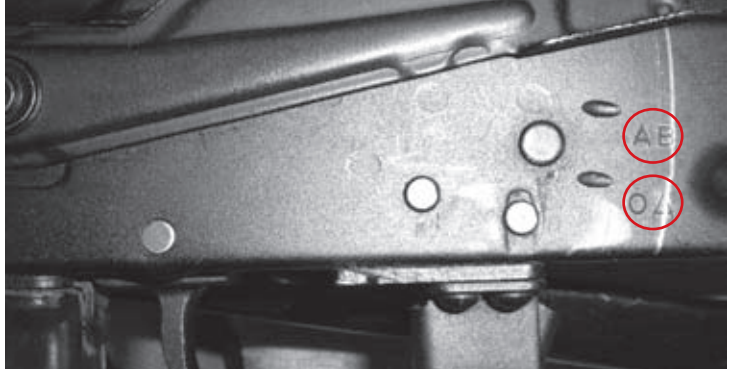
Atıcı yerindən atəş açarkən ərazinin relyefindən və düşmənin atəşindən asılı olaraq ayaq üstündən, dizi üstündən və uzanaraq atəş açmaq üçün vəziyyəti alır. O, atəş üsullarının tələblərini və öz fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq ən əlverişli vəziyyəti seçir.

Atəşin açılması

- ▶ nişangahın qurulması;
- ▶ qoruyucunun lazım olan atəş növünün üzərinə qoyulması;
- ▶ nişanalma;
- ▶ tətiiyin çəkilməsi və atış zamanı silahı düzgün tutmaqdan ibarətdir.

Nişangahın qurulması

Qoruyucunun lazım olan atəş növünün üzərinə qoyulması

AB (AA) – avtomatik atəş

OD (TA) – tək-tək atəş

Atış müvəqqəti və ya tamamilə dayandırıla bilər. **“Dayan!”**, yaxud **“Atəşi dayandır!”** komandası ilə atıcı barmağını tətikdən çəkir və silahı qoruyucuya qoyur. Atış tamamilə dayandırdıqda bunun ardınca **“Boşalt!”** komandası verilir.

Q
qayda

Atıcı silahı boşaltmaq üçün maqazini ayırır, silahı qoruyucudan çıxarır, çaxmaq çərçivəsini geriye çəkib buraxır (patronu patron yuvasından çıxarır), tətiiyi çəkir və silahı yenidən qoruyucuya qoyur.

Baxışın keçirilməsi üçün **“Silah baxışa!”** komandası verilir. Bu komanda ilə atıcı avtomatı sol əl ilə lülə yatağından tutur, sağ əl ilə maqazini avtomatdan ayırır və qabarıq hissəsi özünə tərəf, ötürücü hissəsi yuxarı olmaqla sol əlin barmaqları ilə lülə yatağına sıxıb saxlayır. Sağ əl ilə silahı qoruyucudan çıxarır, çaxmaq çərçivəsini geri çəkir və avtomatı azca sola döndərir.

Atışın rəhbəri patron yuvasını və maqazini nəzərdən keçirdikdən sonra o, çaxmağı buraxır, tətii çəkir, avtomatı qoruyucuya qoyur, maqazini birləşdirir və silahı **“Qayışda”** vəziyyətinə alır.

Silahların istismarı zamanı təhlükəsizlik qaydaları:

- ▶ təhlükəsizlik qaydalarını mənimsəməmiş şəxslər silahların istismarına buraxılmamalı;
- ▶ silahların baxışdan keçirilməsinə, sökülməsinə başlamazdan əvvəl onun boş olmasına əmin olmalı;
- ▶ atış zamanı ləngimə baş verdikdə atəşi dərhal dayandırıb silahları boşaltmalı, ləngimənin səbəbini araşdırmalı və aradan qaldırmalı;
- ▶ atış zamanı silahların hərəkətli hissələrindən qorunmalı və giliz atılan istiqamətdə durmamalı;
- ▶ qumbaraatanlardan atış zamanı onun arxasında 30 m-ə qədər məsafədə adamlar olmamalıdır.

Atıcı silahların istismarı zamanı aşağıda göstərilənlərə əsla yol vermək olmaz:

- ▶ silahlar hətta qoruyucuda olduğu halda, doldurma və boşaltma zamanı ləngiməni aradan qaldırıqda, həmçinin doldurduqdan sonra onların qarşısında dayanmaq;
- ▶ lülədə torpaq, qatılaşmış yağ və digər kənar əşyalar olduğu halda, silahları doldurmaq və ya atəş açmaq.

1. Atış üçün vəziyyətin alınması dedikdə nə başa düşürsünüz?

2. Praktik şəkildə yerinə yetirin:

- ▶ atışa hazırlanmanı;
- ▶ düzgün tuşlamadan sonra silahın sabitliyinin yoxlanması;
- ▶ dəqiq nişanalmanı (*şəkildə göstərilən kimi, səh. 79*);
- ▶ silahın boşaldılmasını;
- ▶ baxışın keçirilməsini;
- ▶ müxtəlif məsafədəki hədəflərə uyğun nişangahın qurulmasını;
- ▶ qoruyucunu lazım olan atəş növünün üzərinə qoyulmasını.

13. SİLAHLARA TEXNİKİ XİDMƏTİN GÖSTƏRİLMƏSİ

Silahların sazlığının yoxlanılması və onlara qulluğun göstərilməsi üçün texniki xidmət vaxtlı-vaxtında və keyfiyyətli aparılmalıdır.

Sizcə, döyüş əməliyyatı zamanı silahın sıradan çıxması nə ilə nəticələnə bilər?

Q
qadağa

Texniki xidmətdən keçməmiş silahların məşğələlərdə, təlimlərdə və döyüş atışlarında istifadə olunması qadağandır.

Atıcı silahları daima döyüşə hazır vəziyyətdə saxlamaq, istismar zamanı əmələ gələn hər hansı bir nasazlığı vaxtında aşkar edib aradan qaldırmaq üçün **texniki xidmət** keçirilir.

Atıcı silahların sazlığını, təmizliyini yoxlamaq, onları yağlamaq və atışa hazırlamaq məqsədilə **nəzarət baxışı** keçirilir. Bu, aşağıdakı hallarda aparılır:

- ▶ gündəlik;
- ▶ məşğələyə və naryada getməzdən əvvəl;
- ▶ təmizləmə vaxtı;
- ▶ döyüş şəraitində dövrü olaraq gün ərzində və döyüş tapşırığını yerinə yetirməzdən əvvəl.

Nəzarət baxışını keçirmə zamanı aşkar olunmuş çatışmazlıqlar yerindəcə aradan qaldırılır.

Bundan başqa, atıcı silahlara cari texniki xidmət edilir. Bu xidmət yığılmış və natamam sökülmüş silahların nəzarət baxışından və təmizlənilib yağlanmasından ibarətdir.

Cari texniki xidmət aşağıdakı hallarda aparılır:

- ▶ atəşsiz məşğələlərdən sonra;
- ▶ silahları atəşə hazırlama zamanı;
- ▶ atəş məşğələlərindən sonra;
- ▶ döyüş şəraitində fasilələr zamanı;
- ▶ əgər silah otağında saxlanılırsa, həftədə bir dəfədən az olmayaraq.

Atıcı silahların təmizlənməsi

Q
qayda

Silahların təmizlənməsi bunun üçün ayrılmış yerlərdə həyata keçirilməlidir. Sökülmə və təmizləmə üçün istifadə olunan alət və ləvazimatlar saz, yağlama və təmizləmə materialları isə təmiz, keyfiyyətli olmalıdır.

Atıcı silahları və onların hissələrini köhnə yağdan və pasdan təmizləmək üçün **ağ neftdən** istifadə olunur. Hissə və mexanizmlər ağ neftlə təmizləndikdən sonra qurulanır və yağlanır.

Atıcı silahların silinməsi, təmizlənməsi və yağlanması üçün **pambıq parça** və ya xüsusi kağızdan istifadə olunur. Yarıqları, oyuqları, novları, kəsikləri təmizləmək məqsədilə müxtəlif uzunluqda və diametrdə möhkəm ağac növlərindən hazırlanmış **taxta çubuq dəstindən** istifadə olunur.

Atıcı silahları təmizləmək üçün sumbata kağızından, qumdan və s. istifadə etmək qəti qadağandır.

Atıcı silahların təmizlənməsi üçün əvvəlcə təmizləmə və yağlama materialları hazırlanır, sonra silah sökülür, alət və ləvazimatı baxışdan keçirilir, hazırlanır, lülə kanalı təmizlənir.

Lülə kanalı, adətən, lüləsi ayrılmayan silahlarda lülənin ağız tərəfindən, lüləsi ayrılan silahlarda isə lülənin xəzinə tərəfindən təmizlənir.

Lülə kanalının divarlarının sünbə ilə zədələnməsinə yol verməmək üçün sünbənin üzərinə yönəldici (**penalın qapağı**) keçirilir.

Lüləni maye silah yağı ilə təmizləmək üçün silginin kəsiyindən yağ hopdurulmuş əsgə keçirilir. Bu zaman əsginin uclarının uzunluğu silginin milindən qısa, qalınlığı isə elə olmalıdır ki, silgi ilə əsgə lülə kanalına bir qədər qüvvə tətbiq etməklə keçsin (*yivlərin təmizlənməsi təmin olunsun*).

Lülə kanalını təmizləmək üçün hazırlanmış ləvazimat (sünbə)

Silahların digər metal hissələri və mexanizmləri də təmizləndikdən sonra yağ hopdurulmuş parça ilə yağlanır.

Silahların hissə və mexanizmlərini yağladıqdan sonra onlar yığılır, hissə və mexanizmlərinin işi yoxlanılır, silahların dəstinə daxil olan ləvazimatlar təmizlənib yağlanır.

Silahların taxta və plastmas hissələri yağlanmır.

Şaxtadan isti otağa gətirilən silahları 10–20 dəqiqə sonra, silahlar tərlədikdən sonra təmizləmək lazımdır.

5,45 mm-lik AK-74 tipli avtomatlara və РПК-74 (РРК-74) tipli əl pulemyotlarına təhkim olunmuş heyət tərəfindən nəzarət baxışı qaydası

Yoxlamanın adı	Texniki tələblər və yerinə yetirilmə metodu
Gündəlik nəzarət baxışı	
1. Avtomatı xarici baxışdan keçirməli	Avtomatın bütün hissə və mexanizmləri öz yerində olmalıdır və onun üzərində mexanizmlərin iş qabiliyyətinə təsir edən çirk, pas, əzik, cızıq, çat və digər zədələrin olmasına diqqət yetirilir.
2. Sünbənin bərkidilməsini yoxlamalı	Sünbə lülənin altında etibarlı bərkidilməlidir.
3. Avtomatı sökmədən onun görünən hissələrində yağın olub-olmamasını yoxlamalı	Avtomatın görünən hissə və mexanizmlərində nazik yağ qatı olmalıdır.

Patronlar atışdan və qarovula getməzdən əvvəl baxışdan keçirilir. Baxış zamanı aşağıdakılar yoxlanılır:

- ▶ gilizlərin üzərində pas izləri, əziklər, güllənin gilizin içində yellənməsi və ya gilizin içinə batması halları olmamalıdır;
- ▶ döyüş patronlarının arasında təlim patronları olmamalıdır.

Patronlar çirklənib və ya cüzi paslanıbsa, onları təmiz parça ilə silmək lazımdır.

Yağlı parça ilə patronları silmək və daxili hissəsi çox yağlanmış maqazinləri patronlarla doldurmaq qadağandır.

1. *Atıcı silahları təmizləmək üçün sumbata kağızından, qumdan və s. istifadə etmək qadağandır* dedikdə nə başa düşürsünüz?
2. Silaha nəzarət baxışını həyata keçirin.
3. Lülə kanalını təmizləmək üçün sünbəni hazırlayın.
4. Lülənin maye silah yağı ilə təmizlənməsini praktiki olaraq yerinə yetirin.
5. Sizcə, lülədə torpaq, zibil, qatılaşmış yağ və digər kənar əşyalar olarsa, atəş açmaq nə ilə nəticələnə bilər?

14. PIYADA ƏLEYHİNƏ FUQAS MİNALARI

Müasir ümumqoşun döyüşündə qoşun növlərinin tapşırıqlarının müvəffəqiyyətlə həll olunmasında mühəndis təminatı mühüm rol oynayır. O, döyüşün bütün növlərində həyata keçirilir.

Piyada əleyhinə fuqas minalarının tətbiqinin nəticəsini necə təsəvvür edirsiniz?

İşəduşmə prinsipinə görə piyada əleyhinə minalar aşağıdakı növlərə bölünür: **basma təsirli** (*üzərinə basıldıqda mina işə düşür*), **dartılma təsirli** (*məftilin dartılması nəticəsində mina işə düşür*), **qırılma (kəsilmə) təsirli** (*insan ayağı iləşdikdə nazik məftilin qırılması nəticəsində mina işə düşür*), **seysmik təsirli** (*insanın hərəkəti zamanı torpağın titrəməsi nəticəsində mina işə düşür*).

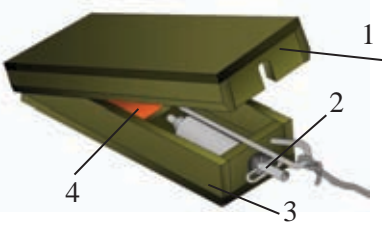
Q
qayda

Minalar idarəolunan variantda da qurula bilər. Bu halda onlar naqillər vasitəsilə elektrik üsulu ilə partladılır.

ПМД-6 (PMD-6) minası düşmənin canlı qüvvəsinə qarşı ərazini minalamaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Minanın gövdəsi taxtadandır və açılan qapağı var.

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Tipi	Fuqas
kütləsi	460 qr
partlayıcı maddənin (trotil) kütləsi	200 qr
uzunluğu	190 mm
eni	90 mm
hündürlüyü	45 mm
işə salınması üçün lazım olan qüvvə	1–12 kq

1) qapaq; 2) partladıcı;
3) gövdə; 4) trotil

İş prinsipi. Minanın qapağının üzərinə basıldıqda o, aşağı düşür. Qapağın ön divarı partladıcının döyüş milini çıxarır və mina partlayır.

ПМД-6 (PMD-6) minasını zərərsizləşdirmək qadağandır. Onlar partladılma üsulu və ya mina sahəsinin üzərindən dəfələrlə trallı tankların keçməsi ilə məhv edilir.

Piyada əleyhinə **ПММ-2 (PMN-2)** minası plastmas gövdə, partlayıcı maddə atımı, basma hədəf ötürücüsü, partladıcı və pnevmatik tipli sonradan döyüş vəziyyətinə gətirilmə mexanizmindən ibarətdir.

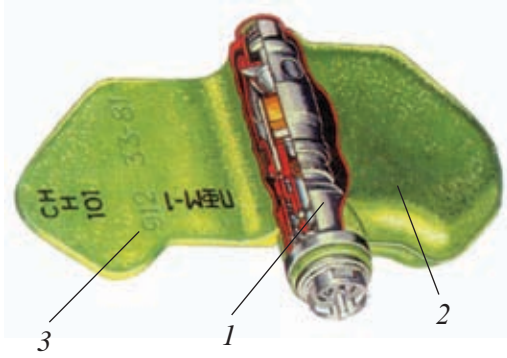

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Tipi	Fuqas, tam təchiz edilmiş
ümumi kütləsi	0,4 kq
partlayıcı maddə atımının kütləsi	0,1 kq
gövdənin materialı	plastik
qabarit ölçüləri:	
– diametri	120 mm
– hündürlüyü	54 mm
partladıcının tipi	mexaniki, sonradan döyüş vəziyyətinə gətirilmə mexanizimli
işə salınması üçün lazım olan qüvvə	5–25 kq
müvəqqəti qoruyucudan azadolma müddəti	30–300 san.
istifadə olunduğu temperatur diapazonu	–40 °C-dən +50 °C-dək
qurulma üsulu	minadöşəyən qoşqu və yaxud əl ilə
zəmanətli saxlama müddəti	10 il

İş prinsipi. Minanın üzərinə çıxdıqda çarpaz ştoku aşağı basır. Ştok aşağı düşür və vurucu azad olur. Vurucu yayın təsiri ilə detonatoru deşir. Detonator partlayaraq minanı partladır.

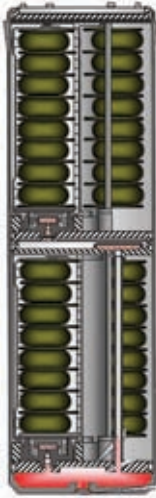
ПММ-2 (PMN-2) minasını da çıxarmaq və zərərsizləşdirmək qadağandır. O da ПМД-6 (PMD-6) minası kimi zərərsizləşdirilir.

ПФМ (PFM) tipli mina və onun modifikasiyası **ПФМ-1С (PFM-1S)** piyada əleyhinə fuqas tipli mina olub, kasetlərdən atılmaqla ərazinin məsafədən minalanması ilə düşmənin canlı qüvvəsini sıradan çıxartmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

1) partladıcı mexanizm; 2) maye tutumu; 3) qanad

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Minaların yerləşdirilməsi, saxlanılması, daşınması və atılması üçün kaset

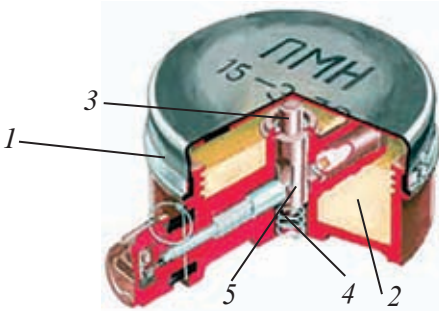
Tipi	Fuqas
<i>kütləsi:</i> – mina – partlayıcı maddə atımı	0,08 kq 0,04 kq
minanın qabarit ölçüləri	119 × 64 × 20 mm
minanın gövdəsinin materialı	polietilen
partladıcının tipi	hidromexaniki, basma tipli
işə salınması üçün lazım olan qüvvə	5–25 kq
ПФМ-1С (PFM-1S) minasının özünü məhv etmə müddəti	1–40 saat (ətraf mühitin temperaturundan asılıdır)
zəmanətli saxlama müddəti	10 il

İş prinsipi. Minanın üzərinə basdıqda gövdənin içərisində olan partlayıcı maddə təzyiqləndirilir və kapsul-detonator partlayıcı maddə atımını partladır.

ПФМ (PFM) minasının zərərsizləşdirilməsi qadağandır. Mina təyin olunmuş müddət başa çatdıqdan sonra avtomatik olaraq özünü məhv edir.

Piyada əleyhinə **ПМН (PMN) minası** ərazini düşmənin canlı qüvvəsinə qarşı minalamaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. O, gövdədən, partlayıcı maddə atımından, basma qurğusundan, vurucu mexanizmdən və partladıcı detonatordan ibarətdir.

1) gövdə; 2) partlayıcı maddə;
3) tətik mexanizmi; 4) vurucu mexanizmi; 5) detonator

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Tipi	Fuqas
kütləsi	550 qr
partlayıcı maddənin kütləsi	200 qr
diametri	110 mm
hündürlüyü	53 mm
işə salınması üçün lazım olan qüvvə	8–25 kq

İş prinsipi. Qoruyucu çıxarıldıqdan sonra mina döyüş vəziyyətinə keçir. Minanın üzərinə basdıqda qapaq və ştok aşağı düşür, ştokun döyüş çıxıntısı vurucuya ilişir. Vurucu azad olur, döyüş yayının təsiri ilə kapsul-detonatoru deşir. Kapsul-detonator partlayır və minanı partladır.

ПМН (PMN) minasını zərərsizləşdirmək qadağandır. O, qurulduğu yerdə məhv edilir.

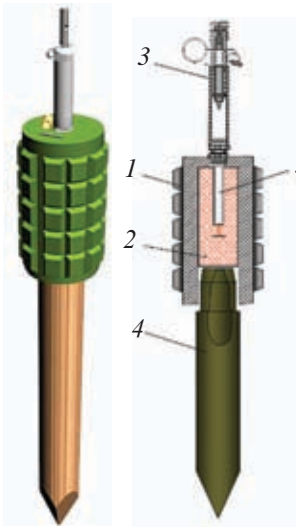

1. Gövdələri plastmas və ya taxta olan piyada əleyhinə minaları müqayisə edin.
2. Sizcə, ПМД-6, ПМН, ПМН-2 (PMD-6 PMN PMN-2) minalarının zərərsizləşdirilməsi nəyə görə qadağandır?
3. ПФМ (PFM) minasının digər piyada əleyhinə minalardan fərqi izah edin.

15. PIYADA ƏLEYHİNƏ QƏLPƏLİ MİNALAR

Mühəndis Maneələri Sistemi bütün dövrlərdə mövcud olmuşdur. Ərazidə qurulan mina-partlayış vasitələri, süni şəkildə yaradılan əngəllər, tikililərin və obyektlərin dağıdılması **mühəndis maneələri** adlanır. Onlar düşməni itkiyə uğratmaq, irəliləməsini ləngitmək, bütün silah növlərinin atəşi ilə ona zərbə vurmağa əlverişli şərait yaratmaq, manevr etməsini məhdudlaşdırmaq və ya onları öz qoşunlarımız üçün əlverişli istiqamətə yönəltmək məqsədi daşıyır.

Piyada əleyhinə qəlpəli və fuqas minalarının fərqi nədə görünürsünüz?

1) gövdə; 2) partlayıcı maddə – 75 qramlıq trotil;
3) partladıcı; 4) mıxça;
5) zapal

Qəlpəli **POM3-2M (POMZ-2M) minası** ərazini düşmənin canlı qüvvələrinə qarşı minalamaq üçündür. Minanın gövdəsi çuqundandır. Daxilində partlayıcı maddə atımının yerləşdirilməsi və torpağa vurulan qurucu mıxçanın başına keçirmək üçün boşluq var.

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Tipi	Qəlpəli, dairəvi xəbəryetirici
gövdənin kütləsi	1,2 kq
partlayıcı maddənin kütləsi	0,075 kq
gövdənin diametri	60 mm
gövdənin hündürlüyü	107 mm
tam xəbəryetirmə radiusu	4 m
qurulma üsulu	əl ilə

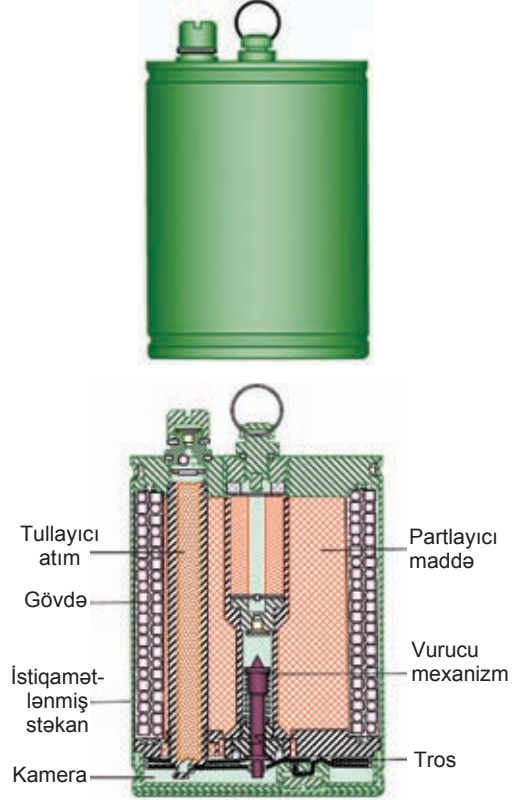
İş prinsipi. Çəkmə məftilin dartılması nəticəsində partladıcının döyüş mili çıxır. Partladıcı işə düşərək zapalı və partlayıcı maddə atımını partladır. Partlayış nəticəsində gövdə qəlpələrə ayrılır və canlı qüvvəni məhv edir.

POM3-2M (POMZ-2M) minasının zərərsizləşdirilməsi qadağandır. O, qurulduğu yerdə daldalanacaqdan çəkmə məftilin üzərinə istehkam qarmağını atıb çəkməklə məhv edilir.

Piyada əleyhinə **O3M-72 (OZM-72) minası** ərazini düşmənin canlı qüvvəsinə qarşı minalamaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Qəlpəli, dairəvi məhvetmə qabiliyyətinə malik sıçrayan O3M-72 (OZM-72) minası istiqamətləndirici stəkandan, gövdədən, partlayıcı maddə atımından, tullayıcı atım və zərbə mexanizmindən ibarətdir.

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Tipi	Qəlpəli, dairəvi xəbəryetirici
kütləsi	5 kq
partlayıcı maddənin (trotil) kütləsi	0,66 kq
tullayıcı (tüstülü barıt) atımın kütləsi	7 qr
diametri	108 mm
hündürlüyü (partladıcısız)	172 mm
hazır qəlpələrin miqdarı	2400 ədəd
tam xəbəryetirmə radiusu	25 m
xəbəryetirici qüvvəyə malik qəlpələrin uçuş məsafəsi	50 m-dək
partlamanın torpaq səviyyəsindən hündürlüyü	0,6–0,9 m

İş prinsipi. Çəkmə məftilin dartılması zamanı partladıcı iş düşür. Minanın gövdəsi istiqamətləndirici stəkandan çıxır. Partlayıcı maddənin partlaması ilə gövdədə preslənmiş qəlpələr yüksək sürətlə ətrafa səpələnir.

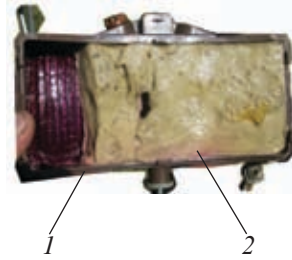
O3M-72 (OZM-72) minasını zərərsizləşdirmək qadağandır. O, əl ilə istehkam qarmağı, yaxud üzərindən tankın dəfərlə keçməsi ilə məhv edilir. İstehkam qarmağının atılması və onun çəkilməsi daldalanacaqdan yerinə yetirilməlidir.

Piyada əleyhinə **MOH-50** (MON-50) **minası** ərazini düşmənin canlı qüvvəsinə qarşı minalamaq üçün nəzərdə tutulmuş qəlpəli, istiqamətləndirilmiş təsirli minalardır. "50" minanın irəli xəbərdarlıq radiusunu göstərir (yeni 50 m).

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Tipi	Qəlpəli, istiqamətləndirilmiş xəbərdarlıq
kütləsi	2 kq
partlayıcı maddənin kütləsi	0,7 kq
uzunluğu	226 mm
eni	66 mm
hündürlüyü (bağlanmış ayaqlarla)	155 mm
qəlpələrin miqdarı:	
▶ silindrik qəlpələrlə təchiz olunduqda	485 ədəd
▶ kürəcik formalı qəlpələrlə təchiz olunduqda	540 ədəd
Tam xəbərdarlıq radiusu	50/58 m

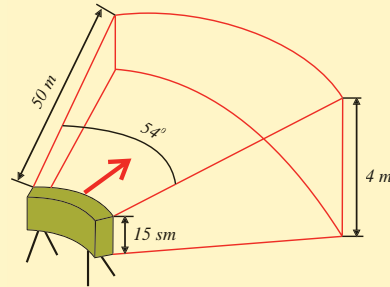

MOH-50 (MON-50) minasının quruluşu:

- 1) gövdə;
- 2) partlayıcı maddə

İş prinsipi. MOH-50 (MON-50) minası torpağın üzərinə ayaqları üstündə qurulur, yaxud yerli əşyalara (ağaca, divara) bərkidilir.

Mina idarə olunan və idarə olunmayan variantda qurulur. Mina partlayarkən qəlpələr 54° bucaq altında uçaraq canlı qüvvəni məhv edir. Məhv etmə sektorunun uzunluğu 50 m, hündürlüyü isə minanın yaxınlığında 15 sm, ən kənarında 4 m-dir.

İdarə olunan variantda qurulan MOH-50 (MON-50) minasını zərərsizləşdirməyə icazə verilir. **İdarə olunmayan MOH-50 (MON-50) minasının isə zərərsizləşdirilməsi qadağandır.** Bu şəkildə qurulmuş mina O3M-72 (OZM-72) minası kimi istehkam qarmağı vasitəsilə məhv edilir.

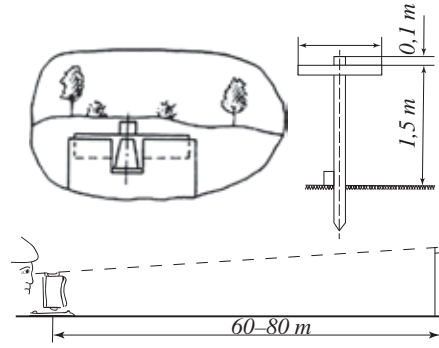
Piyada əleyhinə qəlpəli, istiqamətləndirilmiş **MOH-90 minası** körpülərin və su keçidlərinə yaxın yolların, dəniz desantı çıxarılan yerlərin, yaşayış məntəqələrindəki küçələrin, dağlardakı, meşələrdəki ciğırların və s. minalanması üçündür. “90” minanın irəli xəbəryetirmə radiusunu göstərir (yəni 90 m).

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Tipi	Qəlpəli, istiqamətləndirilmiş xəbəryetirici
kütləsi	12,1 kq
atımın kütləsi	6,2 kq
qabarit ölçüləri:	
► uzunluğu	345 mm
► eni	153 mm
► hündürlüyü	202 mm
qəlpələrin sayı	2000 ədəd
xəbəryetirici qəlpələrin uçub səpələnmə bucağı	120°

Minanı hədəfə tuşlamaq üçün ondan 60–80 m uzaqlıqda qurulan və hündürlüyü 1,5 m olan payacıqdan istifadə olunur.

İş prinsipi. MOH-90 (*MON-90*) minası idarə olunan və idarə olunmayan variantda qurula bilər. Mina atımının partlaması nəticəsində qəlpələr nişanlama plankasındakı oxun göstərdiyi istiqamətə tərəf uçub səpələnir. Qəlpələrin əksəriyyəti üfüqi bucağı 50° olan zonaya yayılır. Məhvetmə sektorunun uzunluğu 90 m, hündürlüyü isə minanın yaxınlığında 30 sm, ən kənarında 8 m-dir.

MOH-90 (*MON-90*) və MOH-50 (*MON-50*) minalarının quruluşu, iş prinsipi və zərərsizləşdirilməsi eynidir.

Piyada əleyhinə **MOH-100 (MON-100)** və **MOH-200 (MON-200) minaları** ərazini düşmənin canlı qüvvəsinə qarşı minalamaq üçün nəzərdə tutulmuş qəlpəli, istiqamətləndirilmiş təsirli minalardır. Bu minaların quruluşları eynidir. Onlar hazır qəlpələrlə və partlayıcı atımla təchiz olunmuş gövdədən, elektrodetonatordan, qurulma və bərkidilmə üçün qurğudan ibarətdir.

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Adı	MOH-100	MOH-200
Tipi	Qəlpəli istiqamətləndirilmiş xəbəryetirici	
kütləsi	5 kq	25 kq
partlayıcı maddənin (trotil) kütləsi	2 kq	12 kq
gövdənin diametri	236 mm	434 mm
qəlpələrin miqdarı	400 ədəd	900 ədəd
tam xəbəryetirmə zonasının eni	6,5–9,5 (100 m məsafədə)	10,5–14,5 (200 m məsafədə)

İş prinsipi. Naqillərlə cərəyan impulsu verərkən zapal yuvasına bağlanmış elektrodetonator partlayır, aralıq detonatorunu və minanın partlayıcı maddə atımını partladır. Bu zaman qəlpələr tuşlanan istiqamətdə uçub səpələnir.

İdarə olunan variantda qurulmuş minanın zərərsizləşdirilməsi üçün lazımdır:

- ▶ idarəetmə məntəqəsində cərəyan mənbəyini elektrik-partlayış şəbəkəsindən ayırmaq və naqillərin uclarını izolə etmək;
- ▶ elektrodetonatoru naqillərdən açmaq;
- ▶ minanın zapal yuvasından elektrodetonatoru çıxartmaq;
- ▶ minanı və onun qurulma ləvazimatlarını qurulma yerindən çıxartmaq.

1. ПОМЗ-2М (POMZ-2M) və ОЗМ-72 (OZM-72) minalarını müqayisə edin.
2. Sizcə, ОЗМ-72 (OZM-72) minasının istehkam qarmağı ilə zərərsizləşdirilməsinin daldalanacaqdan həyata keçirilməsinə səbəb nədir?
3. Piyada əleyhinə istiqamətlənmiş minaların qurulma yerlərinə görə digər qəlpələnən piyada əleyhinə minalardan fərqi nədədir?
4. Minaların qurulmasında, yaxud zərərsizləşdirilməsində iştirak etmək istərdinizmi? Niyə?

16. TANK ƏLEYHİNƏ MİNALAR

Minalı-partlayan maneələr mühəndis maneələrinin əsasını təşkil edir. Onlar mina sahələri, mina qrupları və tək mina şəklində tətbiq olunur. Minalı-partlayan maneələr tank və piyada əleyhinə minalardan, həmçinin atımlardan qurulur.

Tank əleyhinə minaların tətbiqini necə təsəvvür edirsiniz?

Tank əleyhinə minaların ərazini düşmənin tanklarına və digər döyüş texnikalarına (özüyəriyən raket və artilleriya qurğularına, zirehli transportyorlara və yük avtomobillərinə) qarşı minalamaq üçün nəzərdə tutulduğunu artıq 10-cu sinifdə öyrənmisiniz.

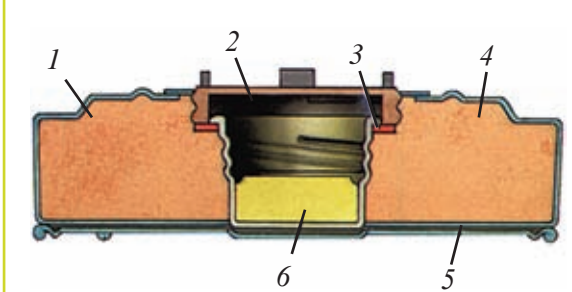
Mina trallı tank

Tırtıl əleyhinə minalar

Tırtıl əleyhinə minaların üzərindən döyüş texnikalarının tırtılı (avtomobilin təkəri) keçərkən partlayır.

TM-57, TM-62M minaları atımla təchiz edilmiş gövdədən və partladıcıdan ibarətdir. Gövdə poladdandır, üst hissəsində yivli mərkəzi stəkan vardır.

TM-62M minasının quruluşu

- 1) gövdə; 2) plastmas və ya polietilen tıxac;
- 3) rezin araqat; 4) partlayıcı maddə atımı;
- 5) dib; 6) əlavə detonator

Partladıcı

Gövdə plastmasdandır, onun alt hissəsində minaya bağlamaq üçün xarici yiv var.

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Göstəricilər	TM-62M	TM-57
tipi	Tırtıl əleyhinə, fuqas	
gövdənin materialı	Metal	Metal
kütləsi	9,5–10 kq	9,0–9,5 kq
partlayıcı atımının kütləsi	7,0–7,5 kq	6,5–7,0 kq
diametri	320 mm	320 mm
hündürlüyü	128 mm	128 mm
işə salınması üçün lazım olan qüvvə	200-500 kq	150–550 kq

Partladıcının döyüş vəziyyətindən daşınma vəziyyətinə keçirilməsi xüsusi açarı köməyi ilə yerinə yetirilir. Bunun üçün açarı saat əqrəbi istiqamətində $\frac{3}{4}$ dövrə döndərmək lazımdır.

İş prinsipi. Qoruyucunu çıxardıqdan və buraxıcının düyməciyini basdıqdan sonra saat mexanizmi işə düşür. 30–120 saniyədən sonra mina döyüş vəziyyətinə gəlir. Tank tırtılına (avtomobil təkərinin) partladıcının lövhəciyi üzərinə çıxması nəticəsində mina partlayır.

Dib əleyhinə minalar

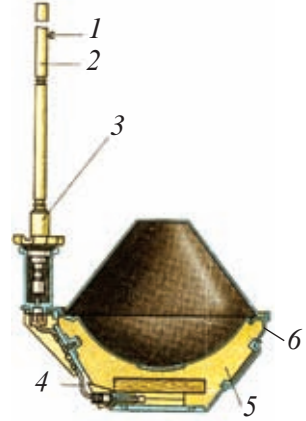

Dib əleyhinə minaların üzərindən tankın (avtomobilin) gövdəsi və ya tankın tırtılı (avtomobilin təkərləri) keçdikdə partlayır və nəticədə tankın dibi deşilir (avtomobili havaya uçurur), heyət məhv olur, hərəkəti təmin edən hissə və mexanizmlər sıradan çıxır. Bu minalara **TMK-2**, **TM-72 minaları** aiddir.

TMK-2 minasının tankın altında partlaması nəticəsində yanacaq və döyüş dəsti partlayır. Yanacağıın və döyüş dəstinin partlaması mina partlayışının verdiyi xəteri daha da artırır.

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Minanın tipi	Kumulyativ
kütləsi	12 kq
partlayıcı atımın kütləsi	6,5 kq
diametri	307 mm
gövdənin hündürlüyü	265 mm
partladıcısı ilə birlikdə hündürlüyü	1130 mm
işə salınması üçün lazım olan qüvvə	8–12 kq
minanın partlaması üçün milin əyilmə bucağı	24–36°
zirehdəşmə qabiliyyəti	110 mm

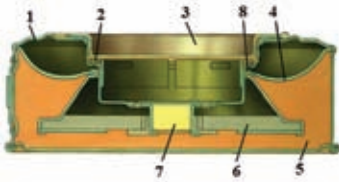
1) vint; 2) uzadıcı; 3) partladıcı; 4) detonasiya ötürücüsü; 5) partladıcı maddə atımı; 6) gövdə

İş prinsipi. Tank minanın üzərinə çıxdıqda partladıcının borucuğu və çarxlar yana əyilərək vurucunu azad edir. 0,3–0,45 saniyədən sonra, yəni mina tankın gövdəsinin təxminən mərkəzində olanda partlayır.

Partladıcısının borucuğu əyilmiş vəziyyətdə olduqda TMK-2 minasını zərərsizləşdirmək qadağandır.

Belə minalar yan tərəflərinə 1,5–2 kq trotil qoymaqla məhv edilir.

TM-72 minası düşmənin tanklarını, özüyəriyən raket və artilleriya qurğularını, zirehli transportyorlarını və avtomobillərini sıradan çıxarmaq üçün nəzərdə tutulmuş dib əleyhinə minadır. Mina tankın gövdəsinin altında partladıda tankın heyəti məhv olur, yanacaq və döyüş sursatları partlayır. TM-72 minası gövdədən, aralıq detonatoru ilə birlikdə partladıcı maddə atımından və kontaktsiz MVN-72 partladıcısından ibarətdir.

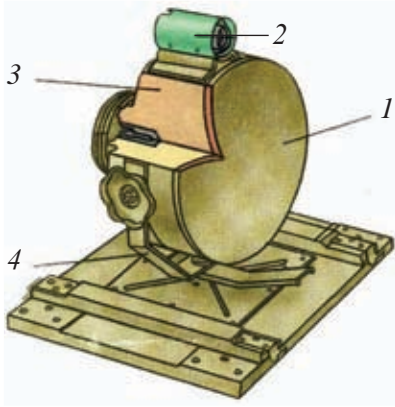
- 1) gövdə; 2) araqat; 3) tıxac; 4) polad üzlik;
5) PM atımı; 6) linza; 7) aralıq detonatoru (tetril şaşkası); 8) yivli stəkan

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Minanın tipi	Kumulyativ
diametri	250 mm
partladıcı ilə birlikdə hündürlüyü	128 mm
minanın partladıcı ilə birlikdə kütləsi	6 kq
atımın çəkisi	2,5 kq
gövdənin materialı	Polad
məhv etmə qabiliyyəti	Heyətə xətər yetirir, tankın aqreqatlarını və tırtılını sıradan çıxarır.
zirehdeşmə qabiliyyəti	100 mm qalınlıqlı zirehi 0,25–0,5 m-dək məsafədən deşir; açdığı dəliyin diametri 50–60 mm təşkil edir.

İş prinsipi. Maqnit prinsipli kontaktsiz reaksiyaverici qurğu partladıcının tank, zirehli transportyor, yaxud avtomobil mühərriki mexanizmlərinin yaratdığı maqnit sahəsinin təsiri nəticəsində işə düşməsinə (*partlamasını*) təmin edir.

Partladıcısı maskalama qatı ilə örtülən, zədələnmiş minanı zərərsizləşdirmək (çıxartmaq) qadağandır. Minanı axtaran və onu zərərsizləşdirən istehkamçının üzərində silah, bel, bıçaq və s. olmamalıdır. Yayda rezin, qışda isə keçə çəkmə geyinməsi tövsiyə olunur.

TM-83 (TM-83) minası düşmənin tırtılı və təkərli texnikalarını sıradan çıxarmaq üçün təyin olunmuş bort əleyhinə minadır.

Mina partlayarkən yaranan kumulyativ zərbə tankın bortunu deşir, nəticədə heyət və avadanlıqlar məhv olur.

1) minanın gövdəsi; 2) optik hədəf ötürücüsü; 3) zapal; 4) minanı ərazidə qurmaq üçün ləvazimatlar

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Tipi	Bort əleyhinə zərbə nüvəsi prinsipi
partladıcısı	optik hədəf ötürücüsü ilə
kütləsi	20,4 kq
uzunluğu	455 mm
hədəfi məhvetmə məsafəsi	50 m-dək
istifadə variantları	idarəolunan və idarəolunmayan (<i>idarəetmə naqilinin uzunluğu – 100 m</i>)
məhvetmə qabiliyyəti	5 m-dən 50 m-dək məsafədən 100 mm qalınlıqlı zirehdə 80 mm-lik diametrdə deşik açır.

İş prinsipi. Texnika yaxınlaşdıqda hədəf ötürücüsü minanı döyüş vəziyyətinə gətirir. Zapal partlayaraq minanı partladır. Hədəf optik hədəf ötürücüsünün görmə sahəsinə düşmədikdə mina 3 dəqiqədən sonra yenidən gözləmə rejiminə keçir. Partlayış zamanı yığcam xətrəyeterici element – *zərbə kürəciyi* əmələ gəlir və bu kürəcik hədəfi məhv edir.

1. Tırtıl və dib əleyhinə minaları müqayisə edin.
2. Dib əleyhinə minaların tətbiqi üsullarını şərh edin.
3. Bort əleyhinə minaların tətbiqi üsullarını şərh edin.
4. Səh 96-dakı şəkilə diqqətlə baxın. Dib əleyhinə minaların bu tralla məhv edil-məsini şərh edin.

17. TANKLAR VƏ ZİREHLİ TEXNİKALARLA MÜBARİZƏ

Tankların Birinci Dünya müharibəsində tətbiqi müharibə edənlər tərəfindən tez bir zamanda dəyərləndirildi və onlar az-çox əhəmiyyəti olan bütün ordularda geniş yer almağa başladı. O vaxtdan tankların həm konstruksiyası, həm də tətbiqi taktikası xeyli inkişaf etdirildi. XX əsrin ikinci yarısından etibarən silahlı münaqişələrin böyük əksəriyyətində tanklardan istifadə olunmağa başlandı. Elə indi də zirehli tank qoşunları böyük orduların əsas zərbə gücü olaraq qalır.

Döyüşdə tanklarla mübarizəni necə təsəvvür edirsiniz?

Tankların döyüşdə tətbiqi taktikasının inkişafında iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Həzi Əhəd oğlu Aslanovun böyük rolu olmuşdur. Onun kəşf etdiyi “*Cinah taktikası*” bu gün də aparıcı ölkələrin hərbi məktəblərində öyrənilməkdədir.

Tankların konstruktiv və döyüş tətbiqi taktikası ilə yanaşı, onlarla mübarizə üsulları da inkişaf etmişdir. Lakin ilk mübarizə üsullarından

olan tank əleyhinə xəndək, eskarp, əks-eskarp, tank əleyhinə kirpi, müxtəlif qalaqlar və s. bu gün də öz aktuallığını saxlamaqdadır.

Tanklarla müasir mübarizə prinsipləri dünya müharibələri dövründəkindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Hazırda “tankların tək-tək məhv edilməsi” əsas üsul hesab olunur.

Hərbçi döyüşdə düşmənin tankları və başqa zirehli maşınları ilə mübarizədə uğur qazanmaq üçün onların güclü və zəif yerlərini yaxşı bilməli, öz silahının döyüş imkanlarını mükəmməl mənimsəyib bacarıqla tətbiq etməlidir.

T-72 tankları motoatıcı bölmələr və zirehli döyüş maşınları ilə birgə, yaxud müstəqil döyüşaparma qabiliyyətinə, yüksək manevr imkanına, yaxşı zirehə malikdir. Bu tankların bəzi modifikasiyaları kumulyativ mərmidən qorumaq üçün bort qalxanları (*ekranları*) və asma dinamik qoruyucu konteynerləri ilə təchiz edilmişdir.

Tankın zəif yerləri:

1) topun və pulemyotun lüləsi; 2) müşahidə cihazları və nişangahlar; 3) gövdənin bortu; 4) gövdənin arxası; 5) hərəkət hissəsi; 6) qüllə ilə gövdənin birləşən yeri

Tank nə qədər müasir, zirehi nə qədər möhkəm olsa da, onun konstruktiv çatışmazlıqları və zəif yerləri vardır. Tankın lüləsini aşağıya endirərkən önündə ölü zonanın əmələ gəlməsini, məhdud müşahidə və maneələri dəfətmə imkanını və s. onun çatışmazlıqlarına misal göstərmək olar.

Bilmək lazımdır ki, müşahidə cihazlarını əlaltı vasitə ilə ördükdə tank "kor" olur.

Düşmənin tankları və zirehli maşınları ilə mübarizə aparmaq üçün motoatıcı taqımın döyüş maşınlarında tank əleyhinə idarəolunan raket kompleksi, piyadanın döyüş maşını topu, tank əleyhinə əl qumbaraatanı və tank əleyhinə kumulyativ əl qumbaraları vardır. Bort qalxanları (*ekranları*) və asma dinamik qoruyucu konteynerləri ilə təchiz edilmiş tanklarla mübarizə aparmaq üçün motoatıcı taqımda 40 mm-lik tank əleyhinə əl qumbaraatanlarının döyüş dəstinə ПГ-7BP (*PQ-7VR*) tipli atəş yığımları daxildir. Bu yığımin birinci başlığı həmin mühafizə qurğularını, əsas başlığı isə tankın özünü məhv edir.

Döyüş hazırlığı yüksək səviyyədə olan şəxsi heyət atıcı silahların atəşi ilə müşahidə və nişanalma cihazlarını sıradan çıxarır, tankı və ya zirehli maşını tərk etməyə cəhd edərkən heyəti məhv edir.

Tank əleyhinə vasitələrin döyüş imkanları, hər şeydən əvvəl, onların zirehdəlmə imkanı, atış məsafəsi və dəqiqliyi, atış tempi ilə müəyyən edilir.

Motoatıcı taqımda olan tank əleyhinə raketlər, döyüş maşınları, tank əleyhinə əl qumbaraatanları istənilən müasir tankı məhv etməyə qadirdir.

ПКГ-3 (*RKQ-3*) kumulyativ əl qumbarası hədəfə dəydikdə dərhal partlayaraq zirehi dəlir, tırtılı dağıdır, silah və avadanlıqları məhv edir, eləcə də yanacağı alışdırır. Bundan başqa, avtomat və pulemyotların atəşi ilə tankların və zirehli maşınların müşahidə cihazlarını, nişangahlarını sıradan çıxartmaq mümkündür.

Tanklar və zirehli maşınlarla uğurlu mübarizə, əsasən, şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətindən, professional hazırlığından, döyüşdə iştirak edən qüvvə və vasitələrin qarşılıqlı əlaqəsindən, ərazinin xarakterindən, havadan, sutkanın və ilin vaxtından asılıdır. 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı düşmən tanklarının məhv edilməsində Azərbaycan hərbiçilərinin yüksək mənəvi psixoloji vəziyyəti, professional hazırlığı və müasir silahlar həlledici rol oynamışdır.

Müasir döyüşdə düşmənin tank və zirehli maşınları ilə mübarizə, əsasən, tank əleyhinə artilleriya, tank əleyhinə raket kompleksləri, zirehli maşınlar, tanklar, tank əleyhinə qumbaraatanlar və mühəndis maneələri vasitəsilə həyata keçirilir. Amma düşmənin ayrı-ayrı tanklarının və zirehli maşınlarının müdafiənin ön xəttinə çıxması istisna olunmur. Onlar tank əleyhinə əl qumbaraları ilə məhv edilməlidir. Yaxın məsafədə tank cəsarətli və bacarıqlı hərbiçi üçün xüsusi təhlükə kəsb etmir.

Tank səngərə yaxınlaşdıqda əsgər onun 15–20 m məsafəyə qədər yaxın-

T-34 – İkinci Dünya müharibəsinin zəfər tankı

T-34 tankı Xarkovda konstruktor Mixail Koşkinin rəhbərliyi altında istehsal olunmuşdur. Konstruktor iki təcrübə nümunəsi hazırlamış, 3000 km məsafə qət etməklə onları sınaqdan da keçirmişdir. İ.Stalin tankların sürülüb Moskvaya gətirməsini əmr etmiş, tank 17 mart 1940-cı ildə Kremlin İvanov meydanında sovet hökumətinə təqdim olunmuşdur. O, Moskva ətrafında da sınaqdan uğurla keçmişdir.

- ▶ A.Hitler T-34 tankının texniki xüsusiyyətləri ilə tanış olduqdan sonra artıq vəfat etmiş M.Koşkini şəxsi düşməni elan edir.
- ▶ 1941-ci ildə alman pilotları M.Koşkinin məzarını yox etmək üçün onun dəfn olunduğu qəbiristanlığı bombalayır.

laşmasını gözləyir, ölü zondan* tank əleyhinə qumbaranı tanka atır. Bu zaman tank vurulmazsa və hərəkəti davam etdirərsə, əsgər səngərin dibinə yatır. Tank keçən kimi cəld qalxır və onu zəif yerlərindən məhv edir. Vurulmuş tankın heyəti tankı tərk etməyə cəhd göstərərsə, avtomatın atəşi ilə məhv edilir.

Əl qumbarası ilə tankın məhv edilməsi

Ölü zona düzünə atış zamanı sürücü mexanik və tuşlayıcı üçün görünməyən sahədir.

M

marafli

Süvarilərin tankların üzərinə hücumu 1 sentyabr 1939-cu ildə Vermaxtın "Polşa kampaniyası" zamanı Kroyantama yaxınlığında baş vermişdir. Almanların tank korpusunun hücumunun qarşısını almaq üçün polşalı süvarilər qılınc və nizələrlə tankların üzərinə atılmışlar. Döyüşdə çoxlu itki verən süvarilər almanların hücumunu müvəqqəti də olsa, dayandıra bilməmişlər.

Qılıncıla tankların üzərinə hücum

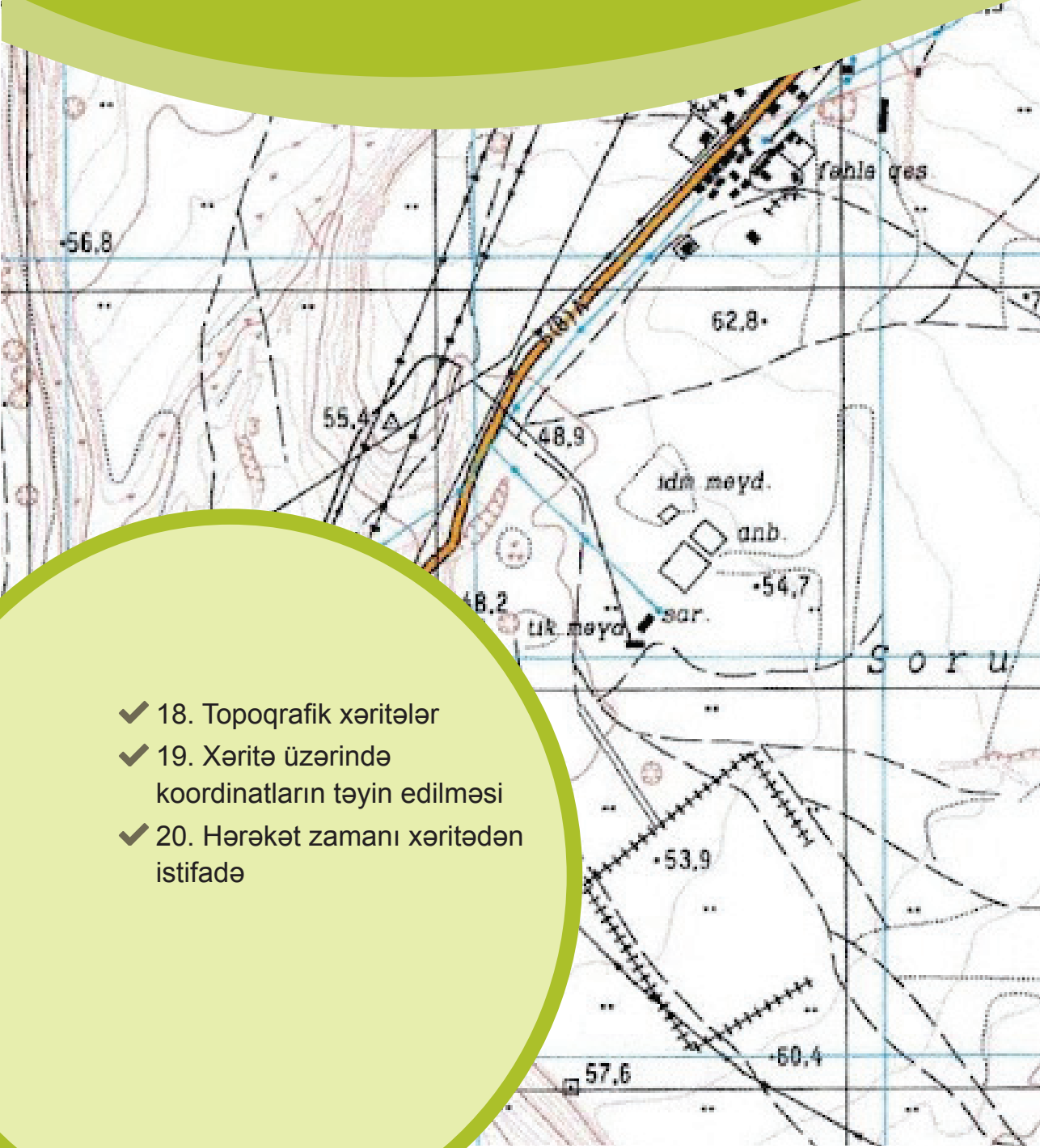
S/T

sual / tapşırıq

1. "Müşahidə cihazlarını ələlti vasitə ilə örtükdə tankın "kor" olması" dedikdə nə başa düşürsünüz?
2. Tanklarla mübarizədə motoatıcı taqımın tərkibində hansı vəzifədə olmaq istərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.
3. Sizcə, PKF-3 (RKQ-3) kumulyativ əl qumbarasının partlama anında əmələ gələn zərbə dalğasından necə qorunmaq olar?
4. Tank vurulmayıbsa və hərəkəti davam etdirirsə, hərbi səngərin dibinə yatır, tank keçən kimi cəld qalxır və onu zəif yerlərindən məhv edir. Onun "kor" edilərək ələ keçirilməsi barədə nə düşünürsünüz?
5. "Tankçı qəhrəmanlar" adlı təqdimat hazırlayın.
6. Tankların inkişafını və onlarla mübarizəni fizika fənnindən öyrəndiyiniz hansı qanunla müqayisə edərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.

HƏRBİ TOPOQRAFIYA

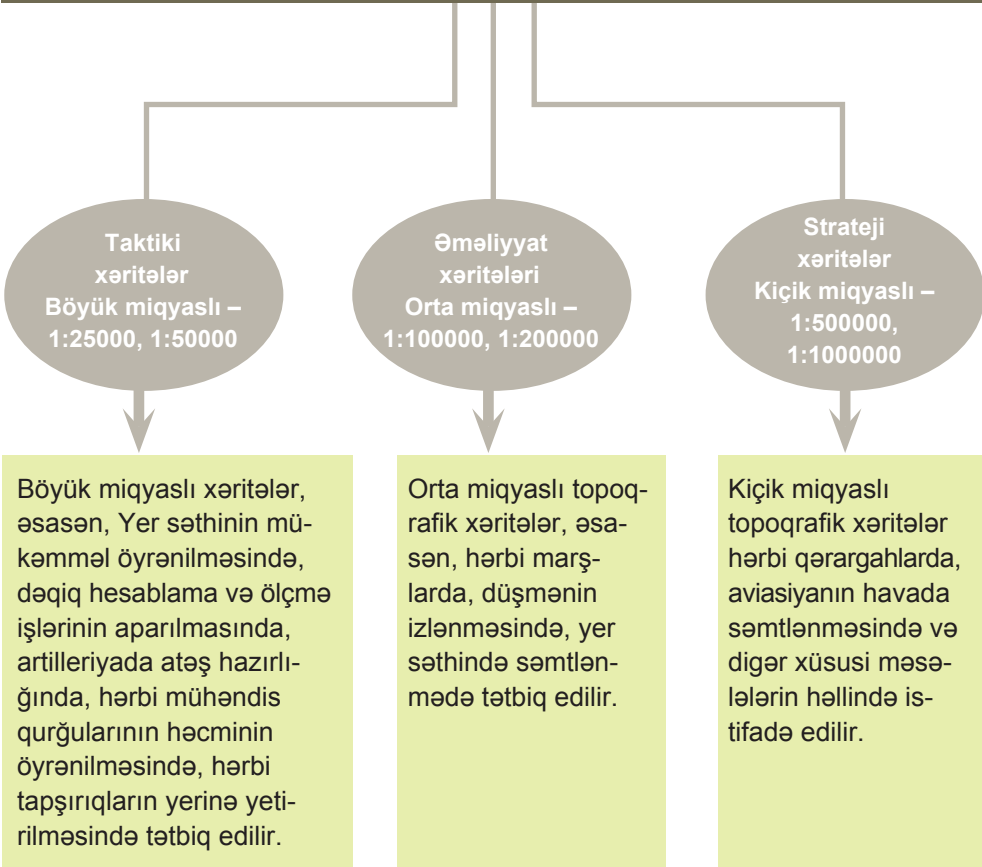
- ✓ 18. Topoqrafik xəritələr
- ✓ 19. Xəritə üzərində koordinatların təyin edilməsi
- ✓ 20. Hərəkət zamanı xəritədən istifadə

18. TOPOQRAFİK XƏRİTƏLƏR

Yer səthinin xəritə və planlarının meydana gəlməsinin tarixi çox qədimdir. Yer səthində kəşfiyyatın aparılması, döyüş əməliyyatlarının planlaşdırılması və idarə olunmasını topoqrafik xəritələrsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Bu xəritələrdə Yer fiziki səthi və orada olan bütün obyektlər eyni dərəcədə təsvir edilir. Təsvirin mükəmməlliyi, dolğunluğu xəritənin miqyasından asılıdır.

Sizcə, döyüş əməliyyatlarının planlaşdırılmasında topoqrafik xəritələrin rolu nədən ibarətdir?

Hərbi əməliyyatlarda tətbiq edilən xəritələr miqyasına görə aşağıdakı qruplara bölünür:

Topoqrafik xəritələrin məzmunu

Topoqrafik xəritələrin məzmununa təbii və sosial-iqtisadi elementlər aiddir. *Təbii elementlərə* hidroqrafiya obyektləri, relyef, bitki örtüyü və qruna aiddir. *Sosial-iqtisadi elementlərə* isə yaşayış məntəqələri, yollar və rabitə vasitələri, inzibati, iqtisadi və mədəni obyektlər aiddir.

Hidroqrafik obyektlərə dənizlər, göllər, su anbarları, çaylar, kanallar, su quyuları və bulaqlar aiddir. Topoqrafik xəritələrdə bu obyektlər mavi və göy rəngin müxtəlif tonları ilə təsvir olunur. Topoqrafik xəritələrdə çayların bir sıra göstəriciləri, çayın eni, keçidlər (*dərinliyi ilə*), çayın dibində qrunun xüsusiyyəti və s. şərti işarələrlə, yazılarla təsvir olunur.

Relyeflə hidroqrafiya arasında bilavasitə əlaqə və qarşılıqlı asılılıq vardır.

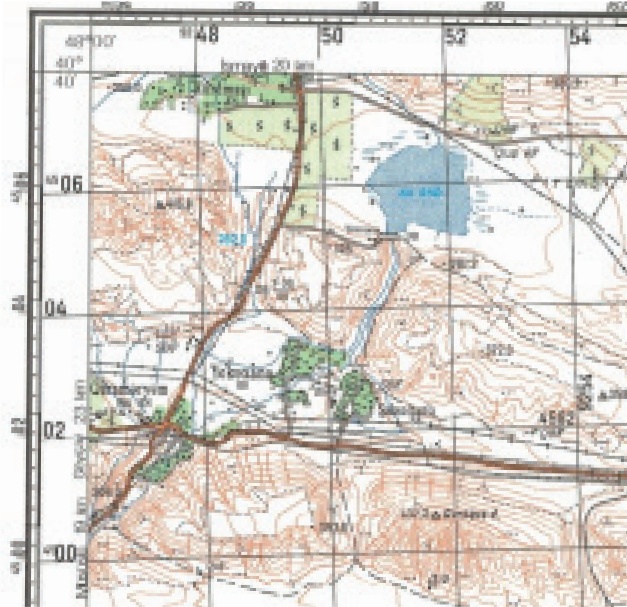
Bitki örtüyünə həm təbii (*meşələr, kolluqlar, örüşlər, çəmənliklər, bataqlıqlar və s.*), həm də mədəni (*bağlar, tarlalar, üzümlüklər və s.*) obyektlər aiddir.

Qruna qumluqlar, çınqıllıqlar, gilli və daşlı səthlər, iri monolit süxurların səthə çıxdığı sahələr, şoranlıqlar və s. aiddir.

Topoqrafik xəritələrin şərti işarələri

Topoqrafik şərti işarələr konturlu (sahəvi), xətti, miqyassız və izahedici olur.

Konturlu şərti işarələr forma və ölçüləri xəritənin miqyasına əsasən göstərilən obyektləri təsvir etmək üçün işlədilir. Bu işarələr xəritə üzrə müəyyən sahəni tutduğuna görə bəzən **sahəvi şərti işarə** də adlanır. Meşə, bağ, tarla, çəmənlik, göl və s. kimi obyektlərin xəritədə konturları təsvir olunur. **Xətti şərti işarələr** yer səthində ensiz, dar zolaq şəklində uzanan müxtəlif obyektləri (*yolları, çayları, kanalları və s.*) və xətləri (*zonanın, rayonun sərhədləri və s.*) təsvir etmək üçün işlədilir. Zolaq şəkilli obyektlərin eni xəritənin miqyasından asılı olaraq bəzən miqyas üzrə, bəzən isə miqyassız təsvir olunur.

Miqyassız şərti işarələr iqtisadi və başqa baxımdan xüsusi əhəmiyyəti olan, lakin sahəyə kiçik olduğu üçün miqyasa görə xəritədə təsvir edilməsi mümkün olmayan obyektləri təsvir etmək üçün işlədilir (*yol göstəriciləri, su quyuları və s.*).

İzahedici şərti işarələr xəritədə təsvir edilmiş obyektlərin əlavə xüsusiyyətlərini göstərir. Məsələn, meşənin konturu daxilində ağacın növünü göstərən işarə (*yazı*), çayın axın istiqamətini və suyun sürətini göstərən ox, rəqəm və s.

Yer səthi relyefinin əsas formaları haqqında məlumat

Yer səthinin relyefi topoqrafik xəritələrdə mükəmməl və dəqiq təsvir edilir. Onun asanlıqla oxunması vacib şərtlərdən biridir. Yer in fiziki səthinin əmələ gətirdiyi birgə forma relyef adlanır.

Relyefin əsas formaları aşağıdakılardır:

**Dağ
(təpə)**

Ayrıca yerləşmiş və ətraf sahədən əksər halda konusvari şəkildə yüksələn relyef formasına **dağ (təpə)** deyilir. Dağın (*təpənin*) ən hündür nöqtəsi **zirvə**, yan səthi isə **yamac** adlanır. Dağın (*təpənin*) ətraf sahə ilə birləşmə xəttinə onun **ətəyi** deyilir.

**Çuxur
(çala)**

Dağın (*təpənin*) əksi olan qapalı çökəkliyə **çuxur** deyilir. Çuxurun yan səthi **yamacları** əmələ gətirir. Çuxurun ətraf sahə ilə birləşdiyi xəttə **qaş** deyilir.

Silsile

Müəyyən istiqamətdə uzanaraq tədricən alçalan yüksəkliyə **silsile** deyilir. Silsilənin iki yamacı onun ən hündür hissəsində birləşərək suayırıcı əmələ gətirir.

Dərə

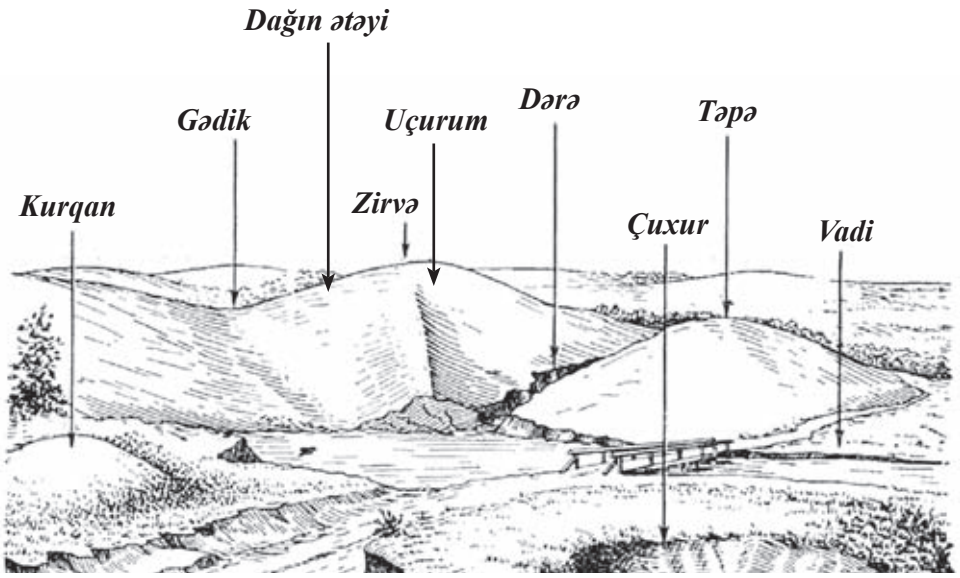
Silsilənin əksinə olaraq müəyyən istiqamətdə uzanan və tədricən alçalan uzunsov çökəkliyə **dərə** deyilir. Əksər hallarda dərələr çay yatağı olur. Yataqları geniş dərələrdən fərqli olaraq yamacları dik və dar dərələr (**yarğanlar**), əsasən, yumşaq süxurların yayıldığı sahələrdə əmələ gəlir. Ot və kol bitkiləri ilə örtülən və genişlənən yarğanlara **qobu** deyilir. Dərənin yamacları və ya dənizin sahilləri ilə uzanan az meyilli, yaxud yastı pilləvari sahələrə **terras** deyilir. Çox dik (*sıldırım*) yamacı **uçurum** deyilir.

Gədik

İki qonşu dağ yamaclarının birləşdiyi alçaq yerə **gədik** deyilir. Dağlıq yerdə yollar gədikdən keçir. Ona görə də dağlardakı gədiyə **aşırım**, **dağ keçidi** də deyilir.

Düzənlik

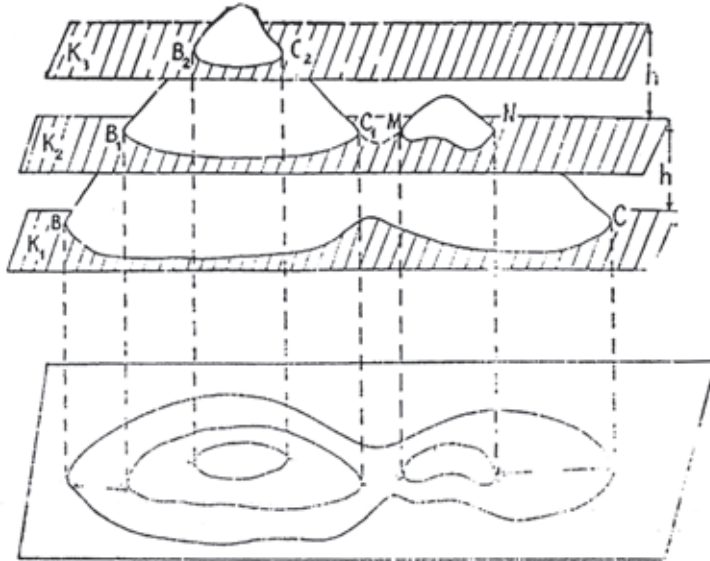
Meyilliliyi cüzi olan hamar relyef formasına **düzənlik** deyilir. Yüksəkliyi 200 m-dən az olan düzənlik **ovalıq** adlanır.

Relyefin əsas formaları

**Topoqrafik xəritələrdə relyefin təsviri,
horizontallar üsulu, kəsmə yüksəklik**

Hərbi əməliyyatlar üçün ən vacib işlərdən biri relyefin oxunmasıdır. Xəritələrdə relyefin təsvirinin mahiyyəti relyefin üçölçülüyünü, yəni həcmliyi müstəvi üzərində göstərməkdən ibarətdir.

Horizontalların müstəvidə proyeksiyası və təsviri

Relyefin xəritədə təsviri nəticəsində:

- nöqtələrin mütləq və nisbi yüksəkliklərini;
- yamaqların istiqamətini, mailliliyini, kəmiyyət göstəricilərini təyin etmək mümkündür.

Hazırda ən geniş tətbiq edilən üsul **horizontallar** üsuludur. Relyefin xəritələrdə təsviri üçün horizontallar riyazi baxımdan dəqiq üsul sayılır.

Yüksəklikləri eyni olan nöqtələri birləşdirən səlis əyri xəttə *horizontal* deyilir. Başqa sözlə desək, horizontallar yerin səviyyə səthinə paralel olan səthlərlə relyefin kəşmə xətləridir. Belə səthlərə *kəsmə səthi* deyilir.

Relyefi xəritədə horizontallarla təsvir etmək üçün bir horizontal kifayət deyil. İki qonşu kəsmə səthi (*səviyyə səthi*) arasında qalan şaquli məsafəyə *kəsmə yüksəklik* deyilir.

Xəritələrdə bəzi horizontalların yüksəkliyi yamacın yüksələn istiqamətində olmaq şərtilə yazılır. Kəsmə yüksəkliyini bilməklə bir horizontalın yüksəkliyinə görə digər horizontalların da yüksəkliyini təyin etmək olar.

Horizontallarla təsvir edilmiş xəritə müxtəlif hərbi əməliyyatlarda geniş istifadə edilir. Relyefi daha mükəmməl təsvir etmək məqsədilə topoqrafik xəritələrdə horizontallarla yanaşı, mütləq yüksəkliklər də yazılır.

Xəritədə terras tinlərinin, uçurumların, yarğanların, kurqanların və s. relyef elementlərinin nisbi yüksəklikləri də yazılır. Bu elementləri horizontallarla təsvir etmək mümkün deyil.

1. Relyef və hidroqrafiya arasında asılılığı izah edin.
2. Sizcə, hərbi işində meşənin konturu daxilində ağacın növünü göstərən işarə, çayın axın istiqamətini və sürətini göstərən ox və rəqəm nə qədər faydalıdır?
3. Sizcə, dağlıq ərazidə gədiyə nəyə görə aşırım, dağ keçidi deyirlər?
4. Dərə olan ərazidə döyüş əməliyyatları planlaşdırılarkən nələri nəzərə almaq lazımdır?
5. Motoatıcı təqım komandiri olaraq təqımın dayaq məntəqəsini harada hazırlaydınız? Fikrinizi əsaslandırın.

19. XƏRİTƏ ÜZƏRİNDƏ KOORDİNATLARIN TƏYİN EDİLMƏSİ

Mühəndis Maneələri Sistemi bütün dövrlərdə mövcud olmuşdur. Ərazidə qurulan mina-partlayış vasitələri, süni şəkildə yaradılan əngəllər, tikililərin və obyektlərin dağıdılması mühəndis maneələri adlanır. Onlar düşməni itkiyə uğratmaq, irəliləməsini ləngitmək, bütün silah növlərinin atəşi ilə ona zərbə vurmağa əlverişli şərait yaratmaq, manevr etməsini məhdudlaşdırmaq və ya onları öz qoşunlarımız üçün əlverişli istiqamətə yönəltmək məqsədi daşıyır.

Piyada əleyhinə qəlpəli və fuqas minalarının fərqi nədə görünürsünüz?

Yer səthindəki nöqtələrin yerini həll edilən məsələnin xarakterindən və tələb olunan dəqiqlikdən asılı olaraq müxtəlif koordinat sistemlərində təyin edirlər. Bu dərsimizdə hərbi topoqrafiyada ən geniş tətbiq olunan coğrafi və düzbucaqlı koordinat sistemləri ilə tanış olacağıq.

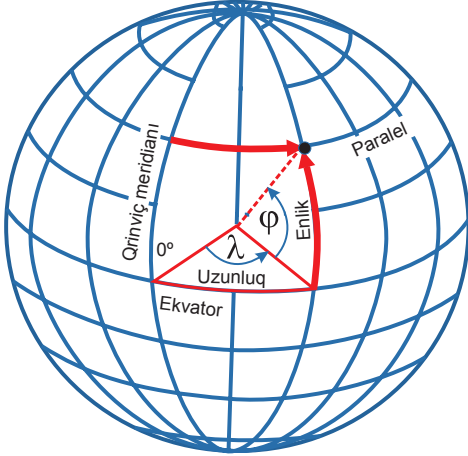
M

maraqlı

Yer səthindəki nöqtələrin yerinin bucaq koordinatları (enlik və uzunluq) ilə ifadə edilməsi üsulunu astronom Hipparch (e.ə. 150–100-cü illər) hazırlamışdır. XIX əsrin sonlarına qədər dünya xəritələrində ekvator xətti sıfırıncı en dairəsi qəbul edilmişdisə də, başlanğıc meridian ayrı-ayrı ölkələrdə müxtəlif idi. 1884-cü ildən bütün ölkələr üçün Qrinviç meridianı başlanğıc götürülür.

Coğrafi koordinat sistemində yer səthinin istənilən nöqtəsinin koordinat başlanğıcına nəzərən vəziyyəti bucaq ölçüləri ilə təyin olunur.

Coğrafi koordinat sistemi bir-birindən çox uzaq məsafələrdə yerləşən obyektlərin qarşılıqlı vəziyyətinin təyin edilməsi ilə bağlı məsələlərin həlli üçün rahatdır. Ona görə də bu koordinat sistemi, əsasən, uzaq mənzilli döyüş vasitələrinin (*ballistik raketlərin, aviasiyanın və s.*) tətbiqi ilə bağlı hesablama işlərində istifadə olunur.

Müstəvi üzərində koordinatlar sistemi

Başlanğıc Qrinvic meridian müstəvisi ilə verilmiş nöqtədən (M) keçən meridian müstəvisi arasında qalan ikiüzlü bucaq **coğrafi uzunluq dairəsi** (λ) adlanır. Uzunluq dairəsi ekvator və ya paralel qövsünün üzəri ilə başlanğıc meridiandan şərq və qərbə doğru ölçülür və müvafiq olaraq şərq və qərb uzunluq dairəsi adını alır. Onun qiymətləri 0–180° arasında dəyişir.

Düzbucaqlı koordinat sistemi zonalıdır. Yer səthinin xəritəsini tərtib etmək üçün o, altı dərəcəli zonalara bölünür. Zonaların hər birində koordinat sistemi qurulur. Koordinat başlanğıcı zonanın orta meridianı ilə ekvator xəttinin kəsişməsidir. Hər bir zona müstəvi olaraq qəbul edilir.

Xətti kəmiyyətlərlə işləmək coğrafi koordinat sisteminin bucaq kəmiyyətləri ilə işləməkdən asan olduğu üçün düzbucaqlı koordinat sistemi ərazidə və xəritə üzərində praktiki məsələlərin həllində daha geniş tətbiq olunur.

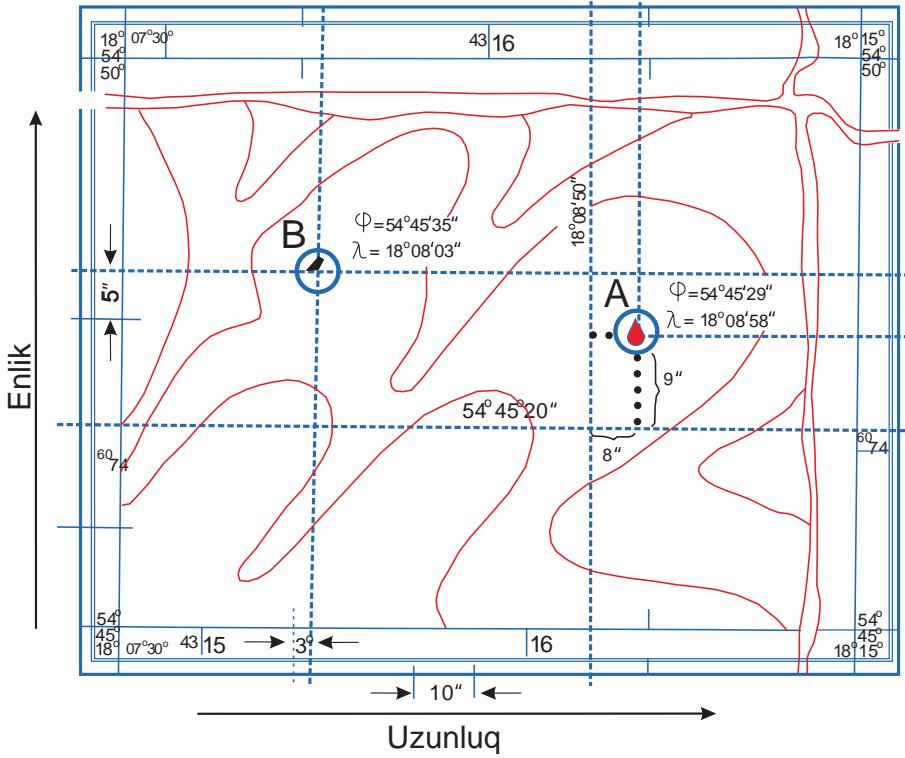
Coğrafi koordinatların təyini. En və uzunluq dairələri hər bir xəritə vərəqinin küncələrində yazılır. Məsələn, şəkiləki vərəqin cənub və şimal tərəflərinin (*paralellərin*) en dairələri müvafiq olaraq 54°45′ və 54°50′, qərb və şərq tərəflərinin (*meridianların*) uzunluq dairələri 18°07′30″ və 18°15′-yə bərabərdir.

Xəritə üzərində coğrafi koordinatları təyin etmək üçün 1:25000 və 1:50000 miq-

Coğrafi koordinat sisteminin elementləri coğrafi en və coğrafi uzunluq dairəsindən ibarətdir. London şəhəri yaxınlığındakı Qrinvic rəsədxanasından keçən meridian başlanğıc və ya sıfır meridianı kimi qəbul edilmişdir.

Yer səthində verilmiş nöqtədən (M) keçən şaquli xətlə ekvator müstəvisi arasında qalan bucağa **coğrafi en dairəsi** (φ) deyilir. En dairəsi meridian qövsünün üzəri ilə ekvator dan hər iki qütbə doğru hesablanır və 0–90° arasında qiymətlər alır. Ekvator dan şimalda yerləşən nöqtələrin en dairəsi şimal, cənubda yerləşənlər isə cənub enliyi adlanır.

yaslı xəritə verəqlərində əlavə dəqiqə çərçivəsi mövcuddur. Bu çərçivələrdə meridian və paralellər növbələşən (*bir dəqiqəlik*) ağ və qara parçalara bölünmüş, dəqiqə parçaları isə nöqtələr vasitəsilə (on saniyəlik) hissələrə ayrılmışdır.

Nöqtələrin coğrafi koordinatlarının müəyyən edilməsi (A nöqtəsi) və coğrafi koordinatlara əsasən nöqtələrin xəritəyə çəkilməsi (B nöqtəsi)

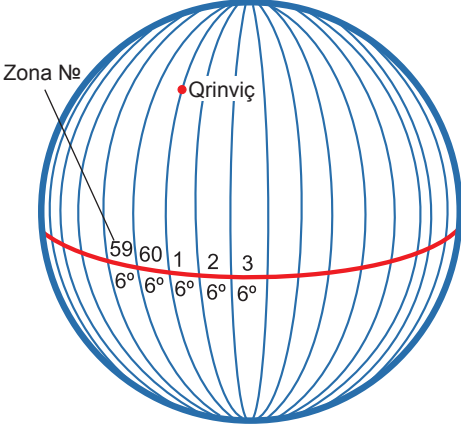
Hər hansı bir nöqtənin, məsələn, şəkindəki A nöqtəsinin coğrafi koordinatlarını təyin etmək üçün nöqtənin cənub və şərq tərəfindən eyni on saniyəlik nöqtələri birləşdirən paralel və meridian xətləri keçirilir (*şəkində müvafiq olaraq $54^{\circ}45'20''$ və $18^{\circ}08'50''$*). Çəkilmiş xətlərlə nöqtə arasındakı parçaların enliyi və uzunluğu çərçivədəki on saniyəlik bölgü üzərində müəyyən edilərək (*şəkində müvafiq olaraq $9''$ və $8''$*) bu xətlərin (*meridian və paralelin*) en və uzunluq dairəsinin qiymətləri ilə cəmlənir. Beləliklə, A nöqtəsinin coğrafi koordinatları:

En dairəsi $\varphi = 54^{\circ}45'20'' + 9'' = 54^{\circ}45'29''$,
 Uzunluq dairəsi $\lambda = 18^{\circ}08'50'' + 8'' = 18^{\circ}08'58''$

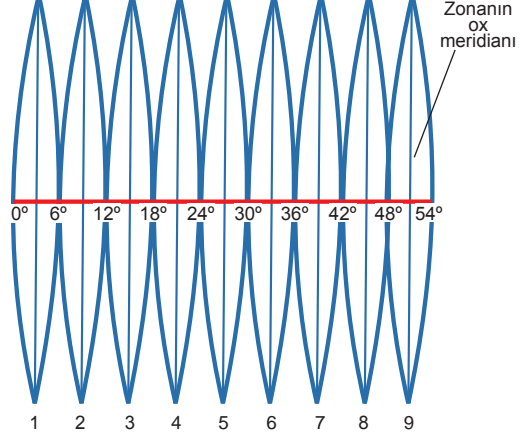
Coğrafi koordinatlarına görə nöqtəni xəritəyə köçürmək üçün (*şəkində B nöqtəsi*) əvvəlcə bu nöqtənin en dairəsinin qiyməti çərçivənin qərb və şərq tərəflərində, uzunluq dairəsinin qiyməti isə cənub və şimal tərəflərində kiçik cizgilərlə qeyd edilir. Sonra bu cizgilər xətkəşlə birləşdirilərək paralel və meridian xətləri çəkilir. Paralel və meridian kəsişərək nöqtənin xəritə üzərindəki yerini müəyyən edəcəkdir.

Düzbucaqlı koordinat sistemi

Topoqrafik xəritələrin proyeksiyası. Yer səthini xəritədə təhrifsiz təsvir etmək üçün Yer kürəsi 6° -dən bir çəkilmiş meridianlarla 60 zonaya bölünür. Qrinviç meridianından başlayaraq 1-dən 60-dək ərəb rəqəmləri ilə nömrələnir. Hər bir zonanın orta meridianı **ox meridianı** adlanır.

Yer səthinin altı dərəcəlik zonalara bölünməsi

Yer kürəsinin zonalar şəklində təsviri

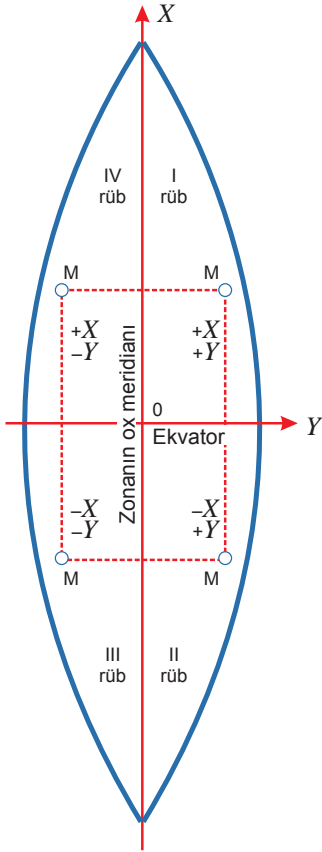
Düzbucaqlı koordinatlar. Topoqrafiyada nöqtənin vəziyyətini müstəvi (xəritə) üzərində təyin edən xətti kəmiyyətlər – *absis* (X) və *ordinat* (Y) **düzbucaqlı koordinatlar** adlanır. Bu koordinatlar riyaziyyatda qəbul edilmiş koordinatlardan bir qədər fərqlidir.

Düzbucaqlı koordinat sistemi zonanın ox meridianı ilə ekvator qarşılıqlı perpendikulyar düz xətlər şəklində təsvir edildiyi üçün bu xətlər koordinat oxları olaraq qəbul edilmişdir: ox meridianı – X absis, zona daxilindəki ekvator parçası isə Y ordinat oxudur. Koordinatların qiyməti şimala və şərqə doğru artır. Oxların kəsişdiyi nöqtə koordinat sisteminin başlanğıcı hesab olunur.

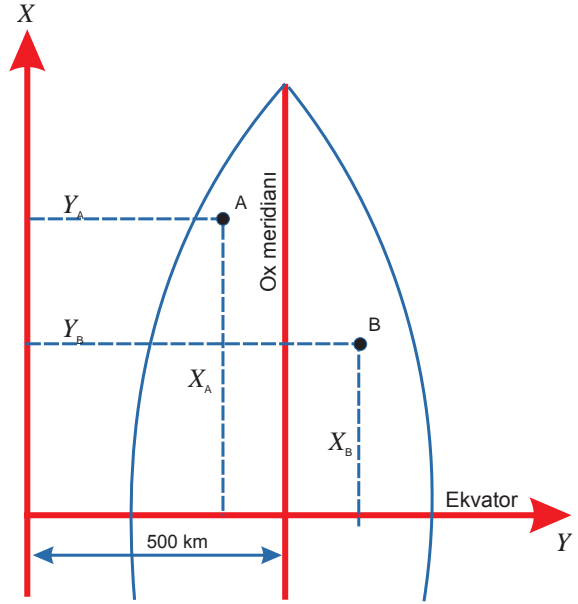
Koordinat oxları altı dərəcəli zonanı dörd rübə bölür. Rübələr X absis oxunun müsbət istiqamətindən saat əqrəbinin hərəkəti istiqamətində hesablanır. Zona daxilindəki istənilən M nöqtəsinin koordinat başlanğıcına nəzərən vəziyyəti koordinat oxlarına qədər olan ən qısa (*perpendikulyar üzrə*) məsafə ilə təyin olunur. Şəkildən görüldüyü kimi, absis və ordinat qiymətləri mütləq qiymətcə eyni olsalar da, işarədən asılı olaraq M nöqtəsi koordinat zonasının dörd müxtəlif rübündə yer alır.

İstənilən koordinat zonasının eni ekvator üzərində təqribən 670 km, 40-cı en dairəsində 510 km-dir.

Koordinat zonası

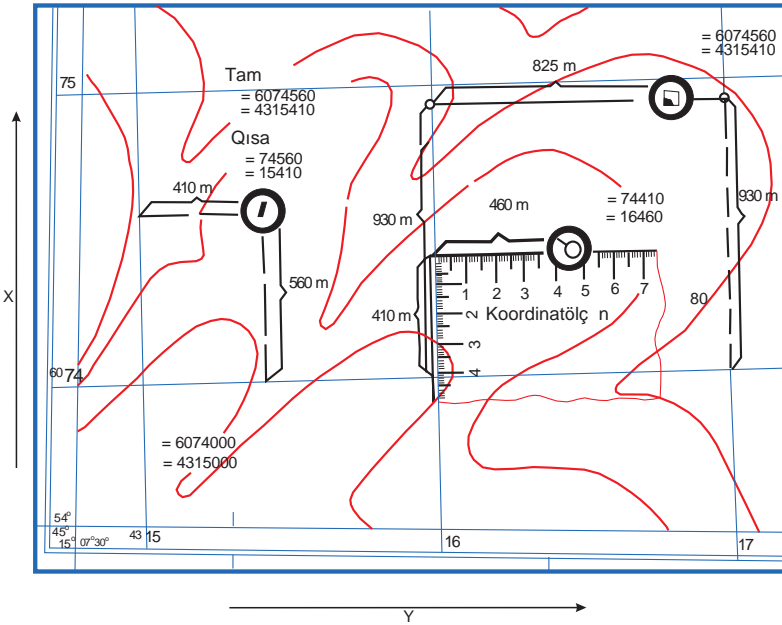
Düzbucaqlı koordinat sistemi

Xəritə üzərində ölçmə və hesablama işlərini çətinləşdirən mənfi ordinat qiymətlərindən azad olmaq üçün zonanın ox meridianı şərti olaraq 500 km qərbə tərəf çəkilmişdir. Yəni hər bir zonada koordinat başlanğıcı $X=0$, $Y=500$ km qəbul edilir ki, bunun da nəticəsində bütün nöqtələrin ordinatları 500 km artırılmış olur. Ona görə də ox meridianından qərbdə yerləşən nöqtələrin ordinatları 500 km-dən kiçik, şərqdə yerləşən nöqtələrin ordinatları isə 500 km-dən böyük olur.

Düzbucaqlı koordinat sistemində nöqtənin vəziyyəti ancaq zona daxilində müəyyən edilir. Ordinatın qiymətləri hər bir zonada təkrarlandığından onun hansı zonaya aid olduğunu bildirmək üçün ordinatın qiymətinin əvvəlinə zonanın nömrəsi əlavə edilir. Nöqtənin koordinatlarının bu cür yazılışı **tam koordinat** adlanır.

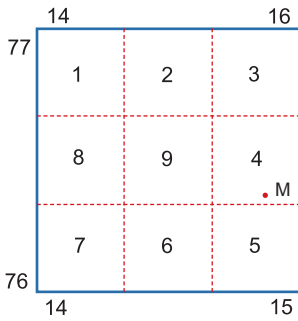
Nümunə 1. Nöqtənin tam düzbucaqlı koordinatları $X=4485365$, $Y=9394775$. Bu o deməkdir ki, nöqtə ekvatorndan 4485 km 365 m şimalda, 9-cu zonanın ox meridianından 105 km 225 m qərbdə yerləşir ($394775 - 500000 = -105225$).

Nümunə 2. Tam düzbucaqlı koordinatları $X=4536185$, $Y=28617440$ olan nöqtə ekvatorndan 4536 km 185 m şimalda, 28-ci zonanın ox meridianından 117 km 440 m şərqdə yerləşir ($617440 - 500000 = 117440$).

Xəritə üzərində düzbucaqlı koordinatların təyini

Xəritə üzərində nöqtələrin düzbucaqlı koordinatlarının təyini. Nöqtənin xəritə üzərində yerini təxmini göstərmək üçün onun yerləşdiyi kvadratı göstərmək kifayətdir. Bunun üçün kvadratin cənub-qərb küncünü təşkil edən üfüqi və şaquli kilometr xətlərinin uclarında yazılmış rəqəmləri – əvvəl absisi, sonra ordinatı oxumaq lazımdır. Məsələn, şəkildə təsvir olunmuş tək daşın yerini göstərmək üçün belə deyilməlidir: “Kvadrat yetmiş dörd on beş, tək daş”. Yazılış qaydası belədir: “Tək daş (7415)”.

Bəzən hədəfgöstərmədə kvadrat xəyalən 9 yerə bölünərək rəqəmlərlə işarələnir. Hədəfi göstərmək üçün əvvəl kvadratin nömrəsi deyilir, sonra isə ona hədəfin kvadrat daxilində yerini göstərən rəqəm əlavə olunur. Məsələn, şəkildəki *M* nöqtəsinin yeri belə göstərilir: kvadrat 7614-4, hədəf *M*. (*Hərbi qulluqçular öz aralarında bunu ilbiz adlandırırlar.*)

Hər hansı nöqtənin yerini dəqiq göstərmək üçün onun koordinatlarını təyin etmək lazımdır. Bunun üçün nöqtənin yerləşdiyi kvadratin cənub və qərb tərəflərindən təyin edilən nöqtəyə qədər ölçülmüş məsafələr müvafiq olaraq həmin xətlərin *X* absis və *Y* ordinat qiymətlərinə əlavə edilir. Məsələn, *A* nöqtəsinin koordinatlarını təyin etmək üçün bu nöqtədən onun yerləşdiyi kvadratin cənub və qərb tərəflərinə perpendikulyar üzrə *m* və *n* məsafələri xətkəşlə (*pərgarla, koordinatölçənlə*) ölçülərək miqyasa uyğun

ərazidəki uzunluqları hesablanır ($m=560$ m, $n=410$ m). Sonra m və n məsafələri A nöqtəsinin yerləşdiyi kvadratın cənub-qərb küncündən keçən üfüqi və şaquli kilometr xətlərinin ucunda yazılmış rəqəmlərlə toplanır. Beləliklə, A nöqtəsinin absis (X) və ordinatlarının (Y) qiyməti aşağıdakı kimi alınır:

$$X = 74 \text{ km} + 560 \text{ m} = 74560 \text{ m}$$

$$Y = 15 \text{ km} + 410 \text{ m} = 15410 \text{ m}$$

A nöqtəsinin bu qayda ilə tapılmış koordinatlarına onun **qısa koordinatları** deyilir. Kiçik ərazidə, məsələn, tək xəritə vərəqi üzərində işləyən zaman qısaldılmış koordinatlardan istifadə olunur. Koordinatların qısa yazılışı 5 rəqəmlə ifadə olunur: kilometrərin sayı onluq və təklik, metrərin sayı isə yüzlik, onluq və təklik mərtəbəyə qədər göstərilir.

Nöqtənin **tam koordinatlarını** yazmaq üçün kilometr xətlərinin ekvator dan və ox meridianından olan məsafəsini tam yazmaq lazımdır. A nöqtəsinin yerləşdiyi kvadratın cənub-qərb küncünün tam koordinatları $X=6074000$, $Y=4315000$ olduğu üçün nöqtənin tam koordinatları $X=6074560$, $Y=4315410$ olacaqdır.

Düzbucaqlı koordinatlarına görə nöqtənin xəritəyə köçürülməsi. Koordinatları $X=6074930$, $Y=4316825$ olan B nöqtəsinə xəritəyə köçürmək lazımdır. Əvvəlcə nöqtənin yerləşdiyi kvadrat tapılır. Koordinatların son üç rəqəmini çıxdıqdan sonra yerdə qalan kilometrə görə kvadratı tapırıq – bu, 7416 kvadratıdır.

Kvadrat daxilində nöqtənin yeri belə təyin edilir: Nöqtənin absisindən 6074 km çıxılır, alınmış məsafə (930 m) kvadratın sol və sağ tərəfində aşağıdan yuxarıya doğru xəritənin miqyasına görə ölçülərək düz xətlə birləşdirilir. Eyni qaydada ordinatın qiymətindən 4316 km çıxıldıqda alınmış məsafə (825 m) çəkilmiş xəttin üzərində soldan sağa doğru xəritənin miqyasına uyğun ölçülür və qeyd edilir. Beləliklə, koordinatları verilmiş nöqtə xəritə üzərinə köçürülmüş olur.

1. Verilmiş xəritə çərçivəsi üzrə ixtiyari nöqtənin coğrafi koordinatını təyin edin.
2. Verilmiş xəritə çərçivəsi üzrə ixtiyari nöqtənin düzbucaqlı koordinatını təyin edin.
3. Sizcə, hər b işində ixtiyari nöqtənin koordinatlarının dəqiq müəyyən edilməsi lazımdır mı?
4. Düzbucaqlı koordinatları verilmiş nöqtəni ($X=6658725$, $Y=7363375$) xəritəyə köçürün.
5. Coğrafi koordinatları verilmiş nöqtəni ($\varphi = 54^{\circ}30'40''$; $\lambda = 45^{\circ}02'00''$) xəritəyə köçürün.

20. HƏRƏKƏT ZAMANI XƏRİTƏLƏRDƏN İSTİFADƏ

Hərəkət zamanı istiqamətin saxlanması, əsasən, xəritə üzrə səmtlənməyə hazırlıqdan asılıdır.

Yer səthində hərəkətə hazırlıq və hərəkət zamanı xəritə lazımdır mı?

Yer səthində hərəkətə hazırlıq zamanı və hərəkətdə olarkən aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməli və qaydalara əməl olunmalıdır:

Yol boyu hərəkət zamanı əvvəlcədən xəritə üzrə hərəkət marşrutu və marşrut boyu yolların xarakteristikası, yol boyu qurğular, yol ətrafındakı oriyentirlər, cəhətlərə uyğun olaraq ümumi istiqamət, özünün və düşmənin vəziyyəti öyrənilir.

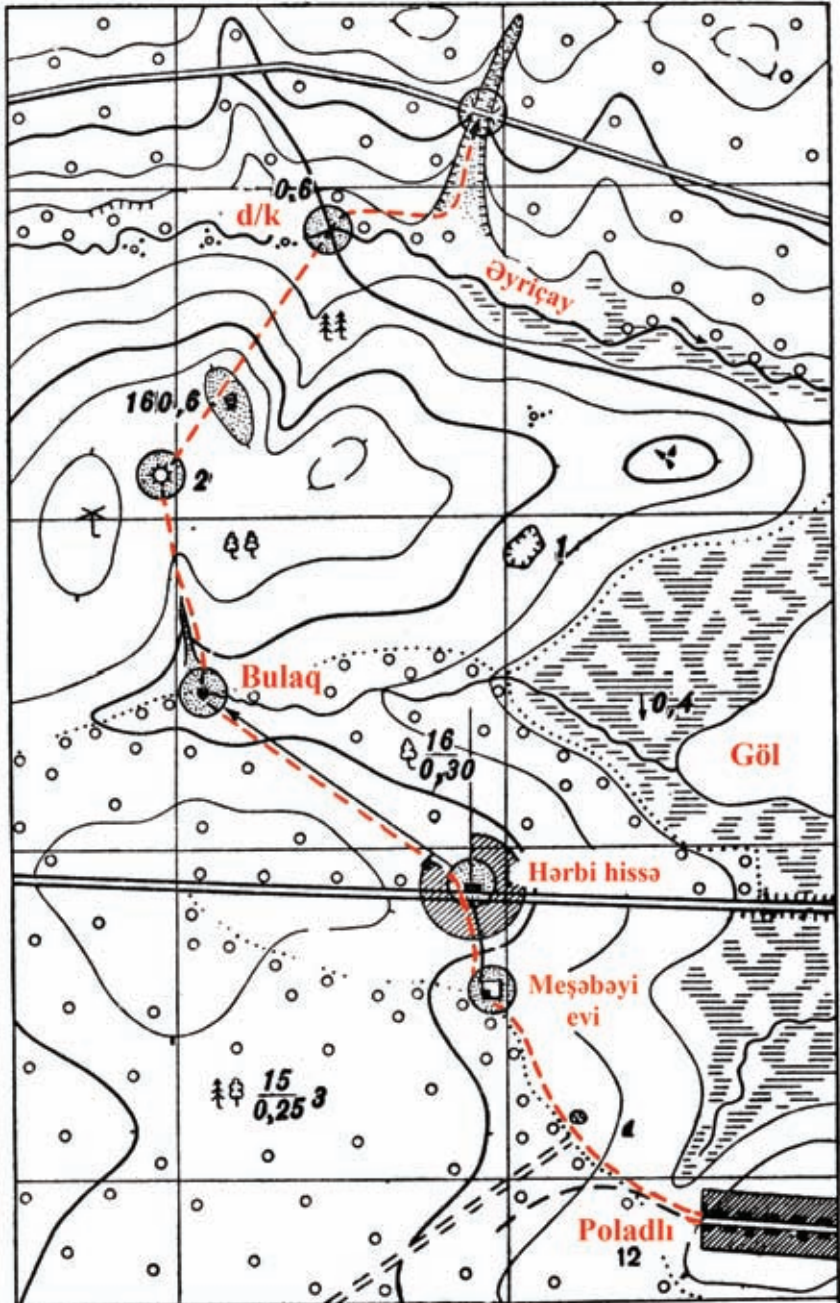
Bundan sonra marşrut boyu yoxlama məqsədilə əsas oriyentirlər qeyd edilir. Bu halda dağılma təhlükəsi az olan obyektlər: yaşayış məntəqələri, yol kəsişmələri, daşdan tikililər, relyefin xarakterik formaları seçilməlidir. Oriyentirlərin seçilməsi ilə yanaşı, onların arasındakı məsafələr ölçülür və qeyd edilir. Sonra marşrut boyu ümumi məsafə hesablanır. Marşrutun seçilməsində ən vacib işlərdən biri yol kəsişmələrinə diqqət yetirməkdir ki, bu da hərəkət zamanı istiqamətin düzgün seçilməsinə şərait yaradır. Hərəkət zamanı müntəzəm olaraq oriyentirlərin düzgünlüyü – ardıcılığı yoxlanılır. Meşədə və oriyentiri az olan ərazilərdə vaxtı qeyd etməklə hərəkət sürətinə görə olduğun yeri təyin etmək olar.

Yolsuzluq şəraitində hərəkət edərkən əvvəlcə xəritədə marşrutu qeyd edib əsas döngələri işarələyir və oriyentirləri seçirlər. Bu halda üstünlük düzxətli oriyentirlərə verilir. Məsələn, rabitə xətləri, xəndəklər, meşəkənarı və s. rəngli karandaşla marşrut cızılır və oriyentirlər qeyd edilir. Oriyentirlərin az olduğu, görünmənin məhdud olduğu sahələrdə azimutla hərəkət etmək olar. Hərəkət zamanı oriyentirlər tez-tez yer səthi ilə tutuşdurulur. Xəritə daima göz önündə olmalıdır.

Meşədə hərəkət edərkən kompasdan istifadə edilir, yəni azimutlar üzrə hərəkət xəritə üzərində hazırlanır. Bu zaman meşə yolları, talalar, relyefin xarakterik formaları, göllər və s. istifadə olunabilir. Hərəkət zamanı ölçmə işləri aparılır və məsafələr qeyd edilir.

Gecə zamanı hərəkət edərkən oriyentirlər bir-birinə yaxın məsafədə seçilir və yaxşı görünməlidir, yəni qaranlıqda onları seçmək mümkün olmalıdır (*xırda təpələr seçilməlidir*). Gecə zamanı hərəkətdə, yolsuzluq şəraitində, adətən, azimutlarla hərəkət edilir. Oriyentir kimi göy cisimləri (*ay, ulduzlar*) müşahidə olunur. Düşmənin işığı görməməsi şərtlə xəritə fənər və ya kibritlə işıqlandırılır.

Avtomobille hərəket zamanı maşının keçə biləcəyi marşrut seçilir. Avtomobildə görünmə sahəsi məhdudlaşdığı üçün müşahidə müntəzəm aparılır. Bəzi hallarda hərəketi yoxlamaq məqsədilə kompas tətbiq edilir.

*Xəritə üzrə
hərəket
zamanı
marşrutun
seçilməsi
əyani olaraq
göstərilib.*

Taqım komandiri yer səthində *Poladlı – meşəbəyinin evi – hərbi hissə – bulaq – kurqan – dayaz keçid – körpü istiqaməti* üzrə marşrut seçmişdir. Marşrut meşənin kənarı ilə, sonra meşədən keçdiyi üçün azimutla hərəkət nəzərdə tutulmuşdur. Sonrakı marşrutda isə bulaq, kiçik meşə (*solda*), yel dəyirmanı (*solda*) oriyentirləri mövcuddur. Bütün marşrut boyu oriyentirlər rəngli karan-daşla qeyd edilmişdir. Topoqrafik xəritə üzrə hərəkət zamanı istənilən istiqamətdə marşrutun seçilməsi mümkündür və bütün hallarda komandir xəritədən istifadə etməyi bacarmalıdır.

M

maraqlı

Qafqazda hərbi topoqrafiya üzrə general-mayor ali hərbi rütbəsinə layiq görülən yeganə şəxs

Topoqraf-general İbrahim ağa Vəkilov Zaqafqaziyada yeganədir – nə özündən əvvəl və sonra, nə də müasirləri arasında bu sahə üzrə belə ali hərbi rütbəli mütəxəssis olmuşdur.

Şəmistan Nəzirli

S/T

sual / tapşırıq

1. Sizcə, xəritə üzrə hərəkət marşrutunu əvvəlcədən öyrənərkən nələrə diqqət yetirmək lazımdır? Fikrinizi əsaslandırın.
2. Azimutlar üzrə hərəkəti xəritədə hazırlayın.
3. Gecə vaxtı hərəkət edərkən oriyentirlərin bir-birinə yaxın seçilməsini necə əsaslandırardınız?
4. Xəritə üzrə hərəkət zamanı marşrutun hazırlanmasını praktiki olaraq yerinə yetirin.
5. Xəritə üzrə hərəkət etmək üçün özünüzü hazır hesab edirsinizmi?

MÜLKİ MÜDAFİƏ

- ✓ 21. Mülki müdafiənin təşkili
- ✓ 22. Əhalinin mühafizəsinin təşkili
- ✓ 23. Xəbərdarlıq siqnalları və əhalinin köçürülməsi
- ✓ 24. Mühafizə qurğuları
- ✓ 25. Mülki müdafiə kəşfiyyatı
- ✓ 26. Təbii fəlakət zonaları
- ✓ 27. Xilasetmə tədbirləri zamanı əhalinin hərəkətləri
- ✓ 28. Kütləvi qırğın silahlarının fəsadları
- ✓ 29. Fərdi mühafizə vasitələri
- ✓ 30. Kimyəvi kəşfiyyat və radiasiyaya nəzarət cihazları

21. MÜLKI MÜDAFİƏNİN TƏŞKİLİ

Mülki müdafiə əhalini və xalq təsərrüfatını qəzaların, təbii fəlakətlərin nəticələrindən, habelə müasir qırğın vasitələrindən mühafizə etmək məqsədilə sülh və müharibə dövrlərində həyata keçirilən tədbirlərdən biridir.

Sizcə, mülki müdafiənin təşkilində əhalinin rolu nədən ibarətdir?

Müasir silah və döyüş texnikalarının tətbiq olunduğu müharibələrdə ölkənin bütün ərazisi havadan basqına, sənaye, kənd təsərrüfatı obyektləri, energetika və nəqliyyat müəssisələri düşmən zərbəsinə məruz qala bilər.

Sülh dövründə mülki müdafiə tədbirləri kifayət qədərdir. Elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi ilə əlaqədar olaraq istehsalatda texnika və texnoloji proseslər durmadan mürəkkəbləşir. Xalq təsərrüfatında zəhərlənmə, yanğın, partlayış təhlükəsi olan müəssisələrin sayı artır. Belə müəssisələrdə mürəkkəb texnoloji proseslər bəzən işçinin nəzarəti altından çıxır, nəticədə insanlar üçün təhlükə yaranır. Çernobil, Fukusima Atom-Elektrik Stansiyaları, magistral neft və qaz kəmərləri, eləcə də digər obyektlərdə baş vermiş qəza və fəlakətlər bunu bir daha isbat edir. Müxtəlif təbii fəlakətlərin nəticələrini aradan qaldırmaq üçün tələb olunan işlər də mülki müdafiənin vəzifələrində öz əksini tapmışdır.

Bunları aşağıdakı əsas qruplara ayırmaq olar:

İdarə və müəssisələrdə mülki müdafiənin təşkili

Sənaye müəssisələri, idarə, təşkilat və tədris ocaqları mülki müdafiə işlərinin icra edilməsində mühüm rol oynayır. Mülki müdafiənin bütün vəzifələri praktiki olaraq məhz bu yerlərdə həyata keçirilir.

Xüsusiyyətlərindən asılı olaraq mülki müdafiənin əsas vəzifələri:

- ▶ Obyektdə işləyənləri və onların ailə üzvlərini qəzaların, təbii fəlakətlərin nəticələrindən mühafizə etmək;
- ▶ Fövqəladə hallarda obyektdə işin fasiləsizliyini təmin etmək üçün tədbirlər görmək;
- ▶ Obyektdə qəzaların və təbii fəlakətlərin nəticələrini aradan qaldırarkən xilasetmə işlərini yerinə yetirmək;
- ▶ Obyektdəki ərzaq mallarını, kənd təsərrüfatı heyvanlarını, su mənbələrini radioaktiv, kimyəvi və bakterioloji zəhərlənmədən qorumaq;
- ▶ Düşmən hücumu təhlükəsi haqqında əhalini xəbərdar etmək;
- ▶ Fövqəladə hallar yaranarkən fəaliyyət göstərmək üçün mülki müdafiə dəstələri yaratmaq, lazımi avadanlıqla təchiz etmək və işə hazırlamaq;
- ▶ Obyektin bütün işçilərinə fövqəladə hallarda mühafizə olunmaq və fəaliyyət göstərmək üsullarını öyrətmək.

Obyektin rəhbəri mülki müdafiə rəisidir və bununla bağlı bütün tədbirlərin vaxtında təşkil olunub yerinə yetirilməsi üçün məsuliyyət daşıyır.

Obyektlərdə mühafizə və xilasetmə işləri görmək məqsədilə orada çalışan, hərbi qulluqçu olmayan şəxslərdən mülki müdafiə manqaları təşkil edilir.

Mülki müdafiə qüvvələrinin hazırlanması

Mülki müdafiə manqalarına cəlb edilmiş bütün vətəndaşlar bu dəstələrin işində (məşğələlərdə, məşqlərdə, təlimlərdə) fəal iştirak etməyə borcludur. Bu tədbirlərdə iştirak etməkdən heç kəs boyun qaçırmamalıdır.

Mülki müdafiənin təşkilində vətəndaşların vəzifələri

Mülki müdafiə tədbirlərində iştirak etmək hər bir vətəndaşın borcudur. Bu məqsədlə hamıdan lazım olan hallarda əlində silah vətən uğrunda cəbhədə vuruşmaqla yanaşı, arxada həyata keçirilən müdafiə məqsədli tədbirlərdə fəal iştirak etmək tələb olunur.

Xirosima və Naqasaki şəhərlərinə atılmış atom bombalarının dəhşətli nəticələri – on minlərlə insanın məhv olması, yüz minlərlə adamın xəsarət alması hamıya məlumdur. Atom bombardmanının fəlakətli nəticələri neçə illərdən sonra da özünü göstərməkdədir. Mütəxəssislərin fikrincə, əgər həmin şəhərlərin əhalisi mühafizənin qaydalarını bilmiş olsa idi və mühafizə düzgün təşkil edilsə idi, itkilər dəfələrlə az olardı.

Əhalinin mülki müdafiə üzrə konkret vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- ▶ Əhali qəzalar və təbii fəlakətlər zamanı düzgün davranmalı, kütləvi qırğın silahlarından mühafizə qaydalarını öyrənməli, mühafizə tədbirlərini əməli icra etməyi bacarmalıdır.
- ▶ Əhali kütləvi qırğın silahlarından, qəzaların, təbii fəlakətlərin nəticələrindən mühafizə qaydalarını dəqiq yerinə yetirməlidir.
- ▶ Hər bir kəs mülki müdafiənin bütün tədbirlərində şüurlu surətdə iştirak etməlidir.
- ▶ Əhalinin ən vacib vəzifələrindən biri – özündə və yoldaşlarında yüksək mənəvi-psixoloji keyfiyyətlər tərbiyə etməkdir.

Əhali kütləvi qırğın silahlarından, qəzaların, fəlakətlərin nəticələrindən mühafizənin üsullarını öyrənməli və mülki müdafiə üzrə vəzifələri layiqincə yerinə yetirməlidir. Bu məqsədlə müvafiq proqramlar əsasında məşğələlər keçirilir, yəni əhalinin mülki müdafiəyə hazırlanması təşkil edilir.

Hər kəs bilməli və bacarmalıdır!

- ▶ Müasir silahların zədələyici təsirini;
- ▶ Yaşadığı rayon üçün səciyyəvi olan təbii fəlakətlərin xarakterini və ehtimal edilən nəticələrini, belə şəraitdə dəqiq davranmağı;
- ▶ Yaşadığı rayondakı müəssisələrdə, magistral yollarda nəqliyyat qəzaları zamanı yarana biləcək təhlükəni, ətrafa güclü təsiri olan zəhərli maddələr yayılırsa, onlardan mühafizə olunmağı;
- ▶ Kollektiv və fərdi mühafizə vasitələrini;
- ▶ Köçürülmə zamanı davranış qaydalarını;
- ▶ Mülki müdafiənin xəbərdarlıq siqnalları verilməyəndə fəaliyyət göstərməyi;
- ▶ Düşmən basqını, təbii fəlakət və istehsalat qəzalarının nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə işlərdə iştirak etməyi.

Əhalini mühafizə etmək üçün mülki müdafiənin gördüyü tədbirlər

Mülki müdafiəni öyrətməkdə məqsəd düşmən basqını təhlükəsi yaranarkən xəbərdarlıq siqnalları üzrə zədələnmə ocaqlarında, qəza rayonlarında adamları inamla fəaliyyət göstərməyə hazırlamaqdan ibarətdir.

44 günlük Vətən müharibəsi zamanı cəbhə bölgəsinə yaxın yaşayış məntəqələrində sığınacaqlar hazırlanmışdı.

Ordumuzun əks-hücumları qarşısında aciz qalan düşmən yaşayış məntəqələrini atəşə tuturdu. Əhalinin sığınacaqlardan istifadə etməsi üzrə aldığı təlimatlar mülki əhali arasında itkilərin sayını əhəmiyyətli dərəcədə azaltmışdır.

Mülki müdafiə biliklərini öyrənmək üçün ölkənin bütün əhalisi şərti olaraq aşağıdakı qruplara ayrılır:

- ▶ Mülki müdafiənin rəhbər və komandir-rəis heyəti;
- ▶ Mülki müdafiənin hərbişməmiş dəstələrinin heyəti;
- ▶ Mülki müdafiə məntəqələrinə cəlb olunmamış fəhlə və qulluqçular;
- ▶ İstehsalatda və xidmət sahəsində işləməyən əhali;
- ▶ Şagirdlər və tələbələr.

Bu manqaların hər biri üçün müvafiq tədris proqramları hazırlanmış, tədrisin əsas məqsəd və üsulları müəyyən edilmişdir.

Mülki müdafiə manqalarının üzvləri manqa tərkibində xüsusi vəzifələrin icrası qaydalarını öyrənir, rəhbər-komandirlər heyəti isə xüsusi proqramlar üzrə hazırlıq keçirlər.

İstehsalatda və xidmət sahələrində işləməyən əhaliyə mühafizə biliklərinin öyrədilməsini şəhər mülki müdafiə qərargahları yaşayış yerlərində – mənzil-istismar sahələri, ev idarələri və s. üzrə təşkil edir.

Orta ümumtəhsil və texniki peşə məktəblərinin şagirdləri, ali məktəb və kolleclərin tələbələri mülki müdafiəyə müvafiq proqramlar əsasında, oxuduqları tədris müəssisəsində hazırlanırlar.

Orta ümumtəhsil və texniki peşə məktəblərində “Mülki müdafiə günləri”, “Gənc xilasedicilər” yarışları təşkil edilir.

M

maraqlı

Ümumdünya Mülki Müdafiə Günü 1 mart 1972-ci ildə Beynəlxalq Mülki Müdafiə Təşkilatının yaradılması şərəfinə qeyd edilən xüsusi gündür. Azərbaycan bu nüfuzlu beynəlxalq təşkilatın tərkibinə 1993-cü ildə daxil olub. Beynəlxalq Mülki Müdafiə Günü hər il konkret bir problemə həsr edilir.

S/T

sual / tapşırıq

1. Mülki müdafiə və onun əhəmiyyəti barədə təqdimat hazırlayın.
2. Sizcə, obyektlərdə mülki müdafiənin təşkil olunmasına ehtiyac varmı?
3. Oxuduğunuz təhsil müəssisəsində mülki müdafiə manqalarının fəaliyyəti haqqında təqdimat hazırlayın.
4. Sizcə, mülki müdafiə işlərinin yerinə yetirilməsində vətəndaşların vəzifələri nədən ibarətdir?
5. Mülki müdafiə vəzifələrini yerinə yetirmək üçün hansı bilik və bacarıqlara sahibsiniz?
6. Yaşadığınız rayonda (ərazidə) mülki müdafiə işləri necə təşkil edilir?

22. ƏHALİNİN MÜHAFİZƏSİNİN TƏŞKİLİ

Əhalinin mülki müdafiəyə ümumi hazırlığı müasir şəraitdən irəli gələn zərurətdir. Hərbi münaqişələrin təhlükəsi, istehsalat qəzaları, təbii fəlakətlər ehtimalı mövcud olduqca hər kəs mühafizə qaydalarını bilməli və mühafizə olunmağı bacarmalıdır.

Müxtəlif növ fəvqəladə hallar zamanı əhalinin mühafizəsi dedikdə nə başa düşürsünüz?

Əhalinin mühafizəsi dövlətin idarəetmə orqanları və bütün əhali tərəfindən aparılan tədbirlər sistemidir. Əsas məqsəd insanların zərər görməsinin qarşısını almaq və zərərçəkmişlərin sayını minimuma endirməkdən ibarətdir.

Fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsini təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlər görülməlidir:

Əhalinin xəbərdar edilməsi

- ▶ Mərkəzləşdirilmiş respublika və ərazi avtomat xəbərdarlıq sistemləri əvvəlcədən yaradılır və həmişə hazır vəziyyətdə saxlanılır;
- ▶ Ehtimal olunan fəlakətli daşqın zonalarında yerləşən təhlükəli müəssisələr radiasiya və kimyəvi zəhərlənmə müşahidə və nəzarət sistemlərinə qoşulur;
- ▶ Radio, televiziya verilişləri və digər texniki informasiya vasitələrindən mərkəzləşdirilmiş qaydada xəbərdarlıq üçün istifadə edilir.

Əhalinin köçürülməsi

Təhlükəli rayonlardan bütün əhali və ya əhalinin ayrı-ayrı qrupları (*yaşına, məşğuliyyətinə görə*) köçürülür. Müharibə dövrü üçün səfərbərlik vərəqəsi olan şəxslər köçürülmür. Onlar Azərbaycan Respublikası Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidmətinin sərəncamına gedirlər. Əhali qısa müddətdə kütləvi şəkildə, yaxud mərhələ-mərhələ köçürülə bilər. Köçürülmə nəqliyyatla, yaxud piyada həyata keçirilir.

Əhalinin yerləşdiriləcəyi rayonlar və köçürülmə qaydası hərbi komandanlıq orqanları, habelə müvafiq idarə və müəssisələrlə razılaşıdırılır.

Radiasiya və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizə

- ▶ Əvvəlcədən fərdi mühafizə vasitələri, radiasiya, kimyəvi kəşfiyyat və dozimetrik nəzarət cihazları ehtiyatı yaradılır;
- ▶ Düşmənin kütləvi qırğın vasitələri işlətdiyini, onların miqyasını və nəticələrini qiymətləndirmək üçün ən müasir vasitələrdən və üsullardan istifadə edilir. Ərazidə havadan radiasiya kəşfiyyatı aparılması üçün mülki aviasiya təyyarələri (*helikopterləri*) cəlb edilir;
- ▶ Radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmə ocaqları vaxtında ləğv edilir, zəhərli tullantılar xüsusi yerlərdə basdırılır.

Bioloji yoluxmadan mühafizə

- ▶ Kollektiv və fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə edilir;
- ▶ Karantin və observasiya rejimləri qoyulur;
- ▶ Yoluxma ocağı zərərsizləşdirilir;
- ▶ Tibb müəssisələri və əhali tərəfindən epidemiya əleyhinə rejimə riayət edilməsi təmin olunur.

Mühafizə qurğularında yerləşmə

- ▶ Şəhərlərdə və digər yaşayış məntəqələrində olan yeraltı qurğuların bir qismi fəvqəladə hallar zamanı əhalinin mühafizəsi üçün nəzərdə tutulur;
- ▶ Mühafizə üçün yararlı yeraltı, yerüstü binalar, qurğular, mağaralar yoxlanılır və qeydə alınır;
- ▶ Zirzəmilər və digər yeraltı tikililər daldalanacaq kimi düzəldilir;

- ▶ Sadə daldalanma yerləri tikilir;
- ▶ Hökumətin qərarlarına əsasən əvvəlcədən sığınacaqlar və radiasiya daldalanacaqları tikilir.

Bütün mövcud mülki müdafiə qurğuları müəyyən edilmiş qaydalar üzrə təsərrüfat, məişət və mədəni məqsədlər üçün istifadə edilir. Onların yenidən quraşdırılmasına icazə verilmir.

Xilasetmə və yaralılara ilk yardım

- ▶ Zədələnmə ocaqlarında və fəlakət rayonlarında kəşfiyyat aparılır;
- ▶ Zədələnmə ocağı məhdudlaşdırılır;
- ▶ Axtarış və xilasetmə tədbirləri görülür;
- ▶ Zərərçəkənlərə yardım göstərilir;
- ▶ Təhlükəli rayonlardan əhali köçürülür;
- ▶ Karantin-observasiya tədbirləri, xilasetmə işləri aparılan rayonlarda ictimai asayiş təmin edilir.

Mühafizə üsul və vasitələrindən istifadə etmək, yaralılara ilk yardım göstərmək, xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərdə fəal iştirak etmək bacarığı əhaliyə müəssisələrdə, idarə və təşkilatlarda, habelə yaşayış yerlərində öyrədilir. Bu zaman əhalinin lazımi məsləhət və tövsiyələr alması üçün hər cür şərait yaradılır.

Yerlərdə ehtimal olunan fəvqəladə hallar zamanı fəaliyyət və davranış qaydaları qabaqcadan kütləvi informasiya vasitələri ilə əhalinin nəzərinə çatdırılır.

Sülh dövründəki fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsini təşkil etməyin xüsusiyyətləri

Sülh dövründə əhalinin mühafizəsinin əsasını aşağıdakılar təşkil edir:

- ▶ fəvqəladə halların qarşısını alan tədbirlərin görülməsi;
- ▶ əhalinin vaxtında xəbərdar edilməsi və təhlükəli zonadan çıxarılması;
- ▶ əldə olan mühafizə vasitələrindən istifadə edilməsi;
- ▶ fəvqəladə hallar yaranan rayonlarda xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər aparmaq üçün qüvvə və vasitələrin hazırlanması.

Bu məqsədlə:

- ▶ Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki müvafiq obyektlərdə işin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün vahid tələblər müəyyən edilir;
- ▶ Təhlükə potensialı obyektlərdə qüsurlu qovşaqları aşkar etmək məqsədilə istehsalatın təhlükəsizliyi araşdırılır;
- ▶ Qüsurların aradan qaldırılması üzrə əməli tədbirlər planı hazırlanır və həyata keçirilir.

Fövqəladə hallarda mühafizə tədbirləri sülh dövrü üçün müəyyən edilmiş xüsusi meyarlar nəzərə alınmaqla yerinə yetirilir.

Ehtimal edilən zəhərlənmə zonalarında yaşayan əhaliyə daimi istifadə üçün fərdi-mühafizə vasitələri hökumətin qərarına əsasən pulsuz verilə bilər. Bu məqsədlə müharibə dövrü üçün nəzərdə tutulmuş vasitələrin bir qismindən istifadə etmək olar.

Müharibə dövründə əhalinin mühafizəsini təşkil etməyin xüsusiyyətləri

Müharibə dövründə əhalinin mühafizəsinin əsasını mühafizə qurğularının, tibbi avadanlıq ehtiyatlarının yaradılması, təhlükəli rayonlardan əhalinin köçürülməsi üzrə tədbirlərin əvvəlcədən hazırlanması və yerinə yetirilməsi təşkil edir.

Əhalinin mühafizəsi üzrə tədbirlərin bir qismi əvvəlcədən, qalanı isə hərbi əməliyyatlar başlanarkən yerinə yetirilir.

1. Fövqəladə hallar zamanı əhalinin mühafizəsini necə təşkil edərdiniz?
2. Radiasiya və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizə necə təşkil edilir?
3. Əhalinin köçürülməsində vacib olan amilləri şərh edin.
4. Xilasetmə və yaralılara ilk yardım zamanı sadə vətəndaşların rolunu şərh edin.
5. Sülh və müharibə dövründəki fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin təşkili xüsusiyyətlərini fərqləndirin.

23. XƏBƏRDARLIQ SIQNALLARI VƏ ƏHALİNİN KÖÇÜRÜLMƏSİ

Gözlənilən, yaxud baş vermiş təbii fəlakət və hadisələrin miqyası, yayılma sürəti nəzərə alınmaqla xəbər verməyin qaydası müəyyən edilir. Bütün hallarda təhlükə barədə xəbərdarlığın əsas üsulu yerli radio, televiziya və internet vasitəsilə məlumat verilməsidir.

Əhalinin xəbərdar edilməsi zərərçəkənin nəticəsinə necə təsir edər?

XƏBƏRDARLIQ

Həyəcan signalının (*sirenanın*) səsi "Hamının diqqətinə!" deməkdir.

Bu signalı eşitdikdə:

- ▶ dərhal radioqəbuledicini, televizoru və radio səsçüləndiricini şəbəkəyə qoşmaq;
- ▶ yaranmış vəziyyət haqqında təcili məlumatı və hərəkət qaydalarını diqqətlə dinləmək;
- ▶ qəza və ya təbii fəlakətin nəticələri tam ləğv edilənədək bu vasitələri işlək vəziyyətdə saxlamaq lazımdır.

Təbii fəlakət və qəzalar barədə xəbərdarlıq

İnsanların diqqətini tez cəlb etmək, həmçinin onların radio və televizorları dərhal işə salmasına nail olmaq üçün fəvqəladə hallarda sirenalardan, müəssisələrin, nəqliyyat vasitələrinin fit səsələrindən istifadə olunmaqla səs siqnalları verilir. Belə signal "**Diqqət! Diqqət!**" signalıdır. Bu signalı eşidərkən dərhal internet, radio və ya televizor vasitəsilə hadisə ilə bağlı verilən məlumatları bilmək lazımdır. Təhlükə haqqında xəbərlərlə birlikdə (*təhlükənin növü, yeri, miqyası və s.*) əhalinin düzgün davranışına dair qısa, konkret məsləhət və vaxtaşırı vəziyyətlə bağlı göstərişlər də verəcəkdir.

Məsələn:

qayda

“Diqqət! Diqqət! Danışır mülki müdafiə qərargahı!

Vətəndaşların nəzərinə! Boya kombinatında baş vermiş qəza nəticəsində ətrafa güclü təsire malik zəhərli maddələr yayılmışdır. Zəhərli hava buludu Bakıxanov qəsəbəsi ərazisinə tərəf irəliləməkdədir. Bu ərazidə kimyəvi zəhərlənmə zonası yaranmışdır. Sülh və Gənclik küçələrində yaşayan əhaliyə evlərdən çölə çıxmaları və mənzillərini kipləşdirərək orada daldalanmaları tövsiyə olunur.

S.Mehmandarov və M.Fətəliyev küçələrinin sakinləri dərhal evlərini, bu ərazidə yerləşən müəssisə və idarələrin işçiləri iş yerlərini tərk edib “Olimpiya stadionu” ərazisinə çıxınlar. Bundan sonra sizdən mülki müdafiə qərargahının göstərişlərinə uyğun davranmanız tələb olunur”.

Bəzi təbii fəlakətlər barədə qabaqcadan xəbər vermək mümkündür. Yazda, yaxud payızda baş verəcək daşqınların müddətini və miqyasını bir qədər əvvəl müəyyən etmək olur. Sel təhlükəsi hallarında ancaq 10–20 dəqiqə, bəzən isə 1–2 saat əvvəlcədən xəbərdarlıq etmək mümkündür.

Məsələn:

qayda

“Diqqət! Diqqət! Danışır rayonun mülki müdafiə qərargahı!

Vətəndaşların nəzərinə! Əyriçay, Beşikçay və Talıstançay çaylarında suyun səviyyəsinin yüksəlməsi nəticəsində Qəzli və Mican kəndlərini su basacağı ehtimal olunur. Həmin ərazilərdə yaşayanların sənəd və vacib əşyalarını götürmələri, qaz, elektrik cihazları və sobaları söndürmələri, 3 №-li orta məktəbin binasında qeydiyyatdan keçib təhlükəsiz yerə köçürülmək üçün yeni avtovağzala gəlmələri tələb olunur. Bu barədə qonşularınızı məlumatlandırmağınız və veriləcək xəbərləri diqqətlə dinləməyiniz, göstərişlərə dəqiq riayət etməyiniz vacibdir”.

Belə xəbərlər verildikdən hər kəs təmkinli olmalı, mütəşəkkil və intizamlı davranmalıdır. Yerli hökumət orqanlarının, mülki müdafiə qərargahlarının göstərişləri ilə fəlakətlərlə mübarizədə və onun nəticələrinin aradan qaldırılmasında hamı fəal iştirak etməlidir.

Düşmən hücumu barədə xəbərdarlıq

Düşmən hücumu barədə yerli icra orqanları tərəfindən əhaliyə xəbərdarlıq edilir. Təbii fəlakət və qəzalarda olduğu kimi, internet, radio və televiziya, eləcə də müxtəlif mətbuat orqanları vasitəsilə əhali məlumatlandırılır.

Düşmən hücumu təhlükəsi yaranan dövrdə vəziyyət çox mürəkkəb ola bilər. Hücum təhlükəsi yaranan andan düşmənin real hücum edəcəyi anadək nə

qədər vaxt keçəcəyini indiki şəraitdə əvvəlcədən müəyyən etmək çətindir. Bütün hallarda ən qısa müddət nəzərdə tutulmalı və bu vaxtdan səmərəli istifadə edilməlidir. Hər kəs özünü, ailəsini və mənzilini mühafizəyə hazırlamalı, iş yerində müəssisənin, yaşayış yerində isə yaşayış məntəqəsinin mühafizəyə hazırlanması üçün görülən işlərdə fəal iştirak etməlidir. Hər bir vətəndaş intizamlı, mütəşəkkil olmalı, bacarıqla fəaliyyət göstərməlidir.

Köçürülmə (təxliyə) barədə xəbərdarlıq

Köçürülmənin başlanması haqqında sərəncam alınan kimi mülki müdafiə rəisləri bütün müəssisə, idarə, təşkilat və mənzil-istismar sahələrinin rəhbərlərinə xəbər verir, obyektlər üzrə əhalinin toplanış-köçürülmə məntəqələrinə nə vaxt göndərilməsini dəqiqləşdirirlər.

Köçürüləcək bütün vətəndaşlar köçürülmə haqqında xəbər alan kimi toplanış-köçürülmə məntəqəsinə nə vaxt gəlməli olduqlarını və necə köçürüləcəklərini (nəqliyyatla və ya piyada) dəqiq öyrənməlidirlər.

Toplanış məntəqəsinə getməzdən əvvəl mənzildə bütün elektrik cihazlarını şəbəkədən ayırır, qazı, suyu, habelə pəncərələri, pəncərə nəfəsliliklərini bağlayır, pəncərələrin pərdələrini çıxarır, tez alışan əşyaları kölgəyə yığırlar. Əgər evdə xəstə adam varsa, bu barədə xilasedicilərə xəbər vermək lazımdır. Daha sonra özləri ilə aparacaqları şeyləri götürüb qapıları bağlamalı və açarların birini xilasedicilərin nümayəndəsinə təhvil verib göstərilən vaxt toplanış məntəqəsinə gəlməlidirlər.

Əhalinin köçürülməsi

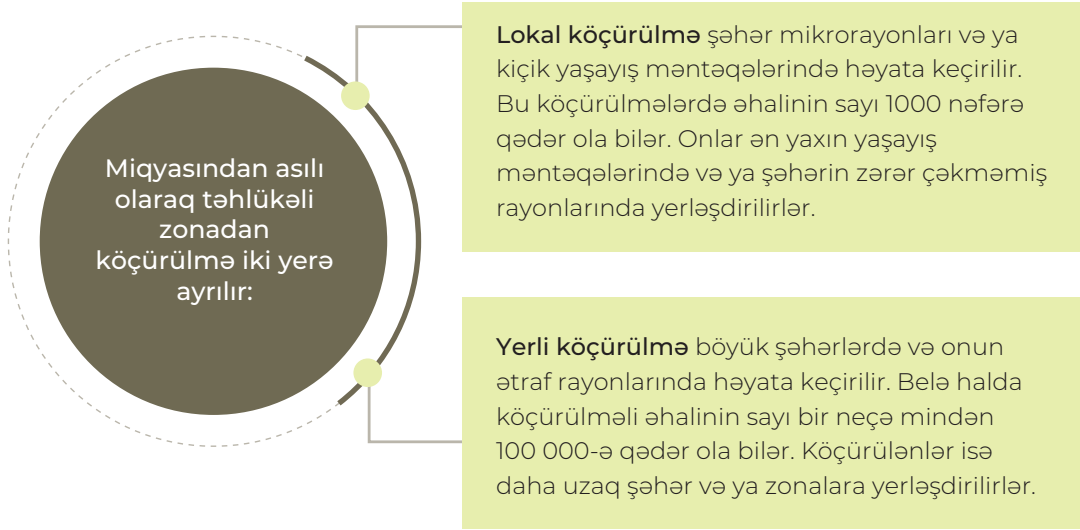

Köçürülmə (təxliyə, evakuasiya) insanların həyatı və fəaliyyəti üçün təhlükə yaranan rayonlardan əhalinin mütəşəkkil surətdə çıxarılıb (nəqliyyatla və ya piyada) təhlükəsiz rayonlarda (zonalarda) yerləşdirilməsi üzrə tədbirlər kompleksidir. Evakuasiya – latınca “evacuatio” sözündən götürülüb, “evacuare” – “boşaltmaq”, “çıxartmaq” deməkdir.

Köçürülmə tədbirləri sülh dövründə baş vermiş fəvqəladə hallarda (*təbii fəlakətlər, qəzalar zamanı*) və müharibə dövründə (*kütləvi qırğın vasitələri tətbiq edilərkən*) əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün həyata keçirilir.

Köçürülmənin mahiyyəti əhalinin iri şəhərlərdən, vacib obyektlərdən və təhlükəli sahələrdən əvvəlcədən çıxarılıb şəhərdənkənar zonadakı az təhlükəli rayonlarda yerləşdirilməsindən ibarətdir. Köçürülmə sayəsində iri şəhərlərin əhalisinin sayı dəfələrlə azaldılır, şəhərlərdə qalan adamların mühafizə qurğularında daldalandırılması işi yüngülləşir, müasir qırğın vasitələrinin təsirindən baş verə biləcək tələfatı maksimal dərəcədə azaltmaq imkanı yaranır.

Təhlükəsiz zona düşmən basqını gözlənilən şəhərlərin və əlahiddə obyektlərin ətrafında ehtimal olunan dağıntı zonalarından və digər təhlükəli rayonlardan kənarında əhalinin qəbul edilməsi, yerləşdirilməsi və yaşaması üçün yararlı olan ərazidir.

Müxtəlif illərdə Bayıl qəsəbəsində və Şamaxı rayonunda sürüşmə, Sabirabad və Salyan rayonlarında daşqınlar, eləcə də digər fəvqəladə hallarla əlaqədar olaraq köçürülmə tədbirləri həyata keçirilmişdir.

Köçürülmə zamanı əhalinin davranışı

Q
qayda

Diqqət!

Köçürülmə zamanı mütəşəkkil, intizamlı və təmkinli olmaq, nəqliyyata minərəkən basabas salmamaq, əvvəlcə uşaqlara, əlillərə, qocalara və qadınlara yol vermək, onlara kömək etmək lazımdır.

Köçürülənlər özləri ilə götürməlidirlər:

- ▶ bütün sənəd və pulları;
- ▶ ən vacib paltar, ayaqqabı, yataq ləvazimatları;
- ▶ fərdi dərman qutusu, sarğı paketi və lazımı dərmanları;
- ▶ iki-üç günlük ərzaq və su ehtiyatı;
- ▶ cib bıçağı və fənəri, kibrit;
- ▶ sabun, dəsmal, diş fırçası.

Sülh və müharibə dövrlərində baş vermiş fəvqəladə hallarda Azərbaycan Respublikasında əhalinin köçürülməsi haqqında əsasnamə Nazirlər Kabinetinin 1993-cü il 6 avqust tarixli 438 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Şəhər, rayon və ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrindən əhalinin köçürülməsi barədə qərarlar vəzifəli şəxslər tərəfindən qəbul edilir:

Müharibə dövründə müdafiə nazirinin, yaxud müvafiq ərazi icra hakimiyyəti başçısının təklifi üzrə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Baş naziri.

Sülh dövründə ərazisində fəvqəladə hallar yaranmış şəhərin (rayonun) icra hakimiyyəti başçısının təklifi üzrə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Baş naziri.

S/T

sual / tapşırıq

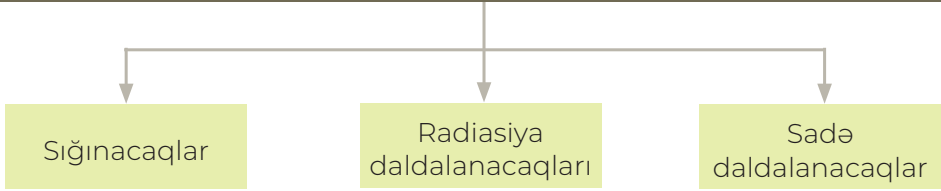
1. Təbii fəlakət və qəzalar barədə əhaliyə necə xəbər verilir?
2. Düşmən hücumu təhlükəsi barədə əhaliyə necə xəbərdarlıq edilir?
3. Köçürülmə tədbirlərinin mahiyyəti nədən ibarətdir?
4. Köçürülmənin əsas üsullarını şərh edin.
5. Köçürülmənin başlanması barədə əhaliyə kim xəbər verməlidir, bu zaman insanlar nə etməlidir?
6. Köçürülənlər özləri ilə nələri götürməlidirlər?

24. MÜHAFİZƏ QURĞULARI

Əhalini düşmənin kütləvi qırğın silahlarından qorumağın ən əsas və etibarlı üsulu onların kollektiv mühafizə qurğularında daldalanmasını təşkil etməkdir.

Sizcə, insanların sığınacaq və daldalanacaqlardan səmərəli istifadəsini necə təmin etmək olar?

Mühafizə qurğularının xassələrinə görə növləri

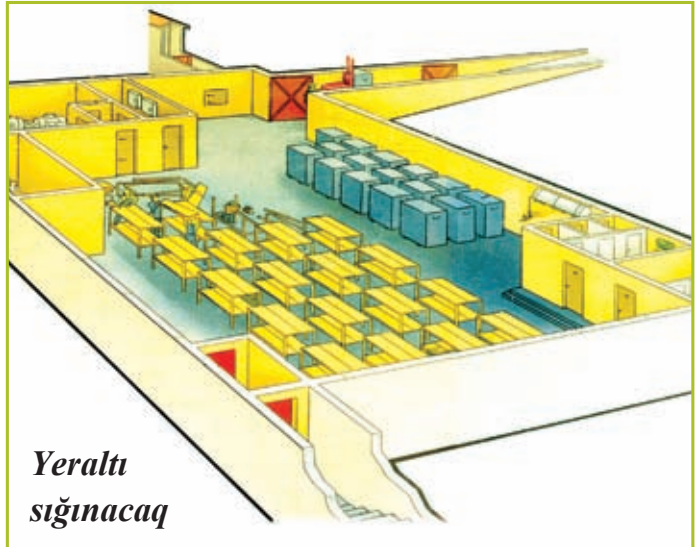
Sığınacaq

Sığınacaq insanları nüvə silahının zərbə dalğası, işıq şüalanması, nüfuz edici radiasiya və radioaktiv zəhərlənmənin təsirindən, zəhərləyici maddələrdən mühafizə etmək üçün nəzərdə tutulan tikilidir.

Sığınacağın əsas xüsusiyyəti zərbə dalğasının müəyyən izafi təzyiqinə davam gətirə bilməsi, hermetikliyi, içəriyə verilən havanı təmizləyən süzücü-havalandırma qurğusuna malik olması və orada insanların bir neçə gün qala bilməsi üçün yaradılmış şəraitdir. Bir qayda olaraq, sığınacaqlar yerin altında tikilir.

Sığınacaqlar əsas otaqlardan və dəhlizlərdən, süzücü-havalandırma kamerasından, sanitariya qovşağından ibarət olur.

Böyük sığınacaqlarda tibb otağı, anbar, əlahiddə elektrik enerjisi mənbəyi, su

ehtiyatı saxlanılan qablar və tullantı qabları ola bilər. Hər bir sığınacaqda iki giriş yolu, bina ilə birgə tikilən sığınacaqda isə bunlardan başqa, qəza çıxışı yolu düzəldilir.

Qəza yolunun çıxışı ən yaxındakı binanın hündürlüyünün yarısından 3 metrədən artıq olan məsafədə yerləşdirilir.

Sığınacağın hermetikliyini təmin etmək üçün qapı taylorları ilə çərçivələr arasında rezin araqaclar qoyulur. Süzücü-havalandırma vasitəsilə sığınacağın daxilində havanın təzyiq artıqlığı yaradılır. Bu, içəriyə hava sorulmasına imkan vermir.

Sığınacaqda davranış qaydaları. Sığınacaqda ev heyvanları, iri əşyalar, tezalısan maddələr gətirmək, burada lüzumsuz olaraq gəzmək, papiros çəkmək, ucadan danışmaq, elektrik lampasını yandırmaq, qapıları icazəsiz açmaq, şam yandırmaq, buradakı alətləri icazə olmadan işlətmək, xüsusi göstəriş verilməyincə sığınacaqdan çıxmaq olmaz.

Sığınacaqda əvvəlcə uşaqlar, qocalar və əlillər istirahət etməlidirlər. Sığınacaq zədələndikdən dərhal əleyhqaz geyinmək və qəza hallarının aradan qaldırılmasına kömək etmək lazımdır. İnsanların sığınacaqda qalması müddəti yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq mülki müdafiə qərargahları tərəfindən müəyyən edilir. Bütün hallarda sığınacaqda olanlar ancaq xidmət manqası komandirinin göstərişi ilə oranı tərk edə bilərlər.

Sığınacağın təchizatı. Sığınacaqda ərzaq və su ehtiyatları (*bir nəfər üçün gündə 2 litr, sanitariya-gigiyena üçün 5 litr*), dərmanlar və s. olur. Bunlardan başqa, yanğınsöndürmə avadanlığı, müxtəlif alətlər, radiasiya, kimya kəşfiyyatı cihazları və digər lazım olan ləvazimatlar saxlanılır. Sığınacaqda elektrik, kanalizasiya, istilik sistemləri, radio və telefon olur.

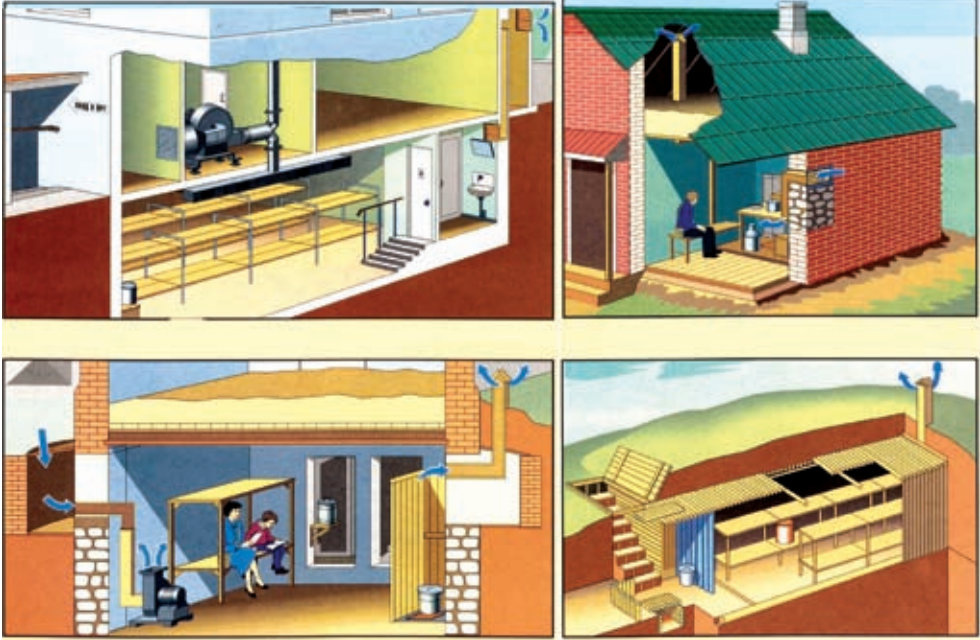
Binadan ayrı tikilən sığınacaqlar tamamilə və ya qismən yerin altında, möhkəm inşaat materiallarından inşa edilir. Onların üstü və yanları torpaqla örtülür. Qapısında sığınacağın nömrəsi, hansı müəssisəyə mənsub olduğu, açarların harada və kimdə saxlanıldığı (*məsul şəxsin vəzifəsi və telefon nömrəsi*) iri hərflərlə yazılır.

Sığınacaqlar insanlar işləyən (*yaşayan*) yerdən, ən uzağı, 400 m məsafədə, su basmayan sahələrdə tikilir. Onun yaxınlığında yanğın və partlayış qorxusu törədən maddələrin yerləşdirilməsinə yol verilmir.

Sığınacaqlardan sülh dövründə təsərrüfat ehtiyatları üçün, müharibə dövründə isə insanların daldalanıb mühafizə olunması məqsədilə istifadə edilir.

Radiasiya əleyhinə daldalanacaq

Radiasiya əleyhinə daldalanacaq insanları radioaktiv maddələrlə zəhərlənmədən, nüvə partlayışının işıq şüalanmasından, maye damcılar şəklində olan bakterial və kimyəvi zəhərləyici maddələrdən mühafizə etmək üçündür.

Radiasiya əleyhinə daldalanacaq

Radiasiya əleyhinə daldalanacaq kənd və kiçik şəhərlərdə əhalini mühafizə etmək üçün nəzərdə tutulur. Burada evlərin və digər binaların zirzəmiləri, tərəvəz anbarları, daş evlərin birinci mərtəbələri radiasiya daldalanacağı kimi düzəldilə bilər. Yerin altında tikilən radiasiya əleyhinə daldalanacaq daha etibarlıdır. Radiasiya əleyhinə daldalanacaq içəriyə radioaktiv toz keçməsinin qarşısını almalı, onun saçdığı ionlaşdırıcı şüalanmanı, ən azı, 10–50 dəfə zəiflətməli və burada insanların iki gün qalmasını təmin etməlidir. Belə daldalanacaq insanlar yaşayış və iş yerlərinin bilavasitə yaxınlığında düzəldilməlidir.

Radiasiya əleyhinə daldalanacağın daimi avadanlığı aşağıdakılardan ibarətdir:

- ▶ insanların oturması və hər 5 nəfərdən birinin uzanması üçün bir və ya iki mərtəbəli taxtlar;
- ▶ bir nəfər üçün gündə 2 litr hesabı ilə iki günlük su və ərzaq ehtiyatları saxlanılan qablar üçün yer;
- ▶ avadanlıq və alətlər saxlanılan yer.

Elektrik şəbəkəsi və kanalizasiya sistemi olan binalardakı radiasiya əleyhinə daldalanacaqqlar həmin şəbəkələrə qoşulur.

Yaşayış binalarından radiasiya əleyhinə daldalanacaq kimi istifadə etmək üçün qalın (ən azı, 40 sm) divarları və qapı-pəncərələri az olan daş binaların içəri otaqlarından istifadə edilir. Belə binaların mühafizə xassələrini artırmaq üçün pəncərə yerlərini divar qalınlığında hörmək, evin damına 30–40 sm qalınlıqda torpaq tökmək lazımdır. İçəriyə radioaktiv toz keçməsin deyə qapılar kipləşdirilməli, çərçivənin bütün ətrafı boyu rezin, brezent və ya keçə vurulmalıdır. İçəri tərəfdən qapıya qalın materialdan tikilmiş pərdə asılmalıdır. Havanı dəyişmək üçün binadakı bacalardan havasorucu boru kimi istifadə etmək olar.

Qazma tipli radiasiya əleyhinə daldalanacaq

Kənd yerlərində yerli və köçüb gələn əhali üçün radiasiya əleyhinə daldalanacaqqlar kifayət qədər olmadıqda binalardan kənarında radiasiya əleyhinə daldalanacaqqlar tikmək lazımdır. Bunlara *qazma tipli radiasiya əleyhinə daldalanacaqqlar* deyilir. Belə daldalanacaqqların qoruyucu xassələri daha etibarlı olur.

Sadə daldalanacaq

Sadə daldalanacaq ən qısa müddətdə düzəldilən üstüaçıq və ya örtülü xəndəklərdən, səngərlərdən, qazmalardan ibarətdir. Bu cür daldalanacaqlar kütləvi qırğın silahlarının zədələyici təsirini azaldır. Düşmən hücumu təhlükəsi olduqda bu iş əhalinin köməyi ilə ən qısa müddətdə həyata keçirilir.

Qazma tipli sadə daldalanacaqlardan müvəqqəti yaşayış üçün də istifadə etmək olar. Lakin zəhərləyici və bakterial maddələrdən üstüörtülü səngərdə mühafizə olunmaq mümkün deyil. Belə hallarda səngərlərdə daldalanarkən fərdi mühafizə vasitələrindən – tənəffüs üzvlərini və bədənin səthini qoruyan vasitələrdən istifadə edilməlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, xəndəklər, səngərlər və digər sadə daldalanacaqlar əhalinin mühafizəsi üçün əsas vasitə sayılmır, onlar yalnız yardımçı vasitələrdir. Bunlar əsas mühafizə qurğuları kifayət etmədiyi hallarda qısa müddətdə düzəldilir.

M
maraqlı

Fövqəladə Hallar Nazirliyi mütəmadi olaraq təlimlər keçirir. Təlimlərə əsasən demək olar ki, bir saat ərzində 30–36 nəfər əl alətləri ilə 10 nəfərlik səngər hazırlaya bilir.

Səngər tikmək üçün relyefin xarakteri nəzərə alınmalıdır. Leysan yağışlar yağarkən və qar əriyərkən su basa biləcək yerlərdə, torpağın sürüşmə ehtimalı olan ərazilərdə, magistral qaz, istilik, su kəmərləri yaxınlığında səngər tikmək olmaz. Səngərlər bir-birindən, ən azı, 10 m məsafədə düzəldilməlidir.

S/T

Sual / cavab

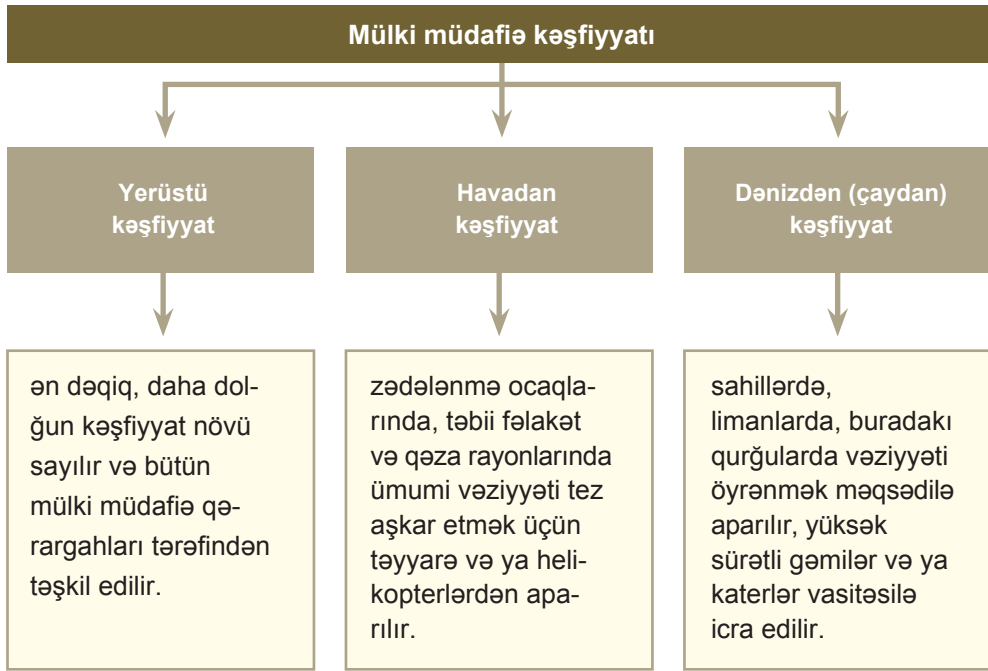
1. Mülki müdafiənin mühafizə qurğularının qoruyucu xassələrinə görə hansı növləri var?
2. İnsanlar sığınacaqda necə davranmalıdırlar?
3. Zirzəmilərdə və digər yeraltı otaqlarda radiasiya əleyhinə daldalanacağı necə düzəltmək olar?
4. Yerüstü otaqları (mənzili) radiasiya əleyhinə daldalanacaq kimi necə düzəltmək olar?
5. Qazma tipli yeraltı radiasiya əleyhinə daldalanacaq necə tikilir?
6. Sadə daldalanacaqların düzəldilməsi haqqında təqdimat hazırlayın.
7. Radiasiya əleyhinə daldalanacaqda insanlar necə davranmalıdırlar?

25. MÜLKI MÜDAFİƏ KƏŞFİYYATI

Radiasiya, kimyəvi və bakteriooloji kəşfiyyat mülki müdafiə qüvvələrinin fəaliyyətini təmin etmək üçün görülən əsas tədbirlərdən biridir.

Sizcə, radiasiya, kimyəvi və bakteriooloji kəşfiyyat mülki müdafiənin təşkilinə necə təsir edir?

Mülki müdafiə sistemində aparılan kəşfiyyatda məqsəd güclü istehsalat qəzası, təbii fəlakət və ya düşmən basqınından sonra yaranmış vəziyyət barədə dəqiq məlumatlar toplamaqdır.

Mülki müdafiə kəşfiyyatının əsas vəzifələri

Sülh dövründə:

- ▶ ətraf mühitdə hava, su və torpağın, eləcə də maldarlıq, bitkiçilik məhsullarının radioaktiv, kimyəvi, bakterial maddələrlə çirklənməsinə vaxtaşırı müşahidə və laboratoriya nəzarəti aparmaq;

- yoluxucu xəstəlik ehtimalı olan rayonlarda *epidemik**, *epizootik*** və *epifitotik**** vəziyyətə müntəzəm nəzarət etmək.

Müharibə dövründə:

- İşlənmiş silahın növünü, zərbənin nə vaxt və haraya endirildiyini, nüvə partlayışının gücünü və koordinatlarını təyin etmək;
- Radiasiyanın səviyyəsini, zəhərləyici maddənin konsentrasiyasını və zəhərli hava buludunun yayılma istiqamətini müəyyən etmək;
- Zədələnmə ocağının hüdudlarını müəyyənləşdirmək;
- Xilasətmə və digər işlər aparılan rayonlarda zədələnmə şəraitinin necə dəyişdiyini daim müşahidə etmək.

Mülki müdafiə kəşfiyyatının təşkili və aparılması qaydaları

Kəşfiyyatı təşkil etmək bütün mülki müdafiə rəhbərlərinin, qərargahlarının və komandirlərinin ən vacib vəzifələrindən biridir.

Kəşfiyyatın konkret məqsədlərini, bunun üçün istifadə ediləcək qüvvələri, ilk növbədə, hansı məlumatların toplanmasını və müddətlərini mülki müdafiə rəhbəri müəyyənləşdirir.

Kəşfiyyatın təşkil edilməsi üçün mülki müdafiə qərargahının rəisi məsuliyyət daşıyır. Bu işin bilavasitə təşkilatçısı isə MM qərargah rəisinin müavini-dir.

* *Epidemik* – insanlar arasında
** *Epizootik* – heyvanlar arasında
*** *Epifitotik* – bitkilər arasında

O, mülki müdafiə rəhbərinin qərarına və qərargah rəisinin konkret göstərişlərinə uyğun olaraq kəşfiyyat tədbirlərini planlaşdırır, qrupları və manqaları fəaliyyətə hazırlayır, kəşfiyyata göndərir, onlardan alınan məlumatları toplayır, təhlil edir və ümumiləşdirir.

Yaranmış vəziyyət barədəki məlumatlar dərhal mülki müdafiə rəhbərinə və yuxarı qərargaha təqdim edilir, tabelikdəki qərargahlara çatdırılır.

Plana obyektin sxemi əlavə edilir. Burada idarəetmə məntəqələri, mühafizə qurğuları və kəşfiyyat bölmələrinin yerləri, onların fəaliyyət marşrutları, vəzifələrini yerinə yetirdikdən sonra qayıdacaqları toplanış məntəqələri şərti işarələrlə göstərilir. Mülki müdafiə qərargahının rəisi bölmə komandirlərinə kəşfiyyat aparmaq barədə şifahi sərəncamı məhz bu sxem əsasında verir. Sərəncamda yaranmış vəziyyət barədə qısa məlumat verilir, kəşfiyyatın nə məqsədlə aparıldığı, konkret vəzifələri və icra müddəti, marşrutlarda fəaliyyət vaxtı rabitə yaratmaq və nəticələr barədə məlumat vermək qaydaları dəqiq göstərilir.

Kəşfiyyat bölmələri radioaktiv zəhərlənmə ocaqlarında kəşfiyyat işlərini kəşfiyyat qrupunda və radiasiya-kimyə müşahidəsi postlarında həyata keçirir.

Kəşfiyyat dəstəsi təbii fəlakət və ya qəza nəticəsində bilavasitə obyektə, habelə düşmən basqınından sonra zədələnmə ocağında və hərəkət marşrutlarında yaranmış vəziyyəti öyrənmək məqsədilə göndərilir. Kəşfiyyat qrupu onun komandirindən, rabitə və bir neçə kəşfiyyat manqalarından ibarət olur. Hər manqa bir-birindən 500 m aralı, 800 m-dək zolaqda, yaxud şəhərin 2-3 məhəlləsindən ibarət sahədə kəşfiyyat aparmaq üçün nəzərdə tutulur. Kəşfiyyat manqası fərdi mühafizə vasitələri, radiasiya və kimyə kəşfiyyatı cihazları, kəşfiyyat jurnalı, qələm, hədd nişanları dəsti və fərdi dozimetrlə təchiz edilir, fəaliyyətə başlayarkən ona nəqliyyat və rabitə vasitələri, habelə hərəkət marşrutunun sxemi, obyektə kəşfiyyat apardıqda isə obyektin sxemi verilir.

Zədələnmə rayonlarında kəşfiyyat aparılarkən radiasiya səviyyələri 0,5 rentgen-saatdan çox olan, yaxud kimyəvi zəhərlənmə aşkar edilən zonanın hüdudları hədd nişanları vasitəsilə işarəlenir.

Zədələnməni ölçdükdən sonra kəşfiyyatçı hədd nişanı qoyur və nişanda zəhərlənmənin növünü, səviyyəsini, ölçülmə vaxtını jurnalında qeyd edir. Hədd nişanı yolun kənarında yaxşı görünən yerdə qoyulmalıdır. Qrup komandiri

hərəketi davam etdirərək marşrutun sxemini, zəhərlənmə ölçülən yeri, zəhərlənmənin növünü, ölçülmə vaxtını kəşfiyyat jurnalında qeyd edir və bu barədə obyektin mülki müdafiə qərargahına məlumat verir.

Kəşfiyyat qurtardıqdan sonra qrup qərargaha gəlir. Qrup komandiri vəzifələrin yerinə yetirilməsi haqqında məlumat verir və kəşfiyyat sxemini təqdim edir. Bundan sonra o, lazımi hallarda şəxsi heyətin və avtomobilin zəhərlənmə dərəcəsini yoxlayır, ehtiyac olduqda xüsusi sanitar təmizləmə işlərini təşkil edir, qrupu yeni vəzifələrin icrası üçün hazırlayır.

Radiasiya və kimya müşahidəsi postları bütün obyektlərdə yaradılır və təhlükə yaranarkən bilavasitə fəaliyyətə başlayır. Onların əsas vəzifələri radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmələri vaxtında aşkar etmək, müşahidə sahəsində vəziyyətin dəyişməsinə fasiləsiz nəzarət etmək və qərargaha müntəzəm məlumat verməkdir. Təbii fəlakət və istehsalat qəzaları vaxtı posta digər vəzifələr də tapşırıla bilər. Post elə yerdə qoyulmalıdır ki, oradan hər tərəfi müşahidə etmək mümkün olsun və postun özü mülki müdafiə idarəetmə məntəqəsinin yaxınlığında yerləşsin. Müşahidəçilərin daldalanması və növbədən sonra dincəlməsi üçün burada hökmən üstüörtülü səngər düzəldilir, müşahidəçi duran yerdə cəhətləri göstərən nişanlar qoyulur. Postun heyəti rəisdən və iki müşahidəçidən ibarətdir.

Kimyəvi müşahidə postlarının əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- ▶ radiasiya, kimyəvi, bakterioloji (*bioloji*) və meteoroloji müşahidələrin aparılması;
- ▶ əhalinin radiasiya, kimyəvi və bakterioloji (*bioloji*) çirklənmə haqqında xəbərdar edilməsi;
- ▶ çirklənmə ərazilərinin sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- ▶ ərazidə radiasiya və havanın zəhərləyici maddələrlə çirklənməsi səviyyəsinin dəyişməsinə dair nəzarətin aparılması;
- ▶ hava, su, torpaq və bitki örtüyündən nümunələrin götürülməsi, onların müayinə üçün laboratoriyaya göndərilməsi.

Radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat bölməsi özü-özlüyündə vahid bir kimyəvi müşahidə postu təşkil edir. Bölmə müşahidəni, adətən, kimyəvi kəşfiyyat avtomobilindən aparır. Kimyəvi müşahidə postları yaxşı görünüş sahəsinə malik olmalı və gizlədilməlidir. Onlar meşə kənarında və ya görünən oriyentirlər yanında qurulmamalıdır. Bəzi hallarda müşahidəçilər səngərlərdə və ya xüsusi təchiz edilmiş müşahidə səngərlərində yerləşdirilməlidir.

Kimyəvi müşahidə postlarına rəhbərlik bölmə komandiri tərəfindən həyata keçirilir. Kəşfiyyat zamanı komandirlə əlaqə rabitə vasitəsilə reallaşdırılır.

Hər hansı bir radiasiya, yaxud kimyəvi zədələnmə aşkar olunarsa, bölmə komandiri xüsusi həyəcan siqnalı verir və bu barədə komandirə (*rəisə*) məruzə edir. Bundan sonra müşahidəçi fərdi mühafizə vasitələrini hazır vəziyyətə gətirir və radiasiya səviyyəsini, zəhərli maddələrin növünü müəyyən edərək nəticələr haqqında bölmə komandirini məlumatlandırır, eləcə də növbədənkenar meteoroloji ölçmələr aparır. Növbə təhvil verildikdə yeni gələn müşahidəçi müşahidə nəticələri ilə tanış edilir, nəyə xüsusi diqqət yetirəcəyi bildirilir və müşahidə postunun avadanlığı təhvil verilir.

Bölmə komandiri müşahidəçinin verdiyi məlumatları yoxlamalı və kimyəvi müşahidə postunu təyin edən komandirə məruzə etməlidir. Sonra bu nəticələri bölmə komandiri müşahidə jurnalında qeyd edir. Nəzarət rayonunda zəhərli ərazinin və havanın kəşfiyyatı, radiasiya səviyyəsinə nəzarət təşkil olunur.

Radiasiya və kimyəvi müşahidə jurnalında aşağıdakı parametrlər öz əksini tapır:

- ▶ ölçülmə vaxtı;
- ▶ radiasiya səviyyəsi;
- ▶ ölçülmə yerinin koordinatları;
- ▶ zəhərləyici maddələrin istifadəsi (*aşkar edilməsi*) vaxtı;
- ▶ zəhərləyici maddənin tipi;
- ▶ istifadə vasitələri;
- ▶ zəhərləyici maddələrin istifadə (*aşkarlanma*) yeri, koordinatları;
- ▶ zəhərlənmiş ərazinin sahəsi;

- ▶ kimə və nə zaman məruzə edilmişdir (*vaxtı, soyadı və inisialları*).

1. Mülki müdafiə qüvvələrinin fəaliyyətini təmin etmək üçün görülən əsas tədbirlər hansılardır?
2. Sülh və müharibə dövrlərində mülki müdafiə kəşfiyyatının əsas vəzifələrini fərqləndirin.
3. Kəşfiyyat dəstələri necə təşkil olunur?
4. Radiasiya-kimya müşahidəsi postlarının əsas vəzifələri nələrdir?
5. Radiasiya və kimyəvi müşahidə jurnalını tərtib edin.

26. TƏBİİ FƏLAKƏT ZONALARI

Son bir əsr ərzində insanlar təbii mühiti əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmişlər. Bu, ilk növbədə, dünya əhalisinin sayının artması ilə izah olunur. Hesablamalara görə, 2050-ci il üçün Yer kürəsində əhalinin sayı 10 milyarda çatacaq. Bu isə təbii resurslara (su, bitki və torpaq örtüyü, heyvanlar aləmi, istilik resursları və sair) tələbatın artmasına səbəb olacaq.

Sizcə, təbii fəlakətin nəticələri ərazilərə görə necə dəyişə bilər?

Təbii fəlakətlərin xüsusiyyət və miqdar baxımından artmasına əhalinin təhlükəli yerlərdə yaşayış məntəqələri salması da təsir göstərir.

Yer kürəsində təbii fəlakətlərin çoxalmasının səbəblərindən biri də qlobal iqlim dəyişikliyidir. Bu da Yer kürəsinin müxtəlif regionlarında havanın temperaturunun, küləyin, yağıntıların illik orta göstəricilərinin fərqli olması ilə nəticələnir.

Təbii fəlakətlərin əsas növlərinin siyahısı

Təbii fəlakət	Əsas göstəriciləri	Təsiredici amil və nəticələr
zəlzələ	gücü və ya intensivliyi 12 bala qədər	süxurun titrəməsi, çatlar, yanğınlar, partlayışlar, dağıntılar, insan tələfatı
sel axını, sürüşmə	axının kütləsi, sürəti	daş-palçıq axını, insan tələfatı, maddi sərvətlərin məhvi
güclü külək (qasırğa, burulğan)	küləyin sürəti	küləyin gücü, maddi sərvətlərin məhvi, insan tələfatı
buzlaşma, qar yağması	yağıntıların miqdarı 12 saatda 20 mm-dən çox	qar qalağının səviyyəsi, naqillərin qırılması, insan tələfatı
toz fırtınası	küləyin sürəti	küləyin gücü, əkinlərin və münbit torpaqların məhvi
daşqın	suyun səviyyəsinin qalxması	qurunu su basması, dağıntılar, insan tələfatı
sunami	dalğaların hündürlüyü və sürəti	qurunu su basması, dağıntılar, insan tələfatı

Zəlzələ

Vurduğu ziyanı, insan tələfatına və törətdiyi dağıdıcı təsirlərə görə zəlzələ təbii fəlakətdir. O, tektonik, vulkanik, uçqun təbiətli olmaqla meteoritlərin düşməsi nəticəsində və ya dənizin dibində baş verə bilər. MDB-də il ərzində orta hesabla 500, təkcə Yaponiyada isə 7500 zəlzələ qeydə alınır.

q
qayda

Zəlzələ külli miqdarda azad olan enerji ilə bağlı Yer qabığı dərinliyində baş verən parçalanma və yerdəyişmələr nəticəsində qəflətən yaranan yeraltı təkanlar, yaxud yer səthinin titrəməsidir.

Zəlzələ nəticəsində baş verən dağıntılar. Seysmik dalğalar zəlzələ mərkəzindən çox böyük məsafələrə yayılaraq dağıntılar və kombinasiyalı təsir ocaqları yaradır. Yeraltı zərbənin yaranma ərazisi zəlzələnin ocağı, ocağın mərkəzində yerləşən nöqtənin yer səthindəki proyeksiyası isə *episentra* adlanır. Güclü zəlzələlər zamanı sükurun bütövlüyü pozulur, tikililər dağılır, kommunikasiyalar, enerji obyektləri sıradan çıxır, yanğınlar olur və insan tələfatı baş verir. Zəlzələlər, adətən, müxtəlif intensivlikli xarakterik səslərlə müşayiət olunur ki, bunlar da ildırım çaxmalarına, gurultu və partlayış səslərinə bənzəyir. Bu əlamətlər barədə məlumatlı insanlar üçün ilk saniyələr də xilasedici ola bilər. Yaşayış rayonlarında və meşə massivlərində qalaqlanmalar, böyük ərazilərdə torpaq sürüşmələri baş verir və nəticədə avtomobil və dəmir yolları sıradan çıxır, yaxud deformasiyaya uğrayır. Zəlzələ suyun altında baş verdikdə böyük dalğalar – sunami yaranır ki, bunlar da sahiləni rayonlarda güclü dağıntı və daşqınlara səbəb olur.

Zəlzələnin
nəticələri

Zəlzələ dađ v  qar u qunlarına, s r sm l r , subasmalara da səbəb ola biler.

- Tarixi mənbələrə əsasən 1201-ci ildə Aralıq dənizinin  erqində ba  verən zəlzələ zamanı 1 milyondan çox insan həlak olub.

Zəlzələlər	Tikililərin zədələnmə xarakteri
zəif (3 bala qədər) mülayim (4 bala qədər)	divarlarda çatlar, suvağın tökülməsi, tüstü bacalarının uçması, süşələrin sınması
güclü (5–6 bal) çox güclü (7 bal)	qeyri-seysmik binaların xarici divarlarındakı çatlar, konstruksiyaların uçması, qapıların pərçimlənməsi
dağıdıcı (8–10 bal)	seysmik dözümlü binaların zəif dağılmaya məruz qalması, digərlərinin uçması
qəza (11–12 bal)	xarici konstruksiyaların uçması və binaların tam dağılması

Vulkan püskürməsi

“Vulkan” sözü qədim Roma mifologiyasına əsasən Od tanrısı olan Vulkanın adından götürülmüşdür. Vulkanla məşğul olan elm vulkanologiya adlanır.

Vulkanlar formasına (*şit və ya stratovulkanlar*), aktivliyinə (*fəaliyyətdə olan, sönmüş*) və yerinə görə (*yerüstü, sualtı, buzaltı*) təsnif olunur.

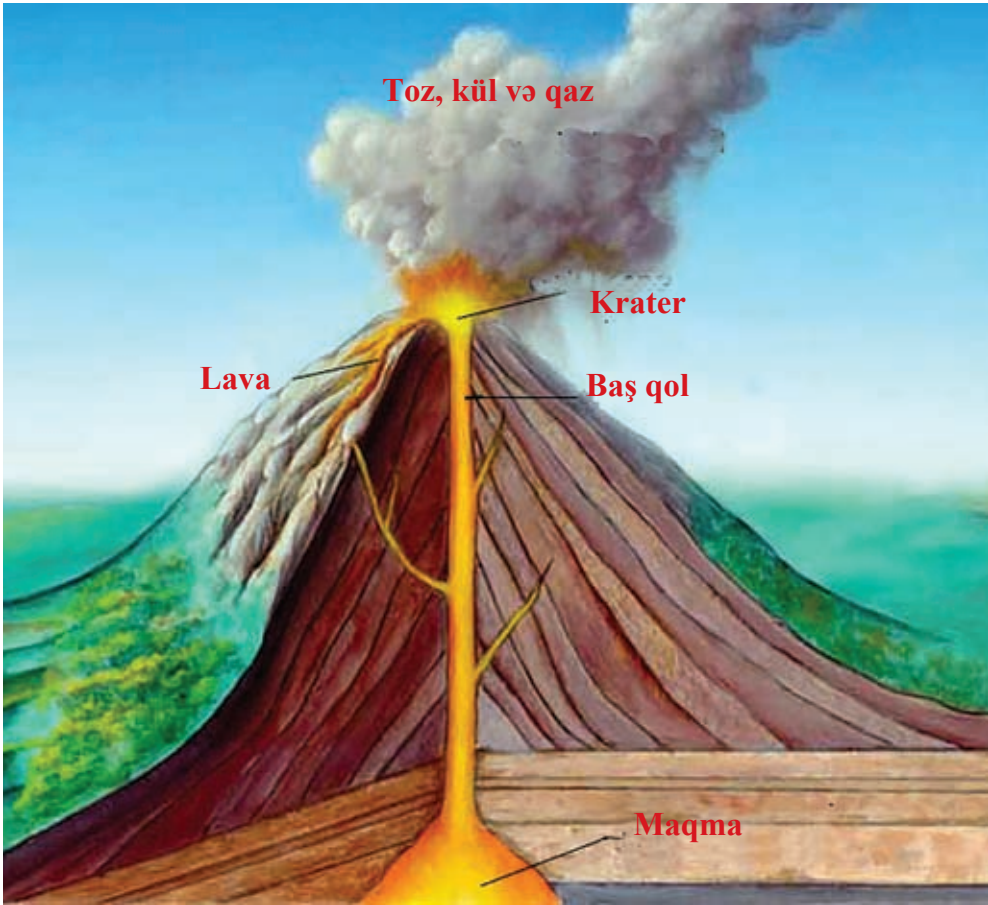
Yerin 100 km dərinliyində təxminən 1000-1300°C temperatur mövcuddur. Bu istiliyin təsirindən ərimiş daş qarışığı maqmaya çevrilir. Təzyiq çoxaldıqca maqma litosferə daxil olur. Bu yolla yerin üzünə çıxmış maqmaya **lava** deyilir. Vulkan püskürməsi zamanı təkə közərməş maye deyil, həm də bərk və qaz halında olan maddələr xaricə çıxır. Püskürmədən sonra vulkanın aktivliyi ya dayanır, ya da o, uzun müddət “mürgüləyir”. Bu zaman vulkanın özündə və ətrafında maqmatik özəyin soyuması ilə müşayiət olunan aktivlik davam edir.

Vulkan püskürməsi nəticəsində torpaq üçün zəngin qida elementləri və mineral-lar ətrafa yayıldığından həmin ərazidəki torpaqlar planetin ən münbit torpaqları hesab olunur.

- ▶ Dünya üzrə 760-a yaxın fəaliyyətdə olan vulkan var ki, onların püskürməsi nəticəsində son 400 il ərzində 300 mindən artıq insan həlak olub. Vulkanlar zəlzələlərdən fərqli olaraq, daha az baş verir, lakin nəhəng kataklizmlərlə nəticələnir.
- ▶ Santorin adasında (Egey dənizi, b.e.ə. 1470-ci il) vulkanın püskürməsi Krit adasında mövcud olan sivilisasiyanın məhvinə səbəb olub. Vezuvinin püskürməsi isə (eramızın 79-cu ilində) Pompey şəhərinin yox olması ilə nəticələnib. Sumatra adasında (vulkandan 40 km məsafədə) çoxlu insan diri-diri yanıb, stratosfərə 20 km³ kül tullanıb (vulkanik toz yer ətrafında təxminən iki dəfə dövr edib).

Çox güclü və böyük vulkanlar “super vulkan” adlanır. Onların nəticələri uzunmüddətli təsirə, qlobal iqlim dəyişikliyinə səbəb olur, təbiətdə, heyvanlar aləmində böyük itkilərə gətirib çıxarır.

Vulkanın yaranma sxemi

Vulkanların püskürdüyü rayonlarda epidemioloji nəzarət təyin edilir.

Sürüşmə

Torpaq sürüşmələri geoloji fəlakətlərin təhlükəli növlərindən biri olub təsərrüfatlara, tikililərə, ətraf mühitə böyük zərər verir, itkilərə səbəb olur. Əsas zədələyici faktorları hərəkət edən dağ süxurlarıdır. Onların təsiri nəticəsində binalar, tikililər dağılır, kənd təsərrüfatı obyektləri, meşə massivləri süxur layları ilə örtülür, çayların yataqlarının dəyişməsinə və çoxsaylı insan tələfatına səbəb olur. Bir çox hallarda bu geoloji hadisələr dağlıq ərazidə yerüstü nəqliyyat üçün

1911-ci ildə Pamir dağlarında baş verən zəlzələ böyük bir sürüşməyə səbəb olub. Nəticədə Usoy qışlağı əhalisi ilə birlikdə torpaq kütləsinin altında qalıb. Sürüşmənin Murqab çayının qarşısını kəsməsi nəticəsində isə yaxınlıqdakı Saraz qışlağı yeni yaranmış göldə batıb.

təhlükə yaradır, körpülərin dayaqlarını, relsləri, avtomobil yollarını dağıdır, elektrik və rabitə xətlərini, neft kəmərlərini, yaşayış məntəqələrini sıradan çıxarır.

Sürüşmənin miqyası proses gedən sahə ilə xarakterizə olunur. Miqyasına görə sürüşmələr **nəhəng** – 400 ha və daha çox, **çox böyük** – 200–400 ha, **böyük** – 100–200 ha, **orta** – 50–100 ha, **kiçik** – 5–50 ha, **çox kiçik** – 5 ha kimi təsnif edilir.

İldırım

İldırım atmosfer hadisəsidir. Yağış buludları və yer arasında güclü elektrik boşalmaları ildırım əmələ gətirir. Belə boşalmalarda gərginlik milyon volta çatır.

Bir ildırımında sərf edilən elektrik enerjisi kiçik bir şəhəri il ərzində elektrik enerjisi ilə təmin etməyə bəs edər. Boşalmaların sürəti 100 min km/san., cərəyanın gücü isə 180 min ampərə çatır. İldırımın kanalındakı temperatur Günəş səthindəkindən 6 dəfə çox olur, ona görə də ildırımın vurduğu hər bir əşya yanır. İşıqlanan boşalma kanalının eni 70 m-ə çatır. Kanalda qızan havanın sürətlə genişlənməsi nəticəsində ildırım çaxmalarının səsi eşidilir. Yer kürəsində ildə 44 minə qədər ildırım çaxması baş verir. Onların davamiyyət müddəti bir saata çatır. İldırım, adətən, hündür yerləri, ayrıca dayanmış ağacları, texnikanı vurur. İldırım çaxan zaman suda və ona yaxın yerdə dayanmaq olmaz.

► İnsanın istifadə etdiyi ilk şüşə təbii mənşəlidir. İldırım qumsal yerə düşdükdə qumu əridir və şüşə borucuğa çevirir.

Güclü qar yağması, qar yığınları, buzlaşma və uçqunlar

Dağlıq ərazilərdə qarın toplanması uçqunların yaranmasına səbəb olur, bunların enməsi külli miqdarda qar və daşların yerdəyişməsinə səbəb olur. Hərəkət edən kütlə öz yolunda hər şeyi silib-süpürür ki, bu da qurbanlar və kommunikasiyaların sıradan çıxması ilə nəticələnir.

Qar uçqunu

Bunlar, əsasən, qış fəslində müşahidə olunan təbiət hadisələridir. Güclü qar yağması bir neçə gün davam edib yolları, yaşayış məntəqələrini qarla örtür. Müasir dövrdə yeni texnologiya və avadanlıqlar sayəsində təbiət hadisələri dəqiq olaraq proqnozlaşdırılır və adətən, fəlakət gözlənilən rayonlara vaxtında xəbərdarlıq edilir.

Fəsadların aradan qaldırılması üçün çoxlu miqdarda yükləmə və daşınma vasitələri cəlb edilir. Yolların təmizlənməsini və yaşayışı təmin edən əsas müəssisələrin (çörək zavodlarının, xəstəxanaların və s.) işinin fasiləsiz olması üçün tədbirlər görülür.

1. Təbii fəlakətlərin xüsusiyyət və miqdar baxımından artmasını necə izah edərdiniz?
2. Təbii fəlakətlərin təsiredici amilləri və nəticələri barədə təqdimat hazırlayın.
3. Zəlzələləri və tikililərin zədələnmə xarakterini şərh edin.
4. Nəyə görə vulkanların püskürdüüyü rayonlarda epidemioloji nəzarət təyin edilir?
5. İldırım necə yaranır və hansı fəsadları var?
6. Güclü qar yağması, qar yığınları, buzlaşma və uçqun hadisələrini dəqiq proqnozlaşdırmaq olarmı? Nümunələr göstərməklə şərh edin.

27. XILASETMƏ TƏDBİRLƏRİ ZAMANI ƏHALİNİN HƏRƏKƏTLƏRİ

Dünyada həm təbii fəlakətlərin, həm də texnogen qəzaların artdığı bir zamanda fəvqəladə halların qarşısının alınması, baş verə biləcək hadisələr zamanı təhlükəsizliyin təmin olunması hamını düşündürən mövzu olmalıdır. Hər bir vətəndaş özünü, ailəsini müdafiə etməyi, digər insanlara yardım göstərməyi bacarmalıdır. Bu məqsədlə əhalidə qəza və fəlakətlər zamanı qabaqçılıq tədbirlərdə iştirak etmək və səriştəli davranmaq verdişlərinin formalaşdırılması olduqca əhəmiyyətlidir.

Fəvqəladə hallar üçün müəyyən olunmuş qaydalara biganəlik nə ilə nəticələne bilər?

Xilasetmə işləri aşağıdakıları əhatə edir:

- ▶ hərəkət marşrutlarında və iş sahələrində (*obyektlərində*) yanğınların məhdudlaşdırılması və söndürülməsi;
- ▶ zədələnmiş adamların axtarılması və onların uçqunlar altından, dağılan və yanan binalardan, qaz, su və tüstü ilə dolmuş otaqlardan çıxarılması;
- ▶ uçmuş və zədələnmiş mühafizə qurğularının açılması, oradan insanların xilas edilməsi;
- ▶ uçqunlar altında qalmış və süzücü-havalandırma sistemi zədələnmiş mühafizə qurğularına hava verilməsi;
- ▶ zədələnmiş adamlara ilk tibbi yardım və ilk həkim yardımı göstərilməsi, onların müalicə müəssisələrinə köçürülməsi;
- ▶ əhalinin təhlükəli sahələrdən təhlükəsiz rayonlara çıxarılması;
- ▶ əhalinin sanitariya təmizlənməsi, paltarların, texnikanın, nəqliyyatın, mühafizə vasitələrinin, ərzağın, qurğuların, habelə ərzaq məhsullarının və suyun zərərsizləşdirilməsi.

Fövqəladə hallar zamanı ailənin təhlükəsizliyini təmin etmək və təşvişin qarşısını almaq məqsədilə ailə üçün plan hazırlanması tövsiyə olunur.

Ailənin fəvqəladə hallara hazırlıq planı:

- ▶ Yaşadığınız bölgə üçün xarakterik olan fəvqəladə halları əvvəlcədən müəyyən edin;
- ▶ Həmin fəvqəladə hallara hazırlıq, onların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasına dair davranış qaydalarını öyrənin, ailənin hər bir üzvünün bilməsinə əmin olun;
- ▶ Çalışdığınız yerlərdə (iş yeri, məktəb, bağça və s.) fəvqəladə hal planı (təxliyə planı) ilə tanış olun;
- ▶ Ailə üzvlərinizlə kənarında görüş yeri təyin edin. Əmin olun ki, ayrı düşdükdə hamı bir-biri ilə nə vaxt və necə əlaqə saxlayacağını bilir;
- ▶ Aidiyyəti qurumlardan başqa, fəvqəladə hallar zamanı əlaqə saxlaya biləcəyiniz yaxın bir adam müəyyən edin. Bütün ailə üzvləri o şəxsin telefon nömrəsini və ünvanını bilməlidir. Fəvqəladə haldan sonra həmin şəxsə zəng edin, olduğunuz yeri və vəziyyəti söyləyin;
- ▶ Ev heyvanı saxlayırsınızsa, fəvqəladə hallar zamanı onun təhlükəsizliyini necə təmin edəcəyinizi müəyyən edin. Çünki ev heyvanları belə hallar zamanı yaradılan sığınacaqlara buraxılmır.

Plan hazırlandıqdan sonra aşağıdakılara əməl edilməlidir:

- ▶ Ailənin fəvqəladə hallara hazırlığı birlikdə müzakirə edin və əmin olun ki, hər kəs öz rolunu bilir;
- ▶ Planınızı mütəmadi məşq edin, ailə üzvlərinin plan haqqında biliklərini müntəzəm olaraq yoxlayın;
- ▶ Ehtiyat çantasını vaxtli-vaxtında yoxlayın, istifadə müddəti bitmiş məhsulları təzələyin.

Yadda saxlayın!

- ▶ Fəvqəladə hal baş verən zaman "112" qaynar xəttinə zəng etməyi və hansı məlumatları verəcəklərini uşaqlara öyrədin;
- ▶ Qaz və elektrik enerjisinin şəbəkədən necə ayrıldığını hər kəs öyrənilərək yadda saxlasın;
- ▶ Vacib sənədlərinizi təhlükəsiz yerdə saxlayın və onların bir surətini etibar etdiyiniz şəxsə verin.

Fövqəladə hallara hazırlıq çantası

Hazırlıq çantası fəvqəladə hadisələr zamanı istifadə edilməsi üçün hazırlanan və içərisində zəruri ehtiyac vasitələri olan ehtiyat çantasıdır. Bu çanta hər zaman hazır vəziyyətdə əl altında olmalıdır.

Hazırlıq çantasına olan tələblər:

Çantanın parçası möhkəm, işıqaytaran zolaqlı, su keçirməyən və yüngül, qa-yışları isə boyunuza uyğun, daşımaya rahat olmalıdır.

Hazırlıq çantasında aşağıdakılar olmalıdır:

- ▶ quru qida məhsulları və su (minimum 3 günlük qidalanma üçün yüngül, yer az tutan məhsullar);
- ▶ tibbi yardım qutusu;
- ▶ pul və sənədlər;
- ▶ zəruri geyim əşyaları;
- ▶ çoxfunksiyalı bıçaq;
- ▶ kibrit və ya alışqan;
- ▶ şam;
- ▶ iynə və sap;
- ▶ birdəfəlik istifadə üçün qab-qacaq;
- ▶ fit (yardım çağırmaq üçün);
- ▶ gigiyena vasitələri (nəm və quru salfet, sabun və s.);
- ▶ kiçik bloknot və karandaş;
- ▶ kompas;
- ▶ fənər və batareyalar;
- ▶ telefon və qida bloku;
- ▶ mümkündürsə, yataq torbası.

M

maraqlı

Hazırlıq çantası yaşadığınız yerə və fərdi xüsusiyyətlərə uyğun olmalı, xarabə ola bilən ərzaq və ləvazimatlar mütəmadi yenilənməlidir.

S/T

sual / tapşırma

1. Xilasetmə işləri nələri əhatə edir?
2. Ailənin fəvqəladə hallara hazırlıq planını şərh edin.
3. Hazırlıq çantasında nələr olmalıdır?
4. Zəruri geyim əşyaları deyəndə nə başa düşürsünüz?
5. Hazırlıq çantasındakı kiçik bloknot və karandaş nə üçün lazımdır? Fikirlərinizi əsaslandırın.
6. Yaşadığınız yerin fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun hazırlıq çantası yığın.

28. KÜTLƏVİ QIRĞIN SİLAHLARININ FƏSADLARI

“Bir hadisənin qarşısını almaq onun nəticələrini aradan qaldırmaqdan daha asandır”.

Heydər Əliyev

Kütləvi qırğın silahlarının törətdiyi fəsadların aradan qaldırılması təbii mənşəli dağıntıların aradan qaldırılmasından nə ilə fərqlənir?

Nüvə zədələnməsi ocağı

Nüvə zədələnməsi ocağı nüvə partlayışının zədələyici amilləri nəticəsində saysız-hesabsız binalar, qurğular dağılan, yanğınlar və radioaktiv zəhərlənmə baş verən ərazidir. Burada mühafizə olunmayan əhali kütləvi surətdə zədələne bilər.

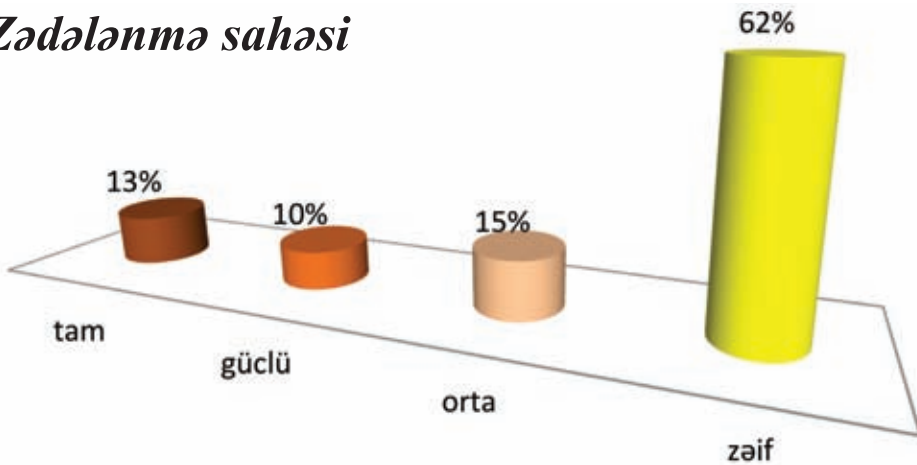
Nüvə zədələnməsi ocağının ölçüləri, burada dağıntıların nəticəsi və tələfat nüvə sursatının gücü, partlayışın növü, yaşayış məntəqəsindəki tikililərin xüsusiyyətləri, yerin relyefi və s. faktorlardan asılı olur.

Dağıntıların ehtimal olunan xarakterini, aparılacaq xilasetmə işlərinin həcmi və şəraitini müəyyən etmək məqsədilə nüvə zədələnməsi ocağını dörd zonaya – tam, güclü, orta və zəif dağıntılar zonasına ayırırlar.

Zədələnmə ocağı sahəsinin 13%-ni tam, 10%-ni güclü, 15%-ni orta, 62%-ni zəif dağıntılar zonası təşkil edir.

Bu zonalarda görülməli xilasetmə işləri:

Zədələnmə sahəsi

Tam dağıntılar zonasında – xilasetmə işləri aparılacaq sahələrə keçid yolu düzəltmək və oradakı yanğını söndürmək; uçqun altında qalmış sığınacaq və daldalanacaq hava keçməsinə təmin etmək; oradan insanları çıxarmaq, onlara tibbi yardım göstərmək və s.

Güclü dağıntılar zonasında – yanğını söndürmək, uçqunlar altında və yanan binalarda qalan insanları xilas etmək; uçqun altında qalan sığınacaqları açmaq, oraya hava vermək; xilasetmə işlərinə təhlükə törədən zədələnmiş binaları və qurğuları dağıtmaq və s.

Orta dərəcəli dağıntılar zonasında – güclü yanğınları söndürmək; mühafizə qurğularının çıxış yerlərini açmaq, buradan və yanan binalardan insanları xilas etmək və s.

Zəif dağıntılar zonasında – ayrı-ayrı yanğınları söndürmək; yanan binalardan insanları xilas etmək, tibbi yardım göstərmək və s.

Radioaktiv zəhərlənmə zonalarında görülən tədbirlər. Burada radiasiyanın səviyyəsini müəyyən etmək üçün kəşfiyyat işləri aparılır, xəstəlik və ölümün sayı hesablanır, görüləcək işlərin (*baytar emalı, heyvanların müalicəsi və ya məhv edilməsi, tikilinin, yemin, suyun dezaktivasiyası və s.*) həcmi müəyyən edilir. Radioaktiv zəhərlənmə zonasında heyvanların mühafizə və saxlanma rejiminin düzgün seçilməsi böyük əhəmiyyət daşıyır.

Qapalı şəraitdə saxlanılan heyvanlar radioaktiv maddələrdən etibarlı mühafizə edilir. Tikilidən kənar təhlükə sovuşmayana qədər onlar tikili daxilində saxlanılır.

Kimyəvi zəhərlənmə ocağı

Kimyəvi silah tətbiq olunan ərazilərdə kimyəvi zəhərlənmə ocağı yaranır.

Kimyəvi zəhərlənmə ocağı kimyəvi silahın zəhərli maddələri (ZM) və ya güclü təsirə malik zəhərli maddələr (GTZM) nəticəsində həmin ərazidə əhalinin, heyvanların və bitkilərin zədələnməsi baş verdiyi əraziyə deyilir. Kimyəvi zəhərlənmə ocağının ölçüləri zəhərləyici maddələrin işlədilməsi miqyasından, növündən, tətbiq edilmə üsulundan, meteoroloji şəraitdən və yerin relyefindən asılı olur. Kimyəvi zəhərlənmə ocağı iki zonaya – ZM ilə bilavasitə zəhərlənən əsas zonaya, ZM-in buxar və ya aerozolları yayılan ikinci zonaya ayrılır. GTZM-dən mühafizə olunmaq üçün sənaye əleyhqazlarından və xüsusi respiratorlardan istifadə olunur.

Ərazinin, eləcə də kənd təsərrüfatı heyvanlarının saxlanıldığı yerin zəhərləyici maddələrdən təmizlənməsi böyük qüvvə və vasitələrin sərfiyyatını tələb

edir. Məsələn, 1 hektar sahədə deqazasiya işlərinin görülməsi üçün 10 ton deqazasiya məhlulu işlədilir. Ona görə də zəhərsizləşdirmə yalnız insanların yaşayaraq işlədiyi, heyvanların və ərzağın saxlanıldığı ərəzilərdə aparılır. Digər ərəzilər isə xüsusi məhdudedicilə işarələrlə qeyd olunaraq öz-özünə zəhərsizləşdirmə üçün saxlanılır. Dağıdıcı amilin növündən asılı olaraq ərəzinin, yemin, suyun və digər əşyaların zəhərsizləşdirilməsi dezaktivasiya, deqazasiya və dezinfeksiya adlandırılır. Kənd təsərrüfatı heyvanlarının saxlanılma yerlərinin, ərəzinin, kənd təsərrüfatı texnikasının, ərzağın, suyun təmizlənməsi müxtəlif mexaniki, fiziki, kimyəvi, fiziki-kimyəvi və kombinəedilmiş üsullarla aparıla bilər.

Bioloji zədələnmə ocağı

Bioloji silah tətbiq olunan ərəzilərdə bioloji zədələnmə ocağı yaranır.

Bakterioloji (*bioloji*) zədələnmə ocağında infeksiya xəstəliyinin yayılmasının qarşısını almaq üçün xüsusi rejim – karantin rejimi qoyulur.

Karantin bakterial zədələnmə ocağını tam təcrid etmək, infeksiya xəstəliyinin yayılmasının qarşısını almaq və yoluxmanı aradan qaldırmaq məqsədilə yerinə yetirilən epidemiya əleyhinə rejimli profilaktik tədbirlər sistemidir. Karantin məqsədi zədələnmə ocağını tam təcrid etmək və xəstəliyi aradan qaldırmaqdır. Rejimli tədbirlərə bunlar aiddir: zədələnmə ocağını təcrid etmək, əhalini kiçik qruplara bölmək, komendant xidməti yaradaraq ərəziyə giriş və çıxışı qadağan etmək, ev əşyalarının və heyvanlarının ərəzidən çıxarılmasına qadağa qoymaq, ocağın içərisində hərəkəti məhdudlaşdırmaq.

Epidemiya əleyhinə tədbirlər:

- ▶ təcili profilaktika;
- ▶ xəstələrin və xəstələndiyi şübhə edilənlərin müəyyənləşdirilərək təcrid olunması;
- ▶ onların hospitala göndərilməsi və müalicəsi;
- ▶ əhalinin sanitariya təmizlənməsi;
- ▶ ərəzinin, nəqliyyatın, əşyaların və mənzillərin dezinfeksiyası.

Karantin qoyulan ərəzidə bütün müəssisələrdə işlər, tədris ocaqlarında dərslər dayandırılır, bazarlar və əhalinin kütləvi yığıldığı yerlər bağlanır. Fəhlə və qulluqçular profilaktik sanitariya təmizlənməsindən keçirilir. Karantin zonasına yalnız mülki müdafiə qərargahı rəisi tərəfindən xüsusi icazəsi olanlar buraxılır. İşini davam etdirən obyektlər xüsusi rejimə keçirilir, işçiləri kiçik qruplara bölünür, onlar arasında əlaqə azaldılır. Qidalanmaq və istirahət üçün xüsusi otaqlar ayrılır. Əhaliyə evlərindən çıxmaq tövsiyə olunur. Ərzaq və su lazım gəldikdə xüsusi dəstələr vasitəsilə evlərə çatdırılır. Karantin müddəti axırıncı xəstənin təcridindən, şəxsi heyətin tam sanitariya təmizlənməsi və yoluxmuş obyektlərin dezinfeksiyası başa çatdıqdan sonra ləğv edilir.

Kütləvi xəstələnmə təhlükəsi olmadıqda observasiya rejimi təyin olunur.

Observasiya epidemiya ocağında yoluxucu xəstəliklərin qarşısını almaq məqsədilə həyata keçirilən təcridetmə – məhdudlaşdırma və müalicə-profilaktik tədbirlər sisteminə deyilir.

Observasiya zamanı görülən işlərə aşağıdakılar daxildir:

- ▶ Giriş-çıxışın məhdudlaşdırılması;
- ▶ İnfeksiyon xəstələrin müəyyənləşdirilməsi, təcrid edilməsi və hospitalaşdırılması, əhalinin sanitar təmizlənməsi;
- ▶ Təcili profilaktik tədbirlərin görülməsi, sanitar-gigiyenik və epidemiya əleyhinə tədbirlərin gücləndirilməsi.

Observasiya zamanı bütün müalicə-profilaktika tədbirləri olduğu kimi aparılır, yalnız təcridetmə tədbirləri yüngülləşdirilir. İnfeksiyon zədələnmə ocağında əhali tibb xidmətinin qoyduğu bütün tədbirlərə ciddi riayət etməlidir. Profilaktik peyvəndlərin keçirilməsindən və dərman qəbulundan heç kim imtina etməməlidir. Observasiya müddəti son xəstə təcrid olunduqdan, dezinfeksiya işləri başa çatdıqdan sonra aradan qaldırılır. Müşahidə olunan şəxslər bu məqsədlə yaradılmış observasiya məntəqələrində yerləşdirilir, daimi nəzarət altında saxlanılır. Bəzən müşahidə zamanı profilaktik peyvəndlər aparılır. Müşahidə olunan şəxslər arasında xəstələr aşkar edilərsə, onlar təcrid edilir, digərləri yenidən sanitar təmizləmədən keçirilir, otaqlar dezinfeksiya olunur, observasiya müddəti uzadılır. Bu müddət başa çatdıqdan sonra müşahidə olunan şəxslər karantin zonasını tərk edir və onlara əmək qabiliyyətini itirmə vəərəqəsi verilir, observasiya məntəqələrində son dezinfeksiya işləri aparılır. Karantin və observasiya zonalarında əhali profilaktik olaraq antibiotik və digər preparatlar qəbul edir. Karantin və observasiya təyin olunduqdan sonra həmin ərazidə dezinfeksiya* həyata keçirilir.

Dezinfeksiya xəstəlik törədən mikroorqanizmləri məhv etmək üçün aparılan üsul və vasitələrdir.

1. Nüvə zədələnməsi ocağının ölçüləri nələrdən asılıdır?
2. Zədələnmə ocağının sahəsini hansı dağıntılar zonası təşkil edir?
3. Kimyəvi silah tətbiq olunan ərazilərdə hansı vəziyyət yaranır?
4. Radioaktiv zəhərlənmə zonalarında hansı tədbirlər görülür?
5. Karantin və observasiya rejimini şərh edin.

29. FƏRDİ MÜHAFİZƏ VASİTƏLƏRİ

Fərdi mühafizə vasitələri onlardan istifadə edən şəxsləri ətraf mühitdəki hər hansı zərərli maddələrdən və digər bu kimi təhlükələrdən qorumaq üçün istifadə olunur. Lakin onlar mühafizə zamanı son ümid vasitəsi kimi qəbul edilməlidir. Fərdi mühafizə vasitələri kollektiv mühafizə qurğusunu tam əvəz edə bilməz. Eyni zamanda, fərdi şəkildə istifadə olunduqlarına görə onlar ümumi mühafizə sistemləri üçün əvəzedici vasitə kimi qəbul edilməməlidir.

Sizcə, fərdi mühafizə vasitələrinin istifadəsi bütün əhəlinin təhlükəsizliyini təmin edə bilərmi?

Süzücü ümumqoşun əleyhqazları

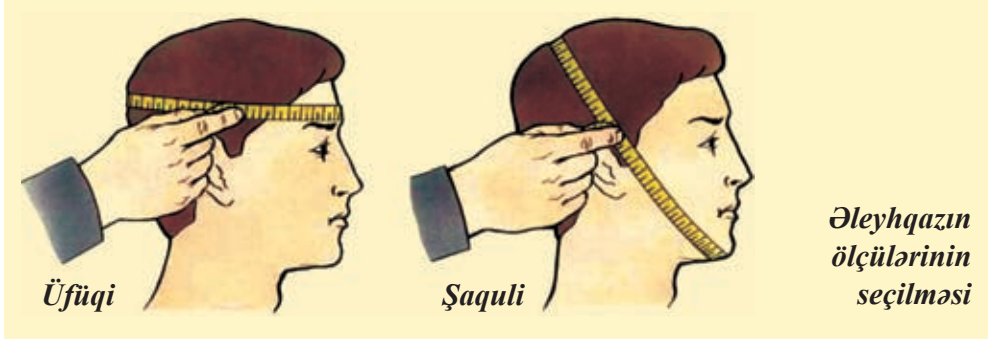
“Radon” süzücü ümumqoşun əleyhqazı şəxsi heyətin tənəffüs orqanlarını, gözlərini və sifətini havada qaz, buxar və aerosol halında olan zəhərləyici maddələrdən, radioaktiv tozlardan qorumaq üçün təyin olunmuşdur.

Əleyhqazın iş prinsipi nəfəs orqanlarını ətraf mühitdən qorumaq və alınan havanı zəhərli aerosol və buxarlardan süzgəc vasitəsilə təmizləməkdən ibarətdir.

Əleyhqaz

Onun üz maskasının ən kiçik, kiçik, orta və böyük ölçüləri var. Şerti ölçüləri üz maskasının üzərində aşağıdakı formada yazılır:

Əleyhqazın üzlük hissəsinin lazımı ölçüsünü tapmaq üçün üfüqi və şaquli ölçü kəmiyyətlərini (sm-lə) cəmləyir və lazımı ölçünü cədvəl üzrə müəyyən edirlər.

Üfüqi ölçü: qaşların üstü, qulaqların üst tərəfi və boyun arxasından keçən dairəvi xətdir.

Şaquli ölçü: kəllə–yanaq–çənəaltı dairəvi xətdir.

Ölçmənin nəticəsi	Tələb olunan ölçü
121 sm-ə qədər	1
121,5–126 sm-ə qədər	2
126,5–131 sm və daha çox	3

Süzücü əleyhqazdan istifadə qaydaları. Şəraitdən asılı olaraq süzgülü tipli əleyhqaz “Yürüş”, “Hazır” və “Döyüş” vəziyyətində gəzdirilir. **“Yürüş”** vəziyyətində əleyhqaz çantası qayıışı sağ tərəfdən keçirilməklə sol yandan asılır, yuxarı həddi kəmərlə səviyyəsində, qapağı çölə və bağlı olur. Yeriş zamanı sol əlin hərəkətinə mane olmaması üçün çanta arxaya çəkilir. Əleyhqaz **“Hazır”** vəziyyətə **“Əleyhqazı hazırla!”** komandası ilə gətirilir. Bu komanda ilə əleyhqaz qabağa çəkilir, bağla bel nahiyəsinə bərkidilir, çantanın qapağı açılır.

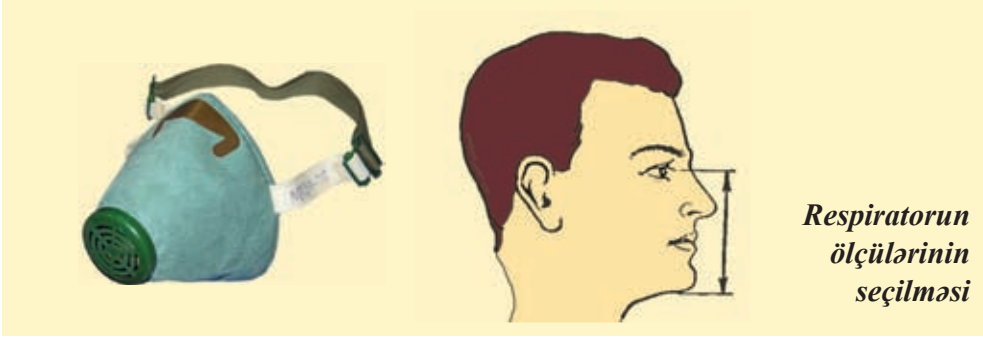
Əleyhqaz **“Döyüş”** vəziyyətinə **“Qazlar”, “Kimya həyəcanı”** komandaları ilə, yaxud sərbəst olaraq radioaktiv çirklənmə, zəhərləyici maddələr, bakterioloji (bioloji) vasitələr aşkar edildiyi zaman gətirilir. Bunun üçün tənəffüs saxlanılır, gözlər yumulur, baş geyimi çıxarılır, hər iki əlin dörd barmağı ilə şlem-maskanın aşağı hissəsinin qalınlaşdırılmış kənarından tutaraq (baş barmaq kənarında qalır) şlem-maska çənəyə, əllərin yuxarı və arxaya cəld hərəkəti ilə başa geyilir (bu zaman şlem-maskada qırışlar olmamalı, gözlüklər qovşağı gözlərin önündə olmalıdır), nəfəs tam buraxılır, gözlər açılır və tənəffüs bərpa edilir.

Əleyhqaz **“Kimyəvi həyəcan sovuşdu!”**, yaxud **“Əleyhqazı çıxarın!”** komandası ilə çıxarılır.

Respiratorlardan istifadə qaydaları

Respiratorların təyinatını 10-cu sinif proqramından artıq bilirik.

Respiratorlar üç ölçüdə buraxılır. Onun hər hansı bir şəxs üçün seçilməsi həmin şəxsin alın və burnunun birləşdiyi nöqtə ilə çənəsinin ən aşağı nöqtəsi arasındakı məsafəni ölçməklə aparılır.

<i>Ölçmənin nəticəsi</i>	<i>Tələb olunan ölçü</i>
109 mm-ə qədər	1
110 mm-dən 119 mm-ə qədər	2
120 mm və çox	3

Respirator seçildikdən sonra geyilmə zamanı onun kipliyi yoxlanılır. Bunun üçün:

- ▶ yarımmaska üzə geyilir, bu zaman burun və çənə yarımmaskanın içində olmalıdır;
- ▶ başlıq elə geyilir ki, baş başın kəlləsində olur, lazım gələrsə, yarımmaskanı çıxarıb başın uzunluğunu tənzimləmək mümkündür;
- ▶ sıxacı buruna sıxmaq lazımdır.

Yarımmaskanın üzə kipliyini yoxlamaq üçün nəfəsburaxma klapanının qoruyucu ekranının deşiklərini ovucla örtmək və yüngül nəfəs buraxmaq lazımdır. Əgər bu zaman respiratorun kənarlarından hava çıxmırsa və o, azca şişirsə, deməli, respirator düzgün geyilmişdir. Əgər burun pərlərinin yanından hava çıxırsa, onda burun sıxacı bir az bərk sıxılmalıdır. Bu zaman yenə də hermetiklik alınmırsa, onda ölçünü dəyişmək, yoxlamadan sonra isə onu çantaya qoymaq lazımdır.

Şəxsi heyət onu **“Respiratoru geyin”** komandası ilə geyinir. Bunun üçün baş geyimini çıxarmaq, respiratoru çantadan götürüb geyinmək, paketi çantaya qoymaq və baş geyimini geyinmək lazımdır.

Respiratorun çıxarılması əleyhqazların çıxarılması üçün verilən komandalarla icra olunur.

Respiratoru çıxardıqdan sonra yarımmaskanı çırpmaqla onun xarici hissəsindən tozu kənar edərək dezaktivləşdirmək lazımdır. Yarımmaskanın daxili səthi nəm tamponla silinir, sonra qurudulur, paketə qoyulur və çantada saxlanılır.

Dərinin qorunma vasitələri

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində silahlanmada olan müasir **YMK-1 yüngül mühafizə kostyumu** şəxsi heyətin dəri səthlərini, geyim və ayaqqabılarını zəhərləyici maddələrdən, radioaktiv tozlardan, kimyəvi və bakterioloji vasitələrdən qorumaq üçün təyin olunub.

q
qayda

YMK-1 kostyumu xüsusi qorunma paltarına aiddir. O, çirkənməmiş zonaların radiasiya, kimyəvi, bakterioloji kəşfiyyatının, ələ keçirmiş qurğuların və əmlakın xüsusi kəşfiyyatının, ekspertizasının aparılması zamanı istifadə üçün nəzərdə tutulmuşdur.

YMK-1 kostyumunun materialı kamuflyaj edilmiş, nəfəs almaq üçün yararlı təbəqəsi olan, su keçirməyən qoruyucu parçadandır. Zəhərləyici maddələrlə zəhərlənmiş YMK-1 kostyumunun xüsusi təmizlənməsi həyata keçirilir, sonra isə yenidən istifadə edilir.

YMK-1 gödəkçədən, şalvarla birlikdə kəmərdən, beşbarmaqlı rezin əlcəkdən, uzunboğaz rezin çəkmədən və 2 ədəd çantadan ibarətdir.

YMK-1 kostyumu (gödəkçə və şalvar) üç ölçüdə (boyda) hazırlanır:

Birinci boy	165 sm-ə qədər
İkinci boy	165 sm-dən 172 sm-ə qədər
Üçüncü boy	172 sm-dən çox
Rezin çəkmələr	42; 44; 46 və 48 ölçülərdə hazırlanır.

**Fərdi mühafizə vasitələrinin geyinilməsi üzrə bəzi
NORMATİVLƏR**

N	Normativin adı	Normativin yerinə yetirilmə şərti (qaydası)	Öyrədilənlərin kateqoriyası (bölmə)	Vaxta görə qiymət		
				“əla”	“yaxşı”	“kafi”
F.1	Əleyhqazın, yaxud respiratorun geyinilməsi	Gözlənilmədən “Qazlar” və ya “Respiratoru geyin” komandası verilir. Öyrədilənlər əleyhqazları və ya respiratorları geyinirlər. Vaxt komanda verilən andan baş geyiminin geyinilməsinədək hesablanır. Qeyd: Sürətdə əleyhqazın, məxrəcdə isə respiratorun geyinilmə vaxtı göstərilib.	Hərbi qulluqçu	<u>7 san.</u> 11 san.	<u>8 san.</u> 12 san.	<u>10 san.</u> 14 san.
			Heyət (manqa)	<u>8 san.</u> 12 san.	<u>9 san.</u> 13 san.	<u>11 san.</u> 15 san.
			Taqım	<u>9 san.</u> 13 san.	<u>10 san.</u> 14 san.	<u>12 san.</u> 17 san.

N	Normativin adı	Normativin yerinə yetirilmə şərti (qaydası)	Öyrədilənlərin kateqoriyası (bölmə)	Vaxta görə qiymət		
				“əla”	“yaxşı”	“kafi”
F.5	Yüngül qoruyucu kostyumun (YMK-1) və əleyhqazın geyinilməsi	“Yüngül qoruyucu kostyum geyin”, “Qazlar” komandaları ilə öyrədilənlər yüngül qoruyucu kostyumu və əleyhqazları geyinirlər.	Hərbi qulluqçu	4 dəq.	4 dəq. 20 san.	5 dəq. 10 san.

1. Süzücü ümumqoşun əleyhqazı olan “Radon”un təyinatını şərh edin.
2. Süzücü əleyhqazdan istifadə qaydalarını praktiki göstərin.
3. Özünüə görə respirator ölçülərini müəyyən edin.
4. YMK-1 yüngül mühafizə kostyumunun təyinatını şərh edin.
5. Əleyhqazın, yaxud respiratorun geyinilməsi normativini yerinə yetirin.
6. YMK-1 kostyumunun geyinilməsi normativini yerinə yetirin.

30. KİMYƏVİ KƏŞFİYYAT VƏ RADİASİYAYA NƏZARƏT CİHAZLARI

Zəhərləyici və adi kimyəvi maddələri aşkar etmək üçün kimyəvi kəşfiyyat cihazlarından istifadə olunur. Müasir zəhərləyici maddələri hiss orqanları vasitəsilə aşkar etmək heç də həmişə mümkün deyil. Onların çoxunun iyi, rəngi, qıcıqlandırıcı xassələri yoxdur. Bir sıra maddələrin zəhərlilik dərəcəsi o qədər yüksəkdir ki, onları iyinə və ya qıcıqlandırıcı təsirinə görə aşkar etmək cəhdi zəhərlənmələrlə nəticələnə bilər.

Kimyəvi kəşfiyyat aparılmazsa, nə baş verir?

Kimyəvi kəşfiyyat cihazları

Müşahidə yolu ilə, yəni əşyanın səthindəki zəhərli maddənin damcılarına və ləkələrinə, yaratdığı buludun və zəhərlənmiş bitki yarpaqlarının rənginin dəyişməsinə görə onlardan bəzilərini təxmini olaraq aşkar etmək mümkündür.

ВПХР (QKКC) qoşun kimyəvi kəşfiyyat cihazı

Təyinatı və quruluşu. ВПХР (QKКC) qoşun kimyəvi kəşfiyyat cihazı havada, ərazidə, müxtəlif texnikaların (obyektlərin) səthində zəhərləyici maddələri (ZM) təyin etmək üçündür. O, havada, ərazidə, müxtəlif texnikaların (obyektlərin) səthində zarin, zoman, iprit, havada V-qazları, fosgen, difosgen, sianid turşusu, xlorosian tipli ZM-in mövcudluğunu müəyyən edir.

M
maraqlı

Bir gün italyalı kimyaçı Fransa kralı XIV Lüdovikə müraciət edərək özünün ixtira etdiyi bakterioloji silahın silahlanmaya qəbul edilməsini xahiş edir. Kral bu təklifdən imtina edir. Silahın sirlərini başqa ölkələrə satmaması üçün ona ömürlük təqaüd ödəyir.

ВПХР (QKКC) tipli qoşun kimyəvi kəşfiyyat cihazı

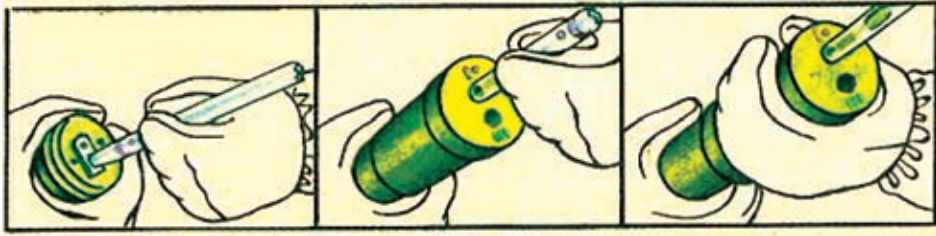

İndikator borucuqları ZM-i təyin etmək üçündür. O, daxilinə doldurucu maddə və reaktivli ampulalar yerləşdirilmiş, ucları lehimlənmiş şüşə borucuqlardan ibarətdir. Borucuqlar rəngli halqa şəklində haşiyələrlə işarələnmişdir. Bu haşiyələr həmin borucuq vasitəsilə hansı zəhərləyici maddənin təyin edildiyini göstərir.

Cihazın dəstində üç növ indikator borucuqları olur: bir qırmızı haşiyəli və qırmızı nöqtəli borucuqlar – zarin, zoman, V-qazları tipli ZM-i; üç yaşıl haşiyəli borucuqlar – fosgen, difosgen, sianid turşusu, xlorsianı; bir sarı haşiyəli borucuq isə ipriti təyin etmək üçündür. Hər kağız kasetdə eyni işarəli 10 ədəd indikator borucuğu yerləşir.

İndikator borucuqlarının uclarını aşağıdakı qaydada ayırmaq lazımdır:

- ▶ sol əl ilə nasosu, sağ əl ilə indikator borucuğunu götürməli;
- ▶ indikator borucuğunun ucunu nasosdakı bıçaq vasitəsilə çərtməli;
- ▶ borucuğun çətilmiş ucunu nasosun başlığındakı çökək yerə basmaqla sındırmalı, bu qayda üzrə borucuğun digər ucunu da açmalı və nasosu işlətməli.

Nasosun işlədilməsi (vurulması) sürəti 1 dəqiqədə 50–60 hərəkətə bərabərdir.

Radiasiyaya nəzarət cihazları

Mülki Müdafiə sistemində dozimetriyanın əsas vəzifəsi müxtəlif radiasiya şəraitində əhəlinin, mülki müdafiə qoşunları və hərbi ləşməmiş dəstələrin fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə ionlaşdırıcı şüalanmaları aşkar etmək və bu şüalanmaların onlar üçün yaratdığı təhlükənin dərəcəsini qiymətləndirməkdir.

Dozimetriya vasitəsilə aşağıdakı işlər yerinə yetirilir:

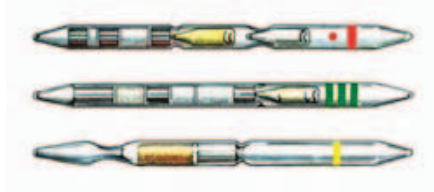
– zədələnmə ocaqlarında xilas etməni, digər təxirəsalınmaz işlərin təhlükəsizliyini və əhəlinin həyat fəaliyyətini təmin etmək üçün şüalanmaların aşkarlanması və ölçülməsi;

– dezaktivasiya və sanitariya təmizlənməsinin həyata keçirilməsi zərurətini, bunların keyfiyyətini müəyyənləşdirmək, habelə zəhərlənmiş ərzaq məhsullarından istifadənin mümkünlüyünü, normalarını təyin etmək üçün müxtəlif obyektlərin zəhərlənmə dərəcələrinin ölçülməsi;

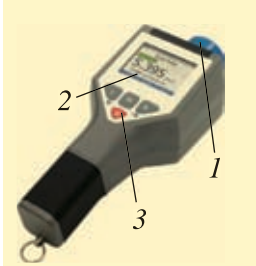
– radiasiya baxımından əhalinin və ayrı-ayrı adamların iş qabiliyyətini təyin etmək məqsədilə şüalanma dozalarının ölçülməsi;

– ərzaq məhsullarının, suyun radioaktiv maddələrlə zəhərlənmə dərəcəsinin laboratoriyalarda ölçülməsi.

Dozimetrik cihazları təyinatına, vericisinin tipinə, ölçülən şüalanmanın növünə və cihazın sxeminin çevirdiyi elektrik siqnallarının xarakterinə görə təsnif etmək olar.

İndikator borucuqları

Target cihazı

- 1) sintilyator;
 - 2) indikator tablosu;
 - 3) tənzimləyicilər.
- Çəkisi 1,25 kq-dır.

Target cihazının təyinatı və texniki göstəriciləri.

Target cihazı əldə gəzdirilən detektordur, gamma və neytron radioaktiv mənbələrin yerini müəyyən etmək, radionuklid spektral analizini aparmaq üçün təyin olunmuşdur.

Cihazın işə hazırlanması. Cihazı işə salmaq üçün elektrik təchizatı düyməsindən istifadə etməklə qırmızı “Həyəcan” işarəsi işıqlanana qədər düyməni basırıq, bu zaman tabloda “ON” yazısı görünəcəkdir. Sonra dozanın səviyyəsi, mənbənin yeri və tərkibini müəyyən edirik.

Polimaster fərdi dozimetrin təyinatı və texniki göstəriciləri.

Polimaster fərdi dozimetr γ - və rentgen şüalanmasının ekvivalent dozasını, eyni zamanda, ekvivalent dozasının gücünü ölçmək üçün təyin edilmişdir. Cihazın işə hazırlanması üçün ancaq 2 düymədən istifadə olunur.

Polimaster fərdi dozimetr

- 1) detektor;
- 2) infra-qırmızı şüaları qəbuledici (ötürücü);
- 3) maye-kristal lövhə;
- 4) səsli həyəcan signalı;
- 5) “LIGHT”/“SET” düyməsi;
- 6) MODE (iş rejimi) düyməsi;
- 7) qida mənbəyi

Cihazın işə hazırlanması və istifadə qaydaları

Cihazı işə hazırlamaq üçün əvvəlcə “LIGHT”/“SET” düyməsi ilə quraşdırma rejiminə daxil olmaq lazımdır. Bunun üçün “SET” düyməsini 5 saniyə basıb saxlamaq, sonradan isə norma hədlərini – doza rejimini, doza səviyyəsi rejimini və hər biri üçün iki norma həddini quraşdırmaq lazımdır.

“SET” (quraşdırmaq) rejimindən istifadə edərkən lazımdır:

- ▶ hazırda əksolunan rejim üzrə norma hədlərini quraşdırıb “SET” (quraşdırma) düyməsini 5 saniyə basmaqla birinci norma həddini aktivləşdirmək;
- ▶ yanıb-sönən qiymətləri dəyişmək üçün “MODE” (rejim) düyməsindən istifadə edərək “SET” düyməsini azacıq basmaqla növbəti qiyməti seçmək;
- ▶ “SET” düyməsini 5 saniyə basaraq 1-ci norma həddinin quraşdırılmasını sona çatdırmaq;
- ▶ ikinci norma həddini quraşdırmaq üçün “SET” düyməsini cəld basaraq vahidləri, rəqəmləri və onluqları seçmək;
- ▶ yanıb-sönən rəqəmlərin qiymətini artırmaq üçün “MODE” düyməsindən istifadə edib “SET” düyməsini yenidən 5 saniyə basaraq “Display mode” (İndikator rejimi) rejiminə (quraşdırmaların sonu) qayıtmaq;
- ▶ doza səviyyəsini yenidən quraşdırmaq və taymeri sıfır səviyyəsinə gətirmək üçün “SET” və “MODE” düymələrini birlikdə 5 saniyə basmaq.

Həyəcan siqnalının səsini kəsmək üçün istənilən düyməni basmaq olar. Əgər qiymət norma həddindən aşağı düşərsə, bu halda səs kəsilir.

1. Müasir zəhərleyici maddələri hissiyyat orqanları vasitəsilə aşkar etmək nə üçün təhlükəlidir?
2. Zəhərleyici maddələri təyin etmək üsulları barədə təqdimat hazırlayın.
3. ВПХР (QKKC)-in köməyi ilə zəhərleyici maddələri təyinetməni yerinə yetirin.
4. Şəxsi heyətin aldığı şüalanma dozalarını nəyə görə mütəmadi olaraq ölçmək lazımdır?
5. İonlaşdırıcı şüalanmaları təyin etmək üsulları haqqında fikirlərinizi bildirin.
6. Dozimetrik cihazlar barədə təqdimat hazırlayın.

HƏRBİ TİBBİ HAZIRLIQ

- ✓ 31. Sağlamlığın mühafizəsi
- ✓ 32. Fövqəladə hadisələr zamanı ilk tibbi yardım
- ✓ 33. Zədələnmələrin profilaktikası
- ✓ 34. Radioaktiv və kimyəvi maddələrdən zədələnmələr
- ✓ 35. Yoluxucu xəstəliklər

31. SAĞLAMLIĞIN MÜHAFİZƏSİ

Sağlam həyat tərzinin formalaşdırılmasında insanın sağlamlığına müsbət təsir edən amillərin, xüsusilə gündəlik iş rejiminin, səmərəli qidalanmanın və idmanla məşğul olmağın təsiri böyükdür.

Sağlam həyat tərzini hansı amillər şərtləndirir?

Hörmətli gənclər, QİÇS (*Qazanılmış İmmun Çatışmazlığı Sindromu*), hemo-filiya, talassemiya, narkomaniya, alkoqolizm, xərcəng və s. xəstəliklərin geniş yayıldığı bir dövrdə yaşayırıq. Sağlamlıq haqqında biliklərə yiyələnmək və bu biliklərə riayət etmək hər kəsin başlıca vəzifələrindən biridir. Sağlam həyat təzi hər bir yeniyetmənin, gəncin şəxsi seçim yolu və fərdi davranış sistemidir. Məktəblilərdə onun formalaşmasında valideyn və müəllimlərin şəxsi nümunəsi xüsusi rol oynayır.

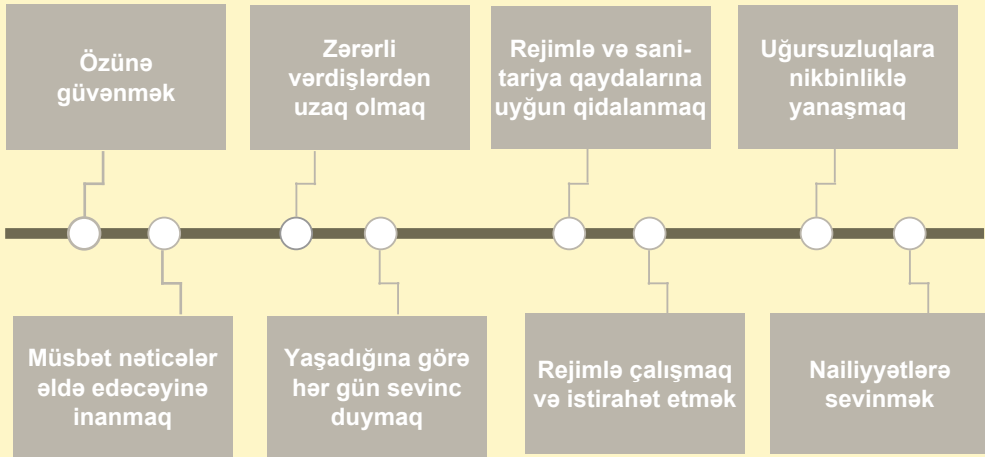
Siz Həyat bilgisi, Biologiya, Çağırışaqədərki hazırlıq fənlərini öyrənərkən ekoloji biliklərə yiyələnməklə yanaşı, ekoloji təfəkkür və mədəniyyətə malik şəxsiyyət kimi də formalaşırsınız. Asudə vaxtınızın səmərəli təşkili sizi zərərli vərdislərdən çəkindirir, sağlam həyat təzinə meyilləndirir. Ətraf mühitin qayğısına qaldıqca öz fiziki və mənəvi sağlamlığınız barədə də düşünürsünüz.

Zəlzələ, sel, daşqın, torpaq sürüşməsi, yanğın, eləcə də digər təbii fəlakətlər zamanı davranış və xilasolma qaydaları ilə tanış oldunuz. Təbii fəlakət zamanı insanların ilk yardıma nə qədər ehtiyacı olduğunu və bu yardımın onlar üçün nə qədər önəm daşdığını da artıq bilirsiniz. İndi isə təbii fəlakət zamanı zərər çəkən insanların xilas edilməsi, onlara yardım göstərilməsi kimi vərdişlərə yiyələnməyin əsil vaxtıdır.

Oxuduğunuz təhsil müəssisəsində təşkil edilmiş ekoloji lövhələrdən yoluxucu xəstəliklər, yoluxma mənbələri və bu xəstəliklərə yoluxmamaq üçün profilaktik tədbirlərlə tanış olmalısınız.

Əziz gənclər, sağlam həyat tərzinizi təmin etmək üçün özünüzdə aşağıdakı cəhətləri mütləq formalaşdırmalısınız:

Unutmayın ki, xırda bir uğurun sevinci böyük nailiyyətlərə təkan verir.

- Özünü yaxşı hiss edirsənsə, bu, sağlamlıqdır.
- Heç yerin ağrıdırsa, bu, sağlamlıqdır.
- Həyatda sevinməyinə heç nə mane olmur, bu, sağlamlıqdır.
- Səhər yuxudan xoş əhvali-ruhiyyə ilə oyanırsansa, bu, sağlamlıqdır.

Cəmiyyətdə gənc nəslin sağlam yetişməsinə mane olan problemlərin siyahısında siqaretçəkmə, narkomaniya və spirtli içkilərin istifadəsi kimi zərərli vərdişlər daha geniş yer tutur. Siqaretin insan orqanizminə nə qədər ziyan vurduğunu siqaret çəkənlər çəkməyənlərdən daha yaxşı bilir. Ömrünü siqaret çəkməklə, spirtli içki və narkotik maddələr qəbul etməklə keçirmək öz sağlamlığınıza küllüq çalmaq deməkdir.

Gənclərin zərərli vərdişlərə qurşanması bir tərəfdən onların zehni inkişafını zəiflədir, digər tərəfdən isə idmana, təhsilə, zəhmətə olan həvəsini söndürür.

M
maraqlı

Spirtli içkiləri çox qədim zamanlardan "əqlin oğrusu" adlandırmışlar. Məşhur riyaziyyatçı Pifaqor spirtli içki aludəçiliyini "Sərxoşluq ağılsızlığın məşqidir" sözləri ilə xarakterizə etmişdir.

Sağlam böyüməyiniz, hərtərəfli inkişaf etmiş bir şəxsiyyət kimi yetişməyiniz üçün özünüzdə erkən yaşlardan sağlam həyat tərzinə uyğun vərdişlər formalaşdırmalısınız. Bu məqsədlə məktəblərdə fəaliyyət göstərən idman dərnekələrində (*bölmələrində*), Uşaq-Gənclər İdman Məktəblərində maraqlarınız üzrə idmanla məşğul olmalısınız. Günə səhər gimnastikası ilə başlamalı, günün müxtəlif vaxtlarında kros qaçışları həyata keçirməlisiniz.

Təbii sərvətlərdən düzgün istifadə qaydalarını öyrənmək də sizin sağlam ruhlu, sağlam düşüncəli – bir sözlə, fiziki və mənəvi cəhətdən yetkin vətəndaş kimi tərbiyə edilməyə kömək edər.

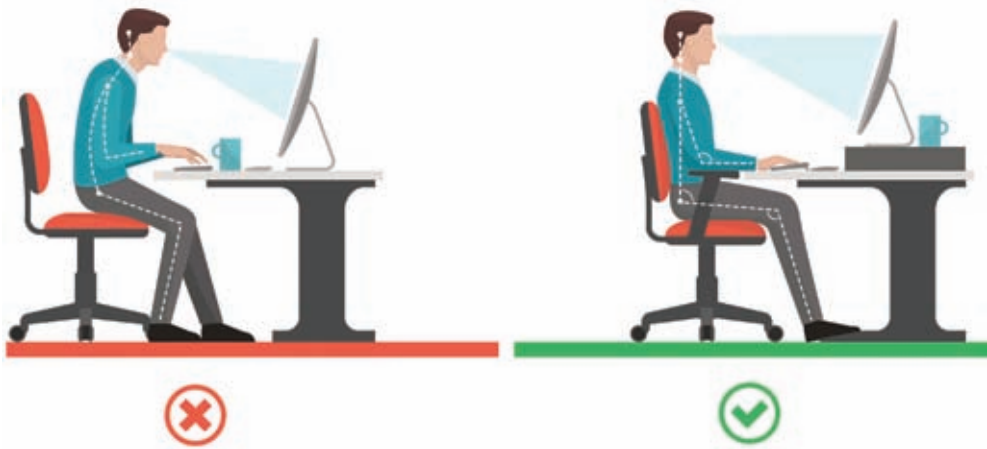
Müəllim-şagird kollektivinin maraqlı oyun formasında birgə təşkil etdiyi tədbirlər, əlamətdar təqvim günlərinə həsr edilmiş spartakiadalar sağlam həyat tərzinizin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

- ▶ 31 Dekabr – Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Gününə həsr edilmiş siniflərarası estafet yarışlarının;
- ▶ 5 Mart – Bədən Tərbiyəsi və İdman Gününə həsr edilmiş silsilə idman tədbirlərinin;
- ▶ 7 Aprel – Ümumdünya Sağlamlıq Günü münasibətilə tədbirlərin;
- ▶ tədris ilinin başa çatması münasibətilə hərbi idman bayramının keçirilməsinin əsas məqsədi insan orqanizmi üçün çox vacib olan sağlamlığı möhkəmləndirməyə maraqla yaratmaqdır.

Ümumdünya Sağlamlıq Günü təşkil olunan “Sağlam həyat tərzini nədir?”, “Ekologiya və insan sağlamlığı” və s. mövzularda viktorinalarda, dəyirmi masalarda fəal iştirak etmək tək fiziki cəhətdən deyil, həm də mənəvi cəhətdən sağlam bir vətəndaş kimi formalaşmağınızda mühüm rol oynayır.

Mobil telefonlardan, kompüterlərdən uzun müddət istifadə və oturmaq həyat tərzini sağlamlığınıza mənfi təsir edir.

Əziz gənclər, sizin sağlam həyat tərzinizi formalaşdırmaq ailənin, hər bir vətəndaşın və təhsil işçisinin borcudur. Bu işdə siz də onlara yardımçı olun. Unutmayın, güclü dövlətlər sağlam düşüncəli, savadlı, yüksək intellektli və vətənpərvər gənclər hesabına inkişaf edir.

1. Asudə vaxtınız səmərəli təşkil olunubmu?
2. Sağlam həyat tərzinin formalaşmasında müəllimlərin və valideynlərin şəxsi nümunələrini şərh edin.
3. Siqaret çəkməyin, narkomaniyanın, spirtli içki qəbul etməyin orqanizmə vurduğu ziyan haqqında təqdimat hazırlayın.
4. Sağlamlığa mənfi təsir edən faktorlar haqqında təqdimat hazırlayın.

32. FÖVQƏLADƏ HADİSƏLƏR ZAMANI İLK TİBBİ YARDIM

Hər hansı fəvqəladə hadisə zamanı zərər çəkmiş şəxsin həyatının xilas edilməsi və sağlamlığının bərpası üçün ona göstərilmiş ilk tibbi yardımın böyük əhəmiyyəti var. Hadisə yerində yubanmadan ilk tibbi yardım göstərməklə ağır fəsadların qarşısını almaq mümkündür.

Fövqəladə hallar zamanı ilk tibbi yardım hansı bilikləri zəruri edir?

İstənilən vaxtda və məkanda baş verə biləcək fəvqəladə hadisə zamanı yaxınlıqda tibb işçisi olmaya bilər və bu vaxt digər şəxslər zərərçəkmiş ilk yardım göstərməyə borcludurlar. Özünü itirmək və bacarıqsızlıq zərərçəkmişin vəziyyətini daha da ağırlaşdıra bilər. Ona görə hər kəs ilk tibbi yardım qaydalarını öyrənməli və ehtiyac olduqda həkim gələne qədər yerinə yetirməlidir.

Təbii fəlakət zamanı insanlarda düşüncə və davranış dəyişikliyi, həyəcan, depressiya, əsəbilik, ağlama, baş ağrıları, yuxubasma, yardım edənə qarşı inamsızlıq, yardım qəbul etməmək və s. hallar yaşanır. Bunların baş verməməsi üçün hər kəsin maariflənməsi, müxtəlif fəvqəladə hadisələrə əvvəlcədən hazır olması vacibdir. Fəlakət zonasına düşmüş şəxs özünü ələ almalı və təmkinli olmağa çalışmalıdır.

İlk növbədə, yerinə yetirilməli olan təxirəsalınmaz tədbirlər üç əsas qrupa bölünür:

Birincisi, zərərçəkmişə xarici zədələyici amillərin (*elektrik cərəyanı, aşağı və ya yuxarı hərəkət, ağır əşya altında sıxılma və s.*) təsirinin dərhal aradan qaldırılması, onun əlverişsiz şəraitdən uzaqlaşdırılması (*sudan, yanan və ya qaz dolmuş yerdən çıxarılması və s.*).

İkincisi, alınmış zədənin növündən və xarakterindən asılı olaraq dərhal ilk tibbi yardımın göstərilməsi (*qanaxmanın dayandırılması, süni tənəffüs verilməsi, yaralara sarğı qoyulması və s.*).

Üçüncüsü, ehtiyatlı davranmaqla, yaxud hadisə yerinə təcili tibbi yardım çağırmaqla zərərçəkənin ən qısa müddətdə yaxındakı tibb müəssisəsinə çatdırılması.

İlk yardım göstərəkən hadisə yeri diqqətlə nəzərdən keçirilməli, şərait qiymətləndirilməlidir. Elə etmək lazımdır ki, yardım edən özü də zədələnməyə məruz qalmasın (elektrik cərəyanı, uçqun və s). Əlavə zədə almaması üçün zərərçəkəni düşdüüyü əlverişsiz şəraitdən ehtiyatla çıxarmaq vacibdir. Onu sakit bir yerdə uzatmaq, kəmərinə boşaltmaq, yaxasını açmaq, üstünü örtmək və tibbi yardım çağırmaq lazımdır. Zərərçəkmişin vaxtında tibb məntəqəsinə çatdırılması onun həyatını xilas etmək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman istənilən yolüstü nəqliyyatdan da istifadə etmək olar.

Əksər hallarda zərərçəkənə yardım göstərəkən onun paltarını çıxarmaq lazım gəlir. Belə olduqda paltar əvvəlcə bədənə salamat tərəfindən çıxarılır. Güclü qanaxmalar və yanmalar olduqda ən yaxşı üsul paltarı kəsib atmaqdır. Yanıb dəriyə yapışmış paltarı güc tətbiq etməklə qoparmaq qəti qadağandır. O, ehtiyatla kəsilib götürülməlidir.

Zərərçəkmiş huşsuz vəziyyətdədirsə, onun başını yana çevirmək lazımdır ki, qusuntu kütləsi tənəffüs yollarını bağlamasın.

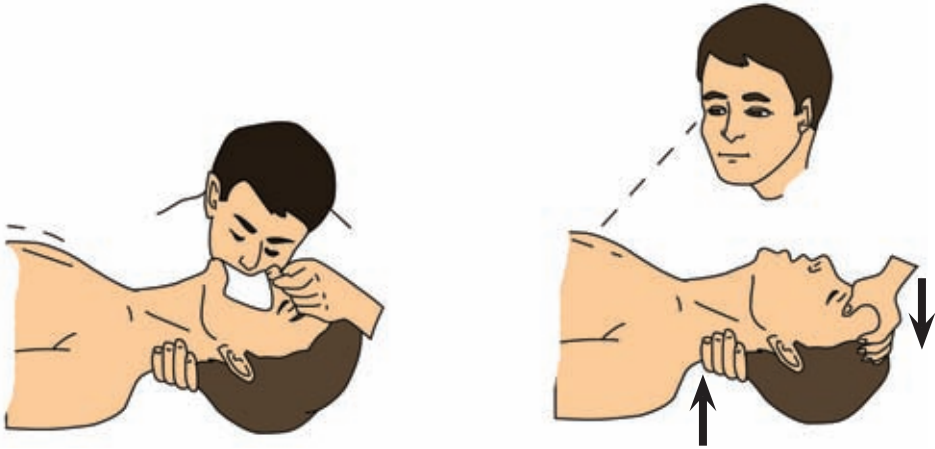

Ürək və tənəffüs fəaliyyəti dayanıbsa, bu heç də zərərçəkmişin ölməsi demək deyil. Ürək fəaliyyəti və tənəffüsün dayanması çoxlu qanitirmə, tənəffüs yoluna yad cismin düşməsi, elektrotravma, suda boğulma, kəskin zəhərlənmə, uçqun altında qalma nəticəsində baş veribsə, dərhal ürəyin qapalı masajına və süni tənəffüə başlamaq lazımdır.

Zərəçəkmiş arxası üstə döşəməyə və ya düz yerə uzadılmalıdır. Yardım göstərən şəxs yan tərəfdə duraraq əllərini bir-birinin üstündə yerləşdirir və xəstənin döş qəfəsinin aşağı hissəsinə qoyaraq öz bədəninin ağırlığı ilə döş qəfəsini ritmik şəkildə (*dəqiqədə 80–100 dəfə*) onurğa sütununa doğru sıxır. Yardım göstərənlərdən biri ürəyin qapalı masajını edir, digəri isə süni tənəffüs verir. Ürəyin qapalı masajı və süni tənəffüs ürək fəaliyyəti bərpa olanadək davam etdirilir. Bu zaman zərəçəkmişin yuxu arteriyasında nəbz vurğusu əmələ gəlir. Sifətində, dodaqlarında göyermə azalır, bəbək refleksi bərpa olunur, qan təzyiqi yüksəlməyə başlayır. Yardım göstərən tək olduqda hər 10 ritmik hərəkətdən sonra zərəçəkmişin ağ ciyərlərinə “ağızdan ağıza” və ya “ağızdan buruna” 2 dəfə hava üfürür.

Süni tənəffüs vermək üçün əvvəlcə zərəçəkənin ağız boşluğu, burnu qumdan, torpaqdan, lildən və s. təmizlənməli, diş protezi varsa, çıxarılmalıdır. Sonra xəstənin başı geri dartılır, ağızına təmiz tənzif və ya dəsmal örtülür, burnu barmaq ilə sıxılır, hava sürətlə zərəçəkənin ağızına üfürülür. Bu zaman döş qəfəsinin genişlənməsi havanın ağ ciyərlərə daxil olmasını göstərir. Xəstənin tənəffüsü bərpa olunana qədər süni tənəffüs davam etdirilir.

Hər hansı zədə zamanı qan damarlarının zədələnməsi qanaxmalara səbəb ola bilər. Qan bədən boşluqlarına axarsa, bu, daxili qanaxma adlanır. Qanaxmalar zamanı görülən tədbirləri artıq 10-cu sinifdən bilirsiniz.

Ağ ciyərlərdən qanaxma olarsa (*bu zaman köpüklü al-qırmızı qan gəlir*), zərərçəkəni yarımoturaq vəziyyətə gətirmək, döş qəfəsi üzərinə buz döşmək, öskürəyi azaldan dərmanlar vermək lazımdır. Qanlı qusma olarsa (*bu zaman qusuntu kofe çöküntüsünə oxşayır*), xəstəyə tam sakitlik verilməli, qarnının üstünə buz qoyulmalı, yeməyə və maye qəbuluna icazə verilməməlidir.

Əzilmə, burxulma, çıxıqlar zamanı zədələnmiş nahiyənin sakitliyini təmin etmək, buz qoymaq və xəstəyə ağrı-kəsici dərman içirtmək lazımdır.

Vaxtında və düzgün göstərilmiş ilk yardım insanların həyatını xilas edə bilər. Bu isə hər kəsin insanlıq vəzifəsidir.

**Müxtəlif zədələrin, qəfləti xəstəliklərin əlamətləri
və göstərilən ilk tibbi yardım**

Zədələr, qəfləti xəstəliklər	Əlamətlər	İlk tibbi yardım
Yaralar	ağrı, dəri və selikli qişaların, bəzən daha dərin qatların və orqanların zədələnməsi, qanaxma	yaranın ətrafını antiseptik vasitələrlə (<i>yod, spirt, izosol və s.</i>) işləmək; qanaxmanı dayandırmaq, sarğıyı qoymaq.
Oynaqların gərilməsi, vətərlərin dartılması	ağrı, oynağın şişkinliyi, hərəkət zamanı oynaqda ağrı	oynağa sıxıcı sarğı, buz qoymaq; ətrafı bədəndən yuxarı səviyyədə yerləşdirmək.
Çıxıqlar	oynağın normal vəziyyətindən oynaqətrafı sümüklərin tərpənməsi, şiddətli ağrı, oynaqda hərəkətin qeyri-mümkünlüyü	oynağa maksimal rahatlıq yaratmaq (<i>bintlə, mələfə ilə, kəmərlə sarğı</i>); Qeyri-tibb işçisinə çıxığı yerinə salmaq qadağandır. Zərərçəkəni təcili olaraq tibb müəssisəsinə çatdırmaq lazımdır.
Sınıqlar	sümüyün bütövlüyünün pozulması. Ağrı, zədələnmiş ətrafın hərəkətliliyinin qeyri-mümkünlüyü; ətrafın oxunun dəyişilməsi, ətrafın gödəlməsi	taxtadan, fanerdən, kartondan şina qoymaq; açıq sınıq zamanı yaraya sarğı qoymaq. Ətrafın sınığına az da olsa şüb hə varsa, ətrafın immobilizasiyası mütləqdir.
Qarın boşluğu orqanlarının açıq yaralanmaları	Qarın boşluğunu dələn yaralar qarın divarının, mədənin, mədəaltı vəzinin, dalağın, bağırsaqların, qara ciyərlərin və s. orqanların zədələnməsi, zədənin ağırlığı çox vaxt baş verən şokdan, daxili qanaxmadan və qarın divarının iltihabından asılıdır. Qarında şiddətli və sərt ağrılar, batmış və ağrılı qarın, şok müşahidə olunur.	Yaranın üzərinə sarğı qoymaq, xaric olmuş qarın boşluğu orqanlarını daxilə salmağa cəhd etməmək, orqanların üzərinə steril material örtüb xəstəni təcili olaraq xəstəxanaya çatdırmaq lazımdır. Həkimə qədər ilk tibbi yardımını göstərmək vacibdir (<i>şok əleyhinə və s. tədbirlər</i>).

Dəm qazı ilə zəhərlənmələr	baş ağrısı, başgicəllənmə, qulaqlarda küy, sinədə ağrı, quru öskürək, göz yaşının axması, dəri örtüklərinin qızarması, ürək döyüntüsünün şiddətlənməsi, huşun itirilməsi	qazın təsirini kəsmək; təmiz hava vermək; başa soyuq su tökmək; naşatır spirtini iylətmək; huşun itirilməsi və ürək fəaliyyətinin pozulması zamanı süni tənəffüs və ürəyin qapalı masajını tətbiq etmək.
Quduz heyvanların və həşəratların dişləməsi	dişlənmiş və ya sancılmış nahiyədə qızartı, şişkinlik və ağrı, ürək fəaliyyətinin zəifləməsi, tənəffüslük	zədələnmiş ətrafı bədənədən yuxarı səviyyədə yerləşdirib zərərçəkəni uzatmaq; çoxlu maye içirtmək; zəruri yardım göstərilməsi (<i>zərdabın vurulması</i>) üçün zərərçəkmiş təcili olaraq yaxın müalicə müəssisəsinə çatdırmaq.

1. Hər hansı fəvqəladə hadisə zamanı zərərçəkənə göstərilən ilk tibbi yardımın əhəmiyyətini əsaslandırın.
2. Sizcə, ilk növbədə, yerinə yetirilməli olan təxirəsalınmaz tədbirləri müəyyən ardıcılıqla icra etməyin səbəbi nədir?
3. Zərərçəkənin əlaltı vasitələrlə təxliyə edilməsini praktiki yerinə yetirin.
4. Süni tənəffüsvermədən əvvəlki tədbirləri əsaslandırın.
5. Qanaxmanın saxlanması əl altında olan vasitələrlə praktiki yerinə yetirin.

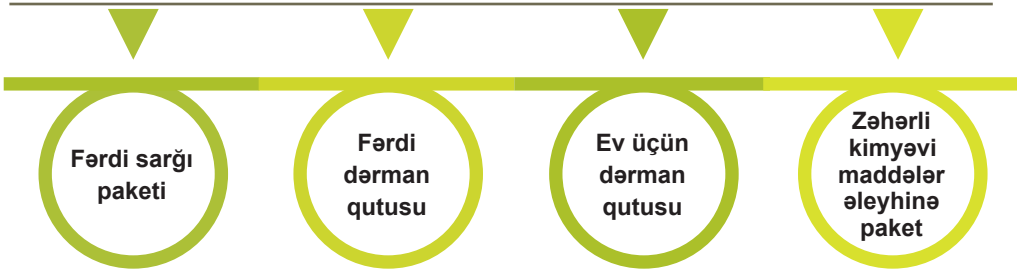
33. ZƏDƏLƏNMƏLƏRİN PROFİLAKTİKASI

Fərdi tibbi qoruyucu vasitələr fəvqəladə hadisələr zamanı ilk tibbi yardımın göstərilməsi üçün zəruri olan sadə vasitələrdir. Bunlardan istifadə etmə qaydalarını hər kəs bilməlidir.

Fərdi tibbi qoruyucu vasitələr müxtəlif fəvqəladə hallar və qəzalar zamanı hansı əhəmiyyətə malikdir?

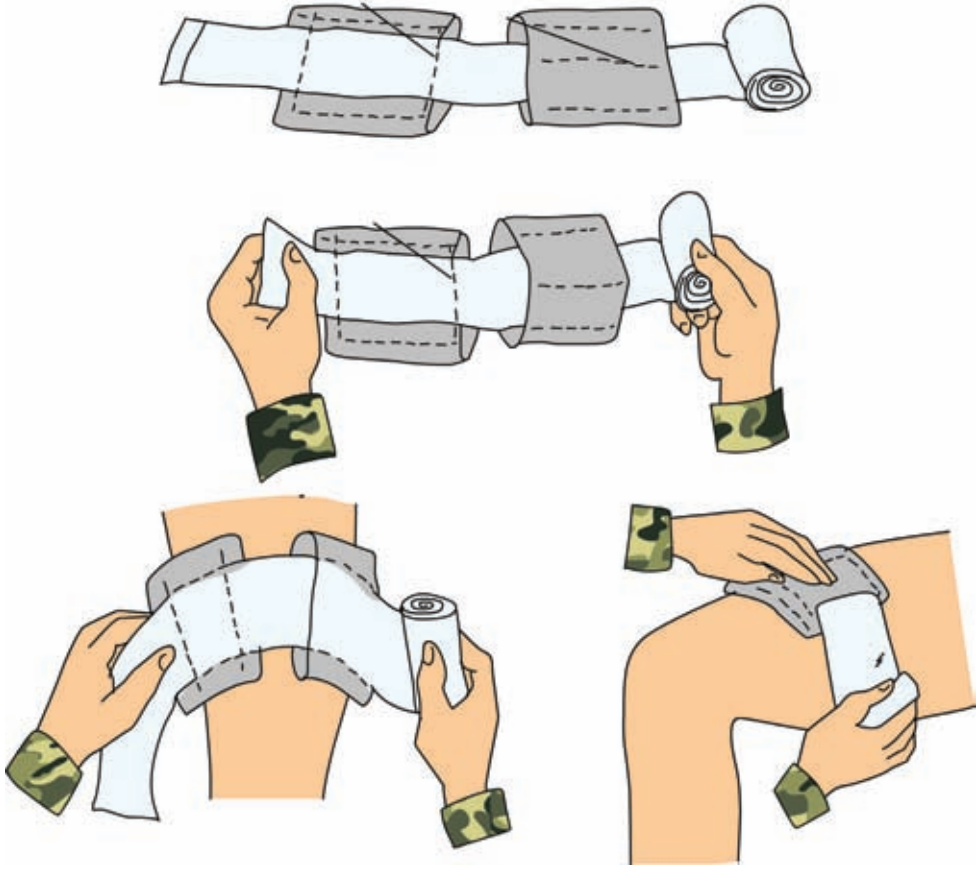
Texnogen qəzalar və təbii fəlakətlər zamanı insanlar zədələrə məruz qalır, zəhərləyici və radioaktiv maddələrin təsirindən zəhərlənirlər. Bütün bu hallarda tibbi qoruyucu vasitələr sizin birinci, ən uyğun və sadıq köməkçiniz olacaq.

Fərdi tibbi qoruyucu VASITƏLƏR

Fərdi sarğı paketi

Fərdi sarğı paketindən yara səthinə birincili sarğı qoyulması məqsədilə istifadə edilir. O, bintdən (10 sm enində, 7 m uzunluğunda) və iki ədəd pambıqcuna yastıqçıqdan ibarətdir. Yastıqçıqlardan biri hərəkətsiz halda bintin bir kənarına tikilib, digər yastıqçıq isə bint uzununu hərəkətlidir. Adətən, bint və yastıqçıqlar mumlanmış kağıza bükülmüş halda sellofan və ya perqament kağızından olan üzlüyə (çexola) yerləşdirilir. Paketin içində sancaq da olur. Üzlüyün üzərində paketdən istifadə qaydası yazılır.

Paketdən istifadə edərkən onu sol əldə tutub sağ əl ilə üzlüyün çətilmiş kənarından dartmaq, yapışdırılmış hissəni qoparmaq və içərisindəki mumlanmış paket və sancağı çıxarmaq lazımdır. Kağız örtüyün büküşündən sancağı çıxarıb müvəqqəti olaraq göz önündə paltara bərkidilir. Mumlanmış kağız örtüyü ehtiyatla açıb sol əl ilə bintin pambıq-cuna yastıqcıq tikilmiş kənarından tutulur və sağ əl ilə bint açılır. Bu zaman ikinci yastıqcıq sərbəst açılır ki, onu bint boyu hərəkət etdirmək mümkün olsun. Yastıqcıqların bir üzü qırmızı saplarla tikilib. Vacib olduqda yardım göstərən əlləri ilə yalnız yastıqcığın bu üzünə toxuna bilər.

Yastıqcıqların digər tikişlər olmayan səthi yaranın üzərinə qoyulur. Kiçik yaralanmalarda yastıqcığın biri yara üzərinə qoyulur. Böyük ölçülü yara və yanıqlarda isə hər ikisindən yanaşı şəkildə istifadə edilir. Deşilmiş ikitərəfli yaralarda yastıqcığın biri yaranın giriş, digəri isə çıxış hissəsinə qoyulur. Sonra dairəvi gedişlə yara bintlənib sancaqla bərkidilir. Paketin üzlüyünün daxili səthi steril olduğu üçün onlardan hermetik sarğılarda istifadə edilir. Paket əleyh-qazlar üçün olan xüsusi çantalarda və ya paltarın cibində saxlanılır.

Fərdi dərman qutusu

Fərdi dərman qutusunun içərisində yanıqlar, yaralanmalar zamanı (*ağrını aradan qaldırmaq məqsədilə*) öz-özünə və qarşılıqlı yardım üçün lazım olan, radioaktiv, zəhərli və qəza təhlükəli kimyəvi maddələrin təsirini azaltmaq, aradan qaldırmaq və yoluxucu xəstəliklərin qarşısının alınması üçün lazım olan vasitələr olur.

Fərdi dərman qutusu yuvacıqlara malik, 90×100×20 mm ölçüdə, 130 qr çəkiyə malik plastmas qutudur. Havanın soyuq vaxtı maye halında olan dərman vasitələrinin donmaması üçün onu paltarın içəri cibində saxlamaq lazımdır. Dərman qutusunun yuvacıqlarında aşağıda göstərilən dərman vasitələri yerləşdirilir:

Yuvaciq №1. Ağrıkəsici vasitə şpris-tübikdə hazır halda olur. Sınıqlar zamanı geniş sahəli yaralar və yanıqlarda istifadə edilir. Təcili hallarda inyeksiyanı paltarın üstündən də yeritmək olar.

Yuvaciq №2. Zəhərlənməyə qarşı vasitə. Fosfor-üzvi zəhərləyici maddələrlə zəhərlənmələr zamanı antidot istifadə olunur. Zəhərlənmə təhlükəsi olduqda antidot qəbul edilir və bundan sonra əleyhqaz geyinilir.

Yuvaciq №3. Bakteriyaya qarşı vasitə. Bu preparatdan radiasiyanın təsirindən yaranan mədə-bağırsağ pozuntularında, yoluxucu xəstəliklərin profilaktikasında istifadə edilir.

Yuvaciq №4. Radiasiyaya qarşı vasitə. Radiasiya təhlükəsi olduqda qəbul edilir.

Yuvaciq №5. Geniş təsir spektrli bakteriyaya qarşı vasitə. Yoluxucu xəstəliklərlə yoluxma təhlükəsi olduqda, yaxud yoluxma baş verdikdə, geniş ölçülü yanığ və yaralarda təcili profilaktik vasitə kimi istifadə olunur.

Yuvaciq №6. Radiasiyaya qarşı vasitə. Preparat atom elektrik stansiyalarında baş verən qəzalardan sonra, radiasiyalı ərazidə otlayan inəyin tüzə sūdündən içdikdə 10 gün müddətində qəbul olunur. Preparat orqanizmə sūdlə daxil olan radioaktiv yodun qalxanvari vüz tərəfindən tutulmasının qarşısını alır.

Yuvaciq №7. Qusmaya qarşı vasitə. Başda olan zədələnmələr, beyin sil-kələnmələri zamanı, eyni zamanda, radioaktiv şüalanma baş verdikdə qusmanın profilaktikası məqsədilə istifadə olunur.

Fərdi dərman qutusunda ən çox istifadə edilən həb şəklindəki sistamin adlı maddədir. Bu, ionlaşdırıcı şüalanmanın təsir dərəcəsini zəiflədir. Bu həbləri şüalanmadan 30-40 dəqiqə əvvəl qəbul etmək məsləhətdir.

Ev üçün dərman qutusu

Gündəlik həyatımızda, xüsusən fəvqəladə hadisələr zamanı vaxtaşırı zədələyici faktorların təsiri ilə üzleşirik. Bu zaman insanların bəziləri yaralanmalara, sınıqlara məruz qalır, bəzilərində isə baş ağrıları, ürəkdöyünmə, mədə ağrıları, bu və ya digər xəstəliklər baş verir.

Unutmamalıyıq ki, hətta balaca yaralanmalar belə insan üçün təhlükə yarada bilər.

Ev üçün dərman qutusu

Profilaktika və ilk tibbi yardım göstərən zaman öncə görülməli tədbir yaraya steril sarğının qoyulmasıdır. Bu məqsədlə, içərisində sarğı vasitələri olan ev üçün dərman qutusunun olması zəruridir.

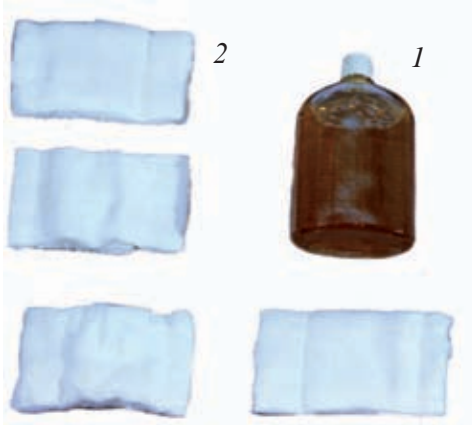
Ümumiyyətlə, içərisində bütün hallarda istifadə oluna biləcək dərman və vasitələrin olduğu dərman qutusunu komplektləşdirmək mümkünsüzdür. Sadəcə, ailə üzvlərində olan xəstəlikləri, rayonun, şəhərin sanitar-epidemioloji vəziyyətini nəzərə alıb optimal tərkib yaratmaq olar.

Ev üçün dərman qutusunda ilk tibbi yardım üçün lazım olan minimum vasitələr olmalıdır. Onun təqribi tərkibi aşağıdakı kimidir:

- ▶ *Validol həbləri* ürək nahiyəsində olan kəskin ağrılarda istifadə edilir.
- ▶ *Nitroqliserin* stenokardiya tutmalarında istifadə edilir.
- ▶ *Korvalol, valokordin* ürək ağrısı, ürək döyünməsi zamanı istifadə edilir.
- ▶ *Aspirin* soyuqdəymə zamanı, qızdırmalı vəziyyətlərdə iltihab əleyhinə vasitədir.
- ▶ *Analgin həbləri* ağrıkəsicisi, iltihab əleyhinə, hərarətsalıcı kimi istifadə edilir.
- ▶ *Baralgin, pentalgin həbləri* ağrıkəsicidir.
- ▶ *Aktivləşdirilmiş kömür həbləri* mədə-bağırsaq sistemində köp olduqda istifadə edilir.
- ▶ *Besalol* qarın boşluğu orqanlarının xəstəliklərində ağrıkəsicisi effekti verir.
- ▶ *Natrium hidrokarbonat tozu* mədə qıçqırmaları zamanı və ağız boşluğunu qarqara etmək üçündür.
- ▶ *Kalium permanqanat məhlulu* suda həll edilərək yaraların yuyulmasında və boğazı qarqara etmək üçün istifadə edilir.
- ▶ *Bakteriosid leykoplastır* sıyrıntılarda, kəsilmiş kiçik yaraların müalicəsi üçün istifadə edilir.
- ▶ *Adi leykoplastır* sarğıların bərkidilməsində istifadə edilir.
- ▶ *Yodun spirtdə 5%-li məhlulu* antiseptik vasitə kimi xaricə təyin edilir.
- ▶ *Ammonyak məhlulu (naşatır spirti)* dəm qazı ilə zəhərlənmələrdə, huşunu itirmə zamanı tənəffüsün bərpa edilməsi məqsədilə istifadə edilir.
- ▶ *Öskürək əleyhinə həblər* yuxarı tənəffüs yollarının iltihabi xəstəliklərində təyin edilir.
- ▶ *Qansaxlayıcı turna* qanaxmaların müvəqqəti olaraq dayandırılmasında istifadə edilir. Adətən, zədə nahiyəsindən yuxarıda qoyulur.
- ▶ *Sintomisin emulsiyası* yanıqlar və donvurmalar zamanı xaricə təyin edilir.
- ▶ *Termometr.*

Zəhərli kimyəvi maddələr əleyhinə paket

Zəhərli kimyəvi maddələr əleyhinə paketlərdən insanın paltarına, bədəninə, fərdi qoruyucu vasitələrə və alətlərə düşmüş damcı-maye halda olan zəhərli, kimyəvi-təhlükəli maddələrin zərərsizləşdirilməsi məqsədilə istifadə olunur. Paketə deqazasiyaedici vasitə və 4 pambıq-cuna tampon daxildir. Paket sellofan kisəcikdə yerləşdirilib.

Zəhərli kimyəvi maddələr əleyhinə paket:

- 1. 125–135 ml şüşə flakon;*
- 2. 4 pambıq-cuna tamponu*

İstifadə zamanı paket açılır, tamponlardan biri flakonda olan məhlulla isladılır. İsladılmış tamponla dərinin açıq sahələri, əleyhqazın şlem-maskası silinir. Yenidən isladılan tamponla paltarın yaxalığı, manjetlər təmizlənir. Maye dəriyə qısamüddətli, qıcıqlandırıcı təsir edir. Amma bu, iş qabiliyyətinə təsir göstərmir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, paketdə olan maye zəhərli və gözlər üçün təhlükəlidir. Buna görə də gözlərin ətrafını quru tamponla silib 2%-li soda məhlulu ilə təmizləmək lazımdır.

1. Fərdi sarğı paketinin istifadə qaydasını izah edin.
2. Fərdi dərman qutusunun yuvacıqlarını izah edin.
3. Ev üçün dərman qutusu haqqında təqdimat hazırlayın.
4. Zəhərli kimyəvi maddələr əleyhinə paketin istifadə qaydalarını göstərin.
5. Fərdi tibbi qoruyucu vasitələr haqqında təqdimat hazırlayın.

34. RADIOAKTİV VƏ KİMYƏVİ MADDƏLƏRDƏN ZƏDƏLƏNMƏLƏR

Radioaktiv və kimyəvi zədələnmə ocaqlarında fəsadları azaltmaq üçün ərazinin, texnikanın, avadanlıqların, üst geyiminin, həmçinin bədənin açıq hissələrinin zərərsizləşdirilməsi üzrə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi olduqca vacibdir. Bunun üçün tam və qismən təmizləmələr tətbiq edilir.

Radioaktiv və kimyəvi zədələnmələr hansı ilkin yardımları zəruri edir?

Radiasiyalı, kimyəvi və bioloji təhlükəli obyektlərdə qəzalar baş verdikdə, kütləvi qırğın silahları tətbiq edildikdə insanların paltarları, texniki vasitələr və ərazi radioaktiv, kimyəvi və bioloji vasitələrlə zəhərlənə bilər.

Radioaktiv və damcı şəklində olan zəhərləyici maddələrin təsiri bir neçə gün ərzində, soyuq vaxtlarda isə bir neçə həftə davam edir. Bioloji vasitələrin təsir müddəti bir neçə gün və bir ay ola bilər.

İnsan zəhərləndikdə sanitariya təmizlənməsi, ərazilər, qurğular, binalar, texniki vasitələr xüsusi təmizləmə keçməlidir. Sanitariya təmizlənməsi insanların bədənini və paltarlarını zəhərlənmələrdən təmizləməkdən ibarətdir.

Bu təmizləmə **qismən** və **tam** ola bilər.

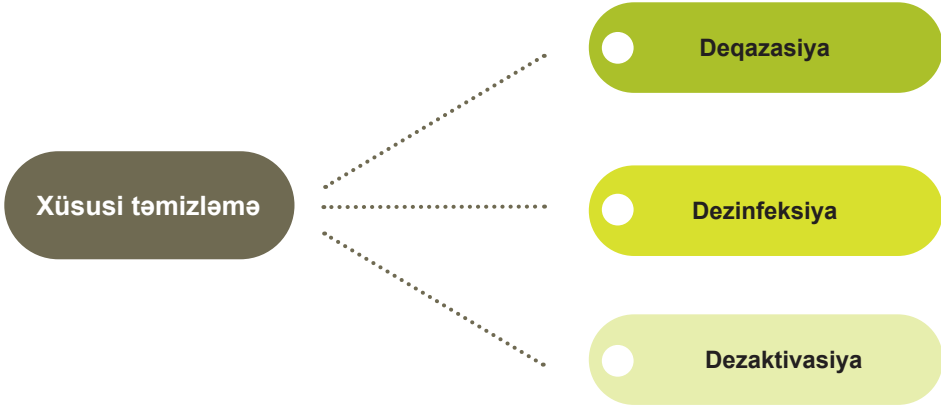
Qismən təmizləmə zədələnmə ocaqlarında və yaxud bu ərazilərdən çıxdıqdan sonra bədənin açıq hissələrini müstəqil təmizləməklə bitir. Radioaktiv maddələrlə zəhərləndikdə qismən sanitariya təmizləmə bu ardıcılıqla aparılır:

- ▶ əleyhqazı (*respiratoru*) çıxarmadan üst paltarları çıxarıb silir, süpürür və çırpırlar;
- ▶ ayaqqabıları yaş əsgisi ilə silir və yaxud yuyurlar;
- ▶ əleyhqazların (*respiratorun*) çantasını, üzlü borucuğunu, qutusunu yaş əsgisi ilə silirlər;
- ▶ əleyhqazı (*respiratoru*), əlcəkləri çıxarıb üzü, boyunu, əlləri təmiz su ilə yuyur, ağız və boğazı qarqara edirlər.

İnsanların dərisi və paltarı damcı-maye halında zəhərləyici maddələrlə zəhərləndikdə qismən sanitariya təmizlənməsi dərhal yerinə yetirilir. Bunun üçün kimya əleyhinə paket və ya maye ilə isladılmış tənzip dəsmalla dərisini, paltarı və əleyhqazın üzlüyünü silmək lazımdır.

Tam təmizləmə vaxt çox olduqda zədələnmə ocaqlarından çıxandan sonra sanitariya yuma məntəqəsində aparılır. İnsanların bədənini isti su, sabun və hamam lifi vasitəsilə yuyulur.

Xüsusi təmizləmə – deqazasiya, dezinfeksiya və dezaktivasiyadan ibarətdir.

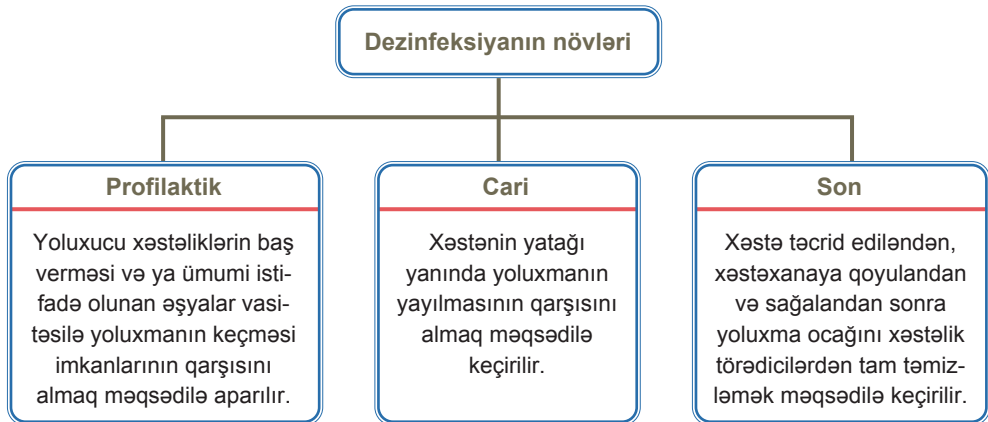
Deqazasiya

Deqazasiya kimyəvi, fiziki-kimyəvi və fiziki üsullarla aparıla bilər.

- ▶ Fiziki-kimyəvi üsul zəhərlənmiş səthdən yuyucu məhlullar, yaxud həll-edicilər vasitəsilə zəhərli maddələrin yuyulmasına əsaslanır.
- ▶ Fiziki üsul yüksək temperaturlu qaz axınının təsiri şəraitində zəhərlənmiş səthlərdən zəhərli maddələrin buxarlanması və qismən parçalanmasına əsaslanır. Bu üsul istilik maşınları vasitəsilə aparılır.

Dezinfeksiya

Dezinfeksiya və yoluxucu xəstəlik törədicilərinin zərərsizləşdirilməsi ətraf mühitdəki yoluxucu xəstəlik törədən mikrobların məhv edilməsinə yönəldilmiş tədbirlərdir.

Bunu bilmək vacibdir!

Xlorlu əhəng suyu əlləri, qab-qacağı, otağı, ayaqyolunu və s. zərərsizləşdirmək üçün 0,2–0,5 faiz, 2–3 faiz, 5–10 faiz su məhlulu halında və quru halda işlədilir.

Xlorlu əhəngin 10 faizli durulaşdırılmamış məhlulunu hazırlamaq üçün 1 kq xlorlu əhəng və 10 litr (*1 vedrə*) su götürülür. Bu miqdardakı xlorlu əhəngə əvvəlcə azacıq su qatıb bütün kəsəklərini əzib xırdalayır və qalan suyu tədricən əlavə edərək əhəngə qarışdırırlar. Belə məhlul hazırlandıqdan dərhal sonra işlədilir.

Xloraminin 0,2–0,5 faizli məhlulu damcılı yoluxma zamanı binaları dezinfeksiya etmək, 0,2–3 faizli məhlulu bağırsaq yoluxmaları zamanı alt paltarlarını yumazdan əvvəl islatmaq üçün işlədilir.

Lizol 3–5 faizli məhlul halında maye ifrazatları, binaları, dəri və rezin məmulatları, ayaqqabıları, əlləri zərərsizləşdirmək, alt və üst paltarlarını islatmaq üçündür.

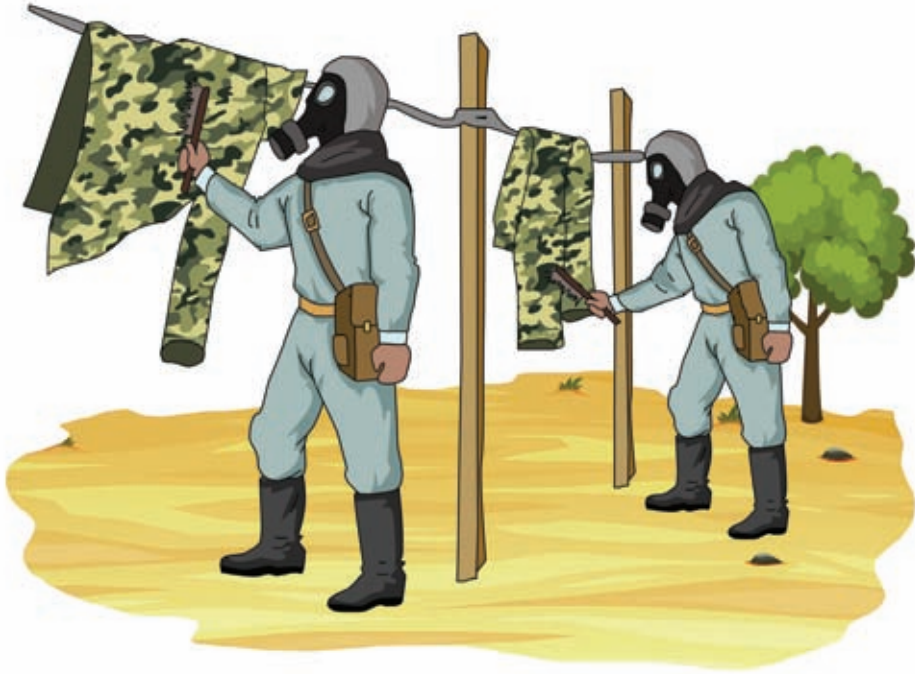
Formalin formaldehidin 40 faizli suda məhluludur. Dezinfeksiya kameralarında dəri və xəz əşyaları zərərsizləşdirmək üçün işlədilir.

Dezaktivasiya

Dezaktivasiya qurğulardan, binalardan, paltarlardan, sudan, qida məhsullarından və s.-dən radioaktiv maddələrin təmizlənməsidir.

Radioaktiv yoluxma zonasından çıxdıqdan sonra dərhal radioaktiv tozu kənar etmək lazımdır. İnsan bədənindən radioaktiv maddələrin kənar edilməsi sanitariya təmizlənmə ilə həyata keçirilir. Paltarların ən sadə dezaktivasiya yolu: silkələmə, tozu çırpma, tozsoranla təmizləmədir. Bu üsulların effektiv təsiri az olarsa, paltarlar xüsusi camaşırxanalarda yuyucu vasitələrlə yuyulmadır. Suyun dezaktivasiyası üçün bioloji süzgeçlərdən istifadə olunur. Yaxşı qablaşdırılmış məhsulların dezaktivasiyası üçün onları yuyurlar, qablaşdırılmamış məhsulların dezaktivasiyası üçün isə onların üst səthlərini soyurlar. Azqiymətli və kiçik miqdarlı məhsulları məhv edirlər.

Dezaktivasiyanın həyata keçirilməsinə nəzarət dozimetrik və radiometrik cihazlarla yerinə yetirilir.

Paltarların qismən dezaktivasiyası

1. Radioaktiv və kimyəvi maddələrin zərərsizləşdirilməsi üsullarını izah edin.
2. Paltarların silkənməsi zamanı küləyin istiqamətindən yararlanmanı necə təsəvvür edirsiniz?
3. Deqazasiyanın aparılma üsullarını praktiki göstərin.
4. Dezinfeksiyanın növləri haqqında təqdimat hazırlayın.
5. Cari dezinfeksiya hansı məqsədlə aparılır?
6. Dezaktivasiya necə həyata keçirilir?

35. YOLUXUCU XƏSTƏLİKLƏR

Yoluxucu xəstəliklər təsadüfi olmayıb, bəşər tarixi ilə birlikdə inkişaf edən və dəyişən qanunauyğunluqdur. Bir infeksiyanı başqası əvəz edir, bununla da onların profilaktikasının yeni problemləri yaranır.

Yoluxucu xəstəliklərə yoluxmamaq üçün nə etməliyik?

Havalar soyuduqda bir çox yoluxucu xəstəliklərin sayı artmağa başlayır. Yoluxucu xəstəliklərin qarşısını almaq üçün görülən tədbirlər onların azalmasına, bəzilərinin törədicilərinin tamam məhv olmasına səbəb olur.

İnfeksiyon xəstəliklər üzrə profilaktik tədbirlər ümumi və xüsusi olmaqla iki qrupa bölünür.

Ümumi profilaktika tədbirləri qrupuna əhalinin maddi rifah halının yüksəldilməsinə, tibbi təminatın, əmək və istirahət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş dövlət tədbirləri, habelə yaşayış məntəqələrinin tikintisi və səmərəli planlaşdırılması, yoluxucu xəstəliklərin profilaktikasında, ləğv edilməsində uğur qazanmağa imkan verən bir çox başqa tədbirlər aid edilir.

Rejimli tədbirlər kompleksində xəstənin qab-qacağının, dəyişəyinin, otağının və işlənən alətlər kompleksinin dezinfeksiyası mühüm yer tutur.

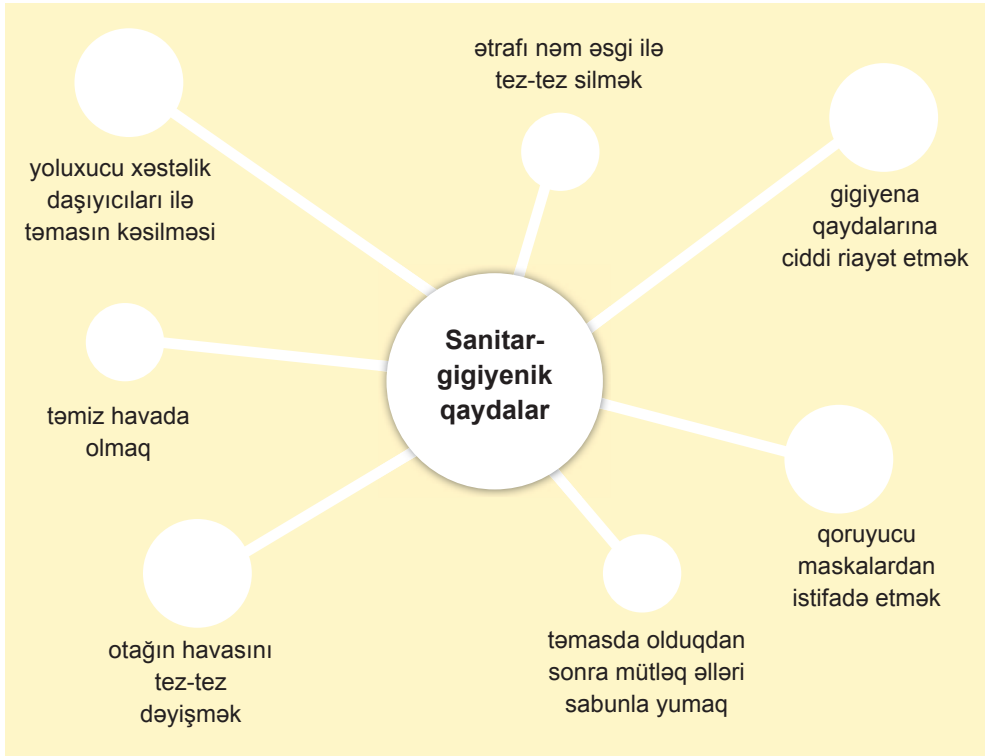
Hospitala yerləşdirilmiş xəstələrin səmərəli kompleks terapiyası yoluxucu xəstəliklər barəsində görülən profilaktik tədbirlərdən biri sayılır. Xəstə tam klinik sağaldıqdan və hər bir infeksiya üçün yenidən yoluxma ehtimalının müəyyən edilmiş müddəti keçəndən sonra stasionardan çıxarılır.

Xüsusi qrupa yönəldilmiş bütün profilaktik tədbirlər üç əsas qrupa bölünür:

sanitar-gigiyenik

dezinfeksiya

dezinfeksiya tədbirləri

İnfeksiya mənbəyinin ötürülmə yollarına təsir edən profilaktik tədbirlər, infeksiyon xəstəlik ocaqlarında, ictimai yerlərdə (*vağzallarda, nəqliyyatda, məktəblərdə* və s.) aparılan işlər **dezinfeksiyaya** aiddir.

Tənəffüs yollarının infeksiyaları (*qızılca, məxmərək, difteriya, skarlatina, qrip* və s.) zamanı törədici mikrobu yoluxma yollarını aradan qaldırmaq üçün tədbirlərin aparılması bağırsaq infeksiyalarındakına nisbətən böyük çətinlik törədir. Tənəffüs yollarının törədici mikrobları olan, xarici mühitdə azdavamlı infeksiyalarda (*qızılca, suçiçəyi, məxmərək, epidemik parotit*) dezinfeksiya, demək olar ki, tətbiq edilmir. Dezinfeksiya, əsasən, skarlatina və difteriya zamanı aparılır.

Transmissiv infeksiyaların qarşısını almaq üçün törədici mikrobları yayan qansoran gənələrin, həşəratların məhv edilməsinə yönəldilmiş **dezinfeksiya** vasitələri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin yoluxdurucuların dişləməsi və hücumuna görə kollektiv və fərdi qorunma tədbirləri tətbiq olunur.

Süni aktiv immunitet yaratmaq məqsədilə vaksinlə profilaktika tətbiq edilməlidir. Bunun üçün immun serumlardan istifadə edirlər.

Süni aktiv immunitet vaksin yeridildikdən dərhal sonra deyil, müəyyən vaxt keçdikdə yaranır. Bu, adətən, bir neçə həftə çəkir.

Yoluxucu xəstəliklərə yoluxma və onlardan qorunma yolları

<i>Yoluxucu xəstəliyin adı</i>	<i>İnsanın xəstəliyə yoluxma yolları</i>	<i>İnsanın yoluxucu xəstəlikdən qorunma yolları</i>
Qrip	Hava-damcı yolu ilə yayılır.	Şəxsi gigiyena qaydalarına əməl etməklə qorunmaq olar. Gigiyena qaydalarına ciddi riayət etmək, bayırdan gələndə, yeməkdən qabaq, xəstələrlə təmasdan dərhal sonra əlləri sabunla təmiz yumaq lazımdır. Rejim üzrə çimmək, dəyişəyi tez-tez dəyişmək, hər 4 saatdan bir dəyişməklə qoruyucu maskadan istifadə etmək, zəngin vitaminli qidalar qəbul etmək, fiziki aktivliyi artırmaq, təmiz havada olmaq vacibdir.
Viruslu hepatit (<i>sarılıq və ya Botkin xəstəliyi</i>)	Su, qida vasitəsilə və gigiyena qaydaları pozulduqda yoluxur.	
Taun	Siçan, siçovul və qansoran həşəratlar tərəfindən yoluxur.	
Qoturluq	Qotur gənəsi vasitəsilə yoluxur.	

Yoluxucu xəstəliklərin əlamətləri və onlarla mübarizə üsulları

<i>Yoluxucu xəstəliyin adı</i>	<i>Yoluxucu xəstəliyin nəticələri</i>	<i>Yoluxucu xəstəliyə tutulmuş insanın xəstəliklə mübarizə üsulları</i>
Qrip	titrəmə, yüksək hərarət, öskürmə, boğaz ağrısı, ümumi zəiflik	vitaminlərlə zəngin qidalar qəbul etmək, soyuqdan qorunmaq, qoruyucu maskadan istifadə etmək, otağın havası tez-tez dəyişmək, nəm əsgilə otağı tez-tez silmək.
Viruslu hepatit (sarılıq və ya Botkin xəstəliyi)	ümumi zəiflik, iş-tahasızlıq, yüksək hərarət, dərinin və gözün ağının saralması, qara ciyər zədələnməsi	yataq rejimi, pəhriz, fərdi gigiyena qaydalarına riayət etmək, otağın havası tez-tez dəyişmək, nəm əsgilə otağı tez-tez silmək.
Malyariya, taun	yüksək hərarət, üşütmə, baş və əzələ ağrıları, yorğunluq, qusma, ishal halları	həkimin təyin etdiyi dərmanlar vasitəsilə, ciddi və uzunmüddətli müalicə almaq, tauna tutulmuş xəstələri ciddi təcrid etmək və məcburi hospitala yerləşdirmək.

2019-cu ilin dekabr ayında Çinin Vuhan şəhərində infeksiyon xəstəlik olan COVID-19-un aşkar edilməsi dünya əhalisi üçün təhlükəli pandemiya* vəziyyəti yaratmışdı.

Pandemiya geniş ərazidə çox sayda insana təsir edən yoluxucu xəstəlikdir.

COVID-19-un əlamətləri qızdırma, halsızlıq və quru öskürəkdir. Xəstələrdə burun tutulması, burun axması, müxtəlif ağrılar ola bilər. Bu əlamətlər tədricən inkişaf edir və yüngül xarakter daşıyır. Yaşlılar, ürək, diabet xəstəlikləri olan insanlar infeksiyanı daha ağır keçirir. Yüksək hərarət, öskürək və ya tənəffüs çatışmazlığı aşkarlandıqda dərhal həkimə müraciət etmək lazımdır.

COVID-19 virusuna yoluxmuş şəxsin öskürməsi və asqırması zamanı nəfəs yollarından yayılan damcılar vasitəsilə sağlam insanlar yoluxur və xəstəlik yayılır.

COVID-19 virusunun mövcud olduğu səthlərlə və əşyalarla təmasda olduqdan sonra gözə, buruna, ağıza toxunmaqla da yoluxma mümkündür. Bu səbəbdən xəstələnmiş şəxslə 1.5 metrden artıq məsafə saxlamaq və əlləri təmiz yumaq çox vacibdir.

Virusdan qorunmaq üçün peyvənd olunmaq lazımdır. Peyvənd xəstəliklərə qarşı insan bədəninin müqavimətini qüvvətləndirir.

Xəstəliyi keçirmiş şəxslərin peyvənd olunmasına ehtiyac yoxdur.

Yoluxucu xəstəliklərdən qorunma vasitəsi kimi çox vaxt maskadan istifadə edilir. O, insanı yalnız hava-damcı yolu ilə yoluxan xəstəliklərdən qoruyur.

Ancaq maska səpgili yataqla, malyariya, taun, göbək və digər yoluxucu xəstəliklərdən insanı qoruya bilmir.

1. Ümumi profilaktik tədbirlərin yoluxucu xəstəliklərin qarşısını almasını izah edin.
2. Sanitar-gigiyenik profilaktika tədbirlərinin faydasını izah edin.
3. Yoluxucu xəstəliklərdən qorunmaq üçün daha nələr təklif edərdiniz?
4. Sizcə, peyvəndlərin yalnız səhiyyə müəssisələrində aparılmasının səbəbi nədir?
5. "Yoluxucu xəstəliklərlə mübarizədə hər kəs özünün həkimi olmalıdır" fikrini necə başa düşürsünüz?

ƏLAVƏLƏR

Azərbaycan Müdafiə Sənayesinin istehsalı olan SİLAHLAR

9x19 mm-lik “ZƏFƏR”, “ZƏFƏR-K”, “ZƏFƏR-P” və “İNAM” tipli tapançalar fərdi hücum və müdafiə silahı olaraq düşmənin canlı qüvvəsinə qısa məsafələrdə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub.

“ZƏFƏR”, “ZƏFƏR-K” və “ZƏFƏR-P” tipli tapançaların çərçivəsi üzərində yerləşən “Pikatini” tipli yönəldici müxtəlif növ taktiki avadanlığın bərkidilməsini təmin edir.

Tapançadan atəş aparmaq üçün NATO standartına uyğun bütün növ 9x19 mm-lik tapança patronlarından istifadə olunur.

Tapançaların əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

<i>Xüsusiyyətin adı</i>	<i>ZƏFƏR</i>	<i>ZƏFƏR-K</i>	<i>ZƏFƏR-P</i>	<i>İNAM</i>
<i>çapı, mm</i>	9 × 19			
<i>nişangah atış məsafəsi, m</i>	75	50		
<i>maqazinin tutumu, patron</i>	15			
<i>boş maqazinlə birlikdə çəkisi, q</i>	950	940	595	860
<i>uzunluğu, mm</i>	204,5	193	174	191
<i>lülənin uzunluğu, mm</i>	117	102		110
<i>güllənin başlanğıc sürəti, m/san.</i>	370	340		350
<i>tətbiq edildiyi temperatur diapazonu</i>	–40°C-dən +50°C-yə qədər			
<i>lülənin zəmanətli atış sayı (resursu), atəş</i>	10 000			

5,45×39 mm-lik AK74M tipli avtomat düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək və atəş vasitələrinə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub.

Əlbəyaxa döyüşdə düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək üçün avtomata süngü-bıçaq birləşdirilir.

Avtomatın zərbə-tətik mexanizmi avtomatik və tək-tək atəşin aparılmasına imkan verir.

Atış zamanı patronlar tutumu 30 patron olan plastik və ya şəffaf sektorlu maqazindən

ötürülür.

Avtomatın yığılan qundağı, tapança dəstəyi və əl qundağı yüksək möhkəmliyə malik plastik materialdan hazırlanmışdır.

Avtomatın lülə qutusunun sol divarına bərkidilən kronşteyn müxtəlif növ optik, gecə və kollimator tipli nişangahların bərkidilməsini təmin edir.

Avtomatın üzərində 40 mm-lik lüləaltı qumbaraatan bərkidilə bilər.

Avtomatdan atəş aparmaq üçün 5,45 × 39 mm-lik adi, yüksək dəlmə qabiliyyətli, izburaxan, zirehdələn gülləli və boş patronlardan istifadə olunur.

Avtomatın əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

<i>Xüsusiyyətin adı</i>	<i>Parametri</i>
nişangah məsafəsi, <i>m</i>	1000
güllənin başlanğıc sürəti, <i>m/san.</i>	900
çapı, <i>mm</i>	5,45 × 39
lülənin uzunluğu, <i>mm</i>	415
avtomatın uzunluğu:	
açıq qundaqla və birləşdirilmiş süngü-bıçaqla, <i>mm</i>	1089
yığılmış qundaqla, <i>mm</i>	705
atış tezliyi, <i>atış/dəq.</i>	600
döyüş atış tezliyi:	
tək-tək atəş apardıqda, <i>atış/dəq.</i>	40
qatarla atəş apardıqda, <i>atış/dəq.</i>	100
avtomatın çəkisi:	
boş maqazinlə, <i>kq</i>	3,4
dolu maqazinlə, <i>kq</i>	3,7
avtomatın tətbiq edildiyi temperatur diapazonu, °c	±50
avtomatın zamanətli atış sayı (resursu), <i>atəş</i>	10 000

7,62×54 mm-lik HP-7,62 tipli hücum pulemyotu qısa məsafəli döyüşdə düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək və atəş vasitələrinə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub. 7,62×54 mm-lik HP-7,62 tipli pulemyotdan atəş ikiayaqdan və ya müxtəlif konstruksiyalı üçayaqlı və döyüş maşınlarında quraşdırılan dəzgahlardan aparıla bilər.

Pulemyotun konstruksiyasında lülə üzərində bərkidilən istilikyayıcı sipər, yeni növ ikiayaq, yanağı və çiyinliyi olan teleskopik qundaq və əl qundağı tətbiq olunub. Pulemyotun əl qundağının aşağı və yan tərəflərində, həmçinin lülə qutusunun qapağı üzərində yerləşən "Pikatini" tipli yönəldicilər müxtəlif növ optik və kollimator tipli nişangahların, həmçinin pulemyotun taktiki imkanlarını artıran döyüş fənəri, əlavə dəstək, lazer hədəfgöstəricisi və digər xüsusi avadanlığın bərkidilməsini təmin edir.

Atəş zamanı patronlar pulemyotun qəbuledicisinə tutumu 100, 200 və 250 patron olan səpələnməyən metal lent vasitəsilə ötürülür. Pulemyotlardan atəş aparmaq üçün 7,62×54 mm-lik adi, izburaxan, zirehdələn-yandırıcı, yandırıcı-hədəfgöstərici gülləli və boş tüfəng patronlarından istifadə olunur.

Pulemyotun əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

<i>Xüsusiyyətin adı</i>	<i>Parametri</i>
nişangah məsafəsi, <i>m</i>	1000
güllənin başlanğıc sürəti, <i>m/san.</i>	825
çapı, <i>mm</i>	7,62 × 54
pulemyotun uzunluğu:	
açıq qundaqla, <i>mm</i>	1080
yığılmış qundaqla, <i>mm</i>	980
atış tezliyi, <i>atış/dəq.</i>	650–750
döyüş atış tezliyi, <i>atış/dəq.</i>	250
pulemyotun çəkisi, <i>kq</i>	8,8
pulemyotun tətbiq edildiyi temperatur diapazonu, °C	±50

7,62×54 mm-lik UP-7,62 tipli universal və TP-7,62 tipli tank pulemyotları düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək və atəş vasitələrinə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub.

7,62×54 mm-lik UP-7,62 tipli pulemyotdan atəş ikiayaqdan və ya müxtəlif konstruksiyalı üçayaqlıdan, döyüş maşınlarında quraşdırılan dəzgahlardan aparıla bilər. Pulemyota müxtəlif növ optik, gecə kollimator tipli nişangahları bərkitmək mümkündür.

Elektrik tətiklə dəstləşdirilmiş 7,62×54 mm-lik TP-7,62 tipli pulemyot müxtəlif növ döyüş maşınlarında quraşdırılır.

Atəş zamanı patronlar pulemyotun qəbuledicisinə tutumu 100, 200 və 250 patron olan səpələnməyən metal lent vasitəsilə ötürülür. Patron lentləri müxtəlif tutumlu patron qutulara yığılır.

Pulemyotlardan atəş aparmaq üçün 7,62×54 mm-lik adi, izburaxan, zirehdələndirici, yandırıcı-hədəfgöstərici gülləli və boş tüfəng patronlarından istifadə olunur.

Pulemyotların əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

<i>Xüsusiyyətin adı</i>	<i>UP-7,62</i>	<i>TP-7,62</i>
<i>nişangah məsafəsi, m</i>	1500	1500–2200
<i>güllənin başlanğıc sürəti, m/san.</i>	825	855
<i>çapı, mm</i>	7,62 × 54	
<i>pulemyotun uzunluğu, mm</i>	1173	1098
<i>atış tezliyi, atış/dəq.</i>	650–750	700–800
<i>döyüş atış tezliyi, atış/dəq.</i>	250	
<i>pulemyotun çəkisi, kq</i>	7,8	10,5
<i>pulemyotların tətbiq edildiyi temperatur diapazonu, °c</i>	±50	

7,62×51 mm-lik snayper tüfəngi ST-308 “Yalqızaq” snayperin fərdi silahı olaraq 1000 m-ə qədər məsafələrdə müxtəlif növ görünən, hərəkət edən, açıq və maskalanmış tək hədəfləri məhv etmək üçün nəzərdə tutulub.

Snayper tüfəngi qeyri-avtomatik silahdır. Məmulatın doldurulması, atəşin açılması, atəşdən sonra gilizin çıxarılması və yeni patronun lülənin patron yuvasına ötürülməsi atıcı tərəfindən əl ilə yerinə yetirilir.

Snayper tüfənginin hədəfə tuşlanması optik və mexaniki nişangahla tətbiq olunur. Atışın dəqiq yerinə yetirilməsi üçün snayper tüfəngi tətbiyə düşən qüvvə və tətbiyin gedişi tənzimlənən tətik mexanizminə, yanağının hündürlüyü və uzunluğu tənzimlənən qundağa, hündürlüyü tənzimlənən ikiayağa və qundaqda bərkidilən əlavə dayağa malikdir.

Snayper tüfəngi müxtəlif istismar şəraitində havanın 93–97% nisbi rütubətliliyində, ətraf mühitin $\pm 50^{\circ}\text{C}$ temperaturunda, yağış, toz və qar şəraitində etibarlı işləyir. O, müxtəlif sıxlığa malik olan səthlərdən uzanaraq, oturaq və dizüstü atəş vəziyyətlərindən, xüsusi hazırlanmış səngər, yarımşəngər və ya atəş üçün əlverişli mövqelərdən atış aparmağa imkan verir.

Snayper tüfənginin əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

<i>Texniki xassələr</i>	<i>Parametrlər</i>
çapı, <i>mm</i>	7,62×51
optik nişangahla nişanalma məsafəsi, <i>m</i>	1000
döyüş atəş tezliyi, <i>atış/dəq.</i>	8–10
güllənin başlanğıc sürəti, <i>m/san</i>	790±15
boş maqazinlə çəkisi, <i>kq</i>	7
yığılmış qundaqla uzunluğu, <i>mm</i>	953,5
açılmış qundaqla uzunluğu, <i>mm</i>	1174,5
lülənin uzunluğu, <i>mm</i>	660
qundağın tənzimlənmə uzunluğu, <i>mm</i>	75
maqazinin tutumu, <i>patron</i>	10

40x46 mm-lik piyada əleyhinə əl qumbaraatanı RBG 40 mm/6M11 düşmənin açıq ərazidə, səngərlərdə, yüksəkliklərin arxa tərəflərində, çökəkliklərdə, dərələrdə və s. yerlərdə yerləşən canlı qüvvəsini məhv etmək və yüngül zirehli hədəfləri ilə mübarizə aparmaq üçün nəzərdə tutulub.

Qumbaraatanın hədəfə tuşlanması kollimator tipli nişangahla yerinə yetirilir.

Qumbaraatan müxtəlif istismar şəraitində havanın $\pm 50^{\circ}\text{C}$ temperaturunda, yağış, toz və qar şəraitində etibarlı işləyir.

Qumbaraatandan atəş aparmaq üçün qəlpəli, kumulyativ-qəlpəli, tüstüburaxan və işıqlandırıcı paraşütlu qumbaralı atəş yığımlarından istifadə olunur.

Qumbaraatandan atəş aparmaq üçün bütün növ 40x46 mm-lik qumbaraatan atəş yığımlarından istifadə olunur.

Qumbaraatanın əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

<i>Xüsusiyyətin adı</i>	<i>Parametri</i>
çapı, <i>mm</i>	40×46
atış məsafəsi, <i>m</i>	1600
qumbaranın başlanğıc sürəti, <i>m/san.</i>	76
lülənin uzunluğu, <i>mm</i>	300
patron yuvasının uzunluğu, <i>mm</i>	140
uzunluğu, <i>mm</i>	953,5
atəş tezliyi, <i>atış/dəq.</i>	4–6
qumbaraatanın nişangahsız boş vəziyyətdə kütləsi, <i>kq</i>	5,9

İZAHLI LÜĞƏT

- РКГ-3** – ручная кумулятивная граната (Kumulyativ əl qumbarası)
- ПКС** – пулемёт Калашникова станковый (dəzgahlı Kalaşnikov pulemyotu)
- Крупнокалиберный пулемёт НСВ-12,7** – iriçaplı NSV-12,7 pulemyotu. Silah öz adını müəlliflərin – Q.İ.Nikitin, Y.M.Sokolov və V.İ.Volkovun soyadlarının birinci hərflərindən alıb.
- МРТ-76** – Milli piyada tüfəngi
- ПМН** – противопехотная мина нажимная (piyada əleyhinə basılma təsirli mina)
- ПМД-6М** – противопехотная мина деревянная, М-модернизированный (PMD – piyada əleyhinə taxtadan mina, 6-modifikasiya, M-təkmilləşdirilmiş)
- ПФМ-1** – противопехотная фугасная мина (piyada əleyhinə fuqas mina)
- ПОМЗ-2** – Противопехотная осколочная мина заграждения (piyada əleyhinə əraziyə bərkidilən qəlpəli dairəvi məhvedici təsirli mina)
- ОЗМ-72** – осколочная заградительная мина (qəlpəli, dairəvi məhvedici təsirli mina)
- МОН-50 (МОН-50)** – мина осколочная направленного действия (qəlpəli, istiqamətləndirilmiş təsirli mina)
- ТМ-57, ТМ-62М** – противотанковая мина (tank əleyhinə mina)
- ТМК-2** – мина противотанковая противоднищевая (tank əleyhinə dib əleyhinə kumulyativ mina)
- ТМ-83** – противотанковая противобортовая мина (tank əleyhinə bort əleyhinə mina)
- NATO** – (ing. *North Atlantic Treaty Organization*) Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı
- kréyser** :[holl] – qüvvətli silahları olan çox sürətli hərб gəmisi
- “Smerç”** – reaktiv yayılım atəşi sistemi
- ТОС-1** – тяжёлая огнемётная система (ağır odsaçan sistemi)
- ТММ-6** – тяжёлый механизированный мост (ağır mexanizə körpü (mexanikləşdirilmiş)
- БМП** – боевая машина пехоты (piyadanın döyüş maşını)
- БТР** – бронетранспортёр (zirehli transportyor)
- КПВТ** – крупнокалиберный пулемёт Владимирова танковый (Vladimirovun iriçaplı tank pulemyotu)
- ПКТ** – пулемёт Калашникова танковый (Kalaşnikovun tank pulemyotu)
- Revolver** – ingilis dilindəki *revolve* sözündən götürülüb, mənası *fırlatmaq*
- Sumbata** – şüşəni, metali, daşı cilalamaq və yaxud parılatmaq üçün hazırlanmış halda istifadə edilən mineral
- Koordinatometr** – koordinatları ölçmək üçün xətkəş
- Hermetik** – maye və qazların keçməsi mümkün olmayan, bağlı və ya bağlana bilən
- ВПХР** – войсковой прибор химической разведки (QKKС – qoşun kimyəvi kəşfiyyat cihazı)

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. A.M.Məmmədov, C.S.Əkbərov, Ə.M.Talıbov, E.Q.Həşimov. İlk tibbi yardım (dərs vəsaiti). Bakı, 2014
2. A.Məmmədov. Ateş hazırlığı. I hissə. Bakı, AAHM nəşriyyatı, 2005
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. Bakı, 2005
4. "Azərbaycan Respublikası Dövlət bayrağının istifadəsi qaydaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 19 iyul 2004-cü il
5. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Daxili Xidmət Nizamnaməsi. Bakı, 23 sentyabr 1994-cü il
6. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin İntizam Nizamnaməsi. Bakı, 23 sentyabr 1994-cü il
7. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində işlədilən hərbi şərti işarələr haqqında təlimnamə. Bakı, 2001
8. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Qamizon və Qarovul Xidmətləri Nizamnaməsi. Bakı, 23 sentyabr 1994-cü il
9. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Sıra Nizamnaməsi. Bakı, 24 dekabr 2014-cü il
10. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin emblemi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 14 may 1999-cu il
11. Azərbaycan Respublikasının Hərbi doktrinası. Bakı, 8 iyun 2010-cu il
12. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 12 noyabr 1995-ci il
13. "Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 9 oktyabr 1991-ci il
14. "Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri Hərbi hissəsinin Döyüş Bayrağı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 4 noyabr 1997-ci il
15. "Azərbaycan Respublikasının sülhməramlı əməliyyatlarda iştirakı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 11 may 2010-cu il
16. "Gənclər siyasəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 9 aprel 2002-ci il
17. Gənclərin ibtidai hərbi hazırlıq Əsasnaməsi. Bakı, 29 may 1998-ci il
18. Heydər Əliyev adına Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi. Mühəndis maneələri (I hissə). Bakı, 2017
19. "Herodot". Tarix. Bakı, 1998
20. "Hərbi xidmətkeçmə haqqında" Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 3 oktyabr 1997-ci il
21. "Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 20 may 1997-ci il
22. "Hərbi qulluqçuların statusu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 25 dekabr 1991-ci il

23. "Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 23 dekabr 2011-ci il
24. "Hərbi vəziyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 6 yanvar 1994-cü il
25. Hərbi topoqrafiya. Bakı, 2001
26. H.Ocaqov. Mülki Müdafiə. Bakı, 2010
27. Q.Qeybullayev. Azərbaycanın toponimiyası. Bakı, 2004
28. Q.Məmişzadə. Radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat cihazları. Bakı, 2017
29. Quru Qoşunlarının döyüş fəaliyyəti. III hissə (Taqım, manqa, tank). Bakı, 2016
30. "Müdafiə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 26 noyabr 1993-cü il
31. R.F.Əkbərov, R.F.Əkbərova. İlk tibbi yardım. Bakı, "Mütərcim", 2010
32. Ş.Nəzirli. General Əliağa Şıxlinski və silahdaşlar. Bakı, "Şərq-Qərb" Nəşriyyatı, 2012
33. Hərbi mühəndis hazırlığı. Bakı, AAHM nəşriyyatı, 2016.

Rus dilində

34. А.Б.Жук. Стрелковое оружие. Москва. Военное издательство, 1992
35. Военная топография. Москва, 1990

Buraxılış məlumatı

ÇAĞIRIŞAQQƏDƏRKİ HAZIRLIQ 11

Ümumi təhsil müəssisələrinin 11-ci sinifləri üçün
Çağırışaqqədərki hazırlıq fənni üzrə

DƏRSLİK

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Qılman Eyvazov**
İntiqam Əsgərov

Buraxılışa məsul	Rafiq Kazımov
Üz qabığının dizaynı	Nurlan Nəhmətov
Dizayner və səhifələyici	Yeganə Rüstəмова
	Bəxtiyar Ələkbərov
Redaktor	Qurban Nuriyev
Korrektor	Nübar Qarayeva
Texniki redaktor	Fəridə Səmədova
Baş redaktor	Samirə Bektaş
Texniki direktor	Allahverdi Kərimov
Nəşriyyat direktoru	Sevil İsmayılova

© Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi:

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 9,2. Fiziki çap vərəqi 13. Formatı 70x100^{1/16}.

Kəsimdən sonra ölçüsü: 170x240. Səhifə sayı 208.

Şriftin adı və ölçüsü: məktəb qarnituru 10-12. Ofset kağızı. Ofset çapı.

Sifariş . Tiraj . Pulsuz. Bakı – 2023

Çap məhsulunu hazırlayan:
“Şərq-Qərb” ASC
(Bakı, AZ1143, Hüseyn Cavid pr., 111)

Çap məhsulunu istehsal edən:

Pulsuz

Əziz məktəbli!

Bu dərslik sizə Azərbaycan dövləti tərəfindən
bir dərs ilində istifadə üçün verilir.

O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri
qazanmaq üçün sizə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, siz də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq,
onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli
saxlayacaqsınız ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli
yoldaşınız ondan sizin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sizə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

